PROSVJETNA BIBLIOTEKA
SVEZAK VII. Izdaje Dr. IVAN BOJNIČIĆ SVEZAK VII.

SCIPIO SIGHELE

PRIVATNI I POLITIČKI MORAL

(MORALE PRIVATA E MORALE POLITICA)

PREVEO

FILIP M. DOMINIKOVIĆ

ZAGREB 1919.

KOMISIJONALNA NAKLADA HRVATSKOGA ŠTAMPARSKOGA ZAVODA D. D.

Zagreb, Nikolićeva ulica 8. Telefon 133.

PTB

PROSVJETNA BIBLIOTEKA
SVEZAK VII. Izdaje Dr. IVAN BOJNIČIĆ SVEZAK VII.

SCIPIO SIGHELE

PRIVATNI I POLITIČKI MORAL

(MORALE PRIVATA E MORALE POLITICA)

PREVEO
FILIP M. DOMINIKOVIĆ

ZAGREB 1919.
KOMISIJONALNA NAKLADA HRVATSKOGA ŠTAMPARSKOGA ZAVODA D. D.
Zagreb, Nikolićeva ulica 8. Telefon 133.

Tisak Hrv. štamparskog zavoda d. d. u Zagrebu

POGLAVLJE PRVO

PRIVATNI I POLITIČKI MORAL.

I

Jedna Montesquieuova definicija i jedan paradoks prof. Albrechta. Stari i novi zločini. Politička nemoralnost.

Rica, jedna od simpatičnih osoba iz Persijskih pisama Montesquieuovih, došavši u Paris, definuje ovako ludnice: »kuće u kojima Francuzi daju zakloništa nekolicini luđaka da uvjere ljude e su zdravi oni koji žive na slobodi«. Ova je izreka isto tako istinita kako je duhovita, pa bi je se moglo primijeniti i na tamnice, ove druge kuće kamo se zatvara lopove da se uvjeri ljude e su pošteni oni koji žive na slobodi.

Doista, kad se pomisli koliko ima krivičnih djela čiji krivci ostaju nepoznati, koliko ima krivičnih djela čiji su počinitelji poznati, ali ih se ne može, ne zna ili ne će da pogodi, i konačno koliko ima onih podlo nemoralnih djela koja ipak nijesu našla u kaznenomu zakoniku hipoteze koja bi ih razabirala, prisiljeni smo da priznamo e su osuđenici samo malo i nesretno predstavništvo one brojne vojske zločinaca kojoj ponajvećma polazi za rukom da nikada ne sklapa poznanstva s galijama domovine.

Ko je pesimista mogao bi ustvrditi i to da su lopovi možda brojniji nego poštenjaci, a kad uočimo razdoblje koje proživljavamo, to ne bi ni bila velika herezija. Baš bi se dobro sudarala s onim paradoksom štono ga je pred nekoliko godina izrekao na jednom kongresu kriminalne antropologije profesor Al-

brechts, da je čovjek, umjesto da bude zadnji stepen u razvoju od majmuna, njegov degenerisani potomak. Doista, s gledišta morala, dvojbeno je bi li čovječanstvo moglo podnijeti usporedbu s plemenom antropoida.

*

Jedan od glavnih razloga nesposobnosti policije da pronađe zločince, i pravde da ih kazni, sastoji se, po mojemu mišljenju, u tomu što je kriminalnost promijenila svoj oblik. Od one divljačke i brutalne kriminalnosti, kakova je prije bila, postala je prepredena i uglađena; okrutnost je prepustila polje himbi, nasilnost lukavosti; moderni se zločinac umjesto mišicama bori mozgom. A to je za njega ogromna prednost.

Mi imamo o zlikovcima predrasuda koje su slične našim predrasudama o luđacima. Javnost, uopće, zna da uoči jedino dva tipa ludosti: ludost mahnica i ludost idiota. Misao da čovjek koji umuje po pravilima logike i ne počinja nastranosti može ipak da bude lud, to je misao koja nije sebi probila puta među svjetinom. Sjajan je dokaz tomu bio nevjerni smiješak koji je pred koju godinu dočekao glasovitu r a z u m n u l u d o s t (pazzia ragionante) Verginu. Stara je to anegdota, ali je se smije još pripovijedati jer će se jamačno biti opetovala mnogo i mnogo puta, anegdota naime o nekomu engleskomu lordu koji je posjetio neku ludnicu, i na izlazu upitao liječnika koji ga je pratio: »A g d j e s u l u đ a c i?« — toliko su mu se činili zdravima oni ljudi koje je vidio, jer su bili mirni i razumno odgovarali!

Nasuprot je poznata stvar, ne samo da su oblici mahnitanja najrjeđi, nego da se duševne bolesti očituju na toliko i tako raznovrsnih i nejasnih načina, da je mnogo teže izreći je li neki čovjek lud nego riješiti najzamršeniji matematički problem. A danas nagoni ljude na smijeh preuzetna tvrdnja Kantova koji je tvrdio, pošto je ludost bolest uma, da samo filosofi mogu prosuditi je li neki čovjek lud ili nije.

A sa zločincima se dešava nešto analogna. Javnost imade svoja dva tipa vulgarnoga lupeža i ubojice, i ne zna da izađe iz njih. Krasti nasilno, ubijati materijalno: to su eto dva čina

u kojima kao da su sakupljeni skoro svi zločini, a mi mislimo da ih uvijek moraju počinjati ljudi loše odgojeni i takovi te imaju njušku koja ulijeva čovjeku nepovjerenje i antipatiju.

Reći će se — i istina je — da uz ove zločince ima i drugih koji žive u elegantnomu svijetu, odijevaju se dobro i kradu na drugi način no oni prvi, okretnim razbojstvom i krađom, ili noćnim penjanjem po ljestvama. Ali to je nešto što znamo apstraktno, a čega se u zbilji skoro nikada ne sjećamo. Čovjeka se dobro odjevena niko ne boji jer smo nesvijesno navikli misliti da onaj ko je naobražen i bogat mora biti pošten.

Nažalost, usprkos poslovici, mislimo da mantija pravi fratra; a to je toliko istina, da kad nam se dogodi te ugledamo na optuženičkoj klupi kojega gospodina, nastane veliko čuđenje i ogromno zanimanje kao za sve što je rijetko i neočekivano.

Takovo staje stvari olakoćuje, kako se lasno razumije, nekažnjivost ovim modernim zločincima, jer pošto ih okružuje atmosfera pouzdanja, kasnije i teže pada na njih sumnja. Nadodajte još da se njihovo zločinstvo, baš zato što je više proizvod uma no mišice, pokriva umještinama koje je teško razotkriti.

Poznato je da je razbojniku Tiburziu, kad je prisilio vlasnike zemalja da mu plaćaju godišnju daću eda spase život i imanje, bilo uspjelo da prometne zločin u ugovor, krađu u porez; čudna je to metamorfoza u kojoj ne znaš bi li se više divio lukavštini onoga koji je zna provesti, ili žalio nemoralnu kukavštinu onoga koji joj se podaje! Pa, razbojnici... u žutim rukavicama, ne čine li možda oni to isto? Zastupnik i novinar koji idu k nekomu bankovnomu ravnatelju i dobivaju od njega novaca da šute o kojemu malo čistomu poslu ili da brane kakav nemoralni pothvat (nigdje se kao na ove slučajeve ne može primijeniti poslovicu: mučati je zlato, govoriti je srebro!) zar oni možda ne ponavljaju, u drugomu krugu i u drugim oblicima, identični čin štono ga je u samoći svoje šume počinjao Tiburzi?

Napokon, sva nedjela bankarskoga i buržoaskoga društva nisu no razbojstva u drugom obliku. I razbojstvo je, kao i svaka druga vrst ljudske djelatnosti, osjetilo i prošlo zakon razvoja.

Stara su sredstva borbe na umoru, i već se rađaju nova. Veterani se približavaju grobu, ali rastu regruti s novom taktikom i s ne manjom smionošću. Dolje, na Siciliji, bande Caccama i San Maura još su i sada tako prostodušne da stavljaju na kocku život da dobiju otkupom koju tisuću lira: u Rimu je stvar hitrija: ukrade se, na primjer, nekoliko kompromitujućih pisama koje gospođe iz visokoga društva, a onda joj se zaprijeti da će ih se prodati onomu koji ima interesa da ih kupi, ako ne plati lijepu svotu da joj ih se vrati. Tako se vrši razbojstvo, mjesto na javnomu drumu, mnogo lakše i s manje pogibli ako se pošalje, na primjer, kriv bursovni brzojav. Nijesmo zabadava moderni, a brzojav mora nečemu da služi!

Što je na čudo mnogima ili, barem, čemu mnogi hine da se čude, jeste to što su nemoralnost i zločin ovako modernizovani (oprostite mi neologizam) rašireni napose u visokim društvenim slojevima i u političkom svijetu. Maudsky bi se i Buckle smijali ovomu mišljenju, oni koji su pisali da je um često u obratnomu razmjeru s moralnošću, i da je teško da pravi političar uzmogne ne biti i zločinac.

Pogledajte osuđenike i okrivljenike... riješene od francuske i talijanske Paname: među njima nema srednjega čovjeka: sve je to svijet uman, a nekoji su umnici prvoga reda, počam od Lessepsa koji je bio najodličnija žrtva francuskih skandala, pa do onoga zastupnika koji je bio prva i najtragičnija žrtva naših skandala.

Pred ovim činjenicama čovjek i nehotice pomišlja na hrišćansku riječ: Blaženi ubogi duhom jer je njihovo cesarstvo nebesko! Doista, vjerojatnije je da će u nebo doći oni nego ljudi talenta!

U ostalomu, u našoj najnovijoj parlamentskoj povijesti mi sami imamo činjenice koje bi mogle dokazati da je u politici teško čovjeku da bude vrstan ako ostane pošten. Na sreću, ima nekoliko iznimaka od ove neutješne istine; ali je nesreća da većina uživa mijenjajući iznimku za pravilo, pa se onda čude kad se zadah prljavštine uzdigne do Parlamenta.

U ovomu optimizmu ima ostatak onih iluzija koje su ljudi gojili unatrag godina kad se je vodila borba proti apsolutističnim vladama. Lord je Brougham pisao: »Umjerenost, poštenje, ljubav prema općem dobru, nesebičnost, što su sve egzotične vrline na vladarskomu dvoru, niču prirodno na demokratskomu tlu«. A zajedno s njim i mnogo vremena poslije njega, svi su vjerovali da će s političkom slobodom nastati i doba političke moralnosti. Ne da se nijekati, napretka je bilo, ali da budemo točni, više od napretka bilo je promjene. Bez dvojbe, sad se građani ne moraju bojati za život kao onda kad je državna uprava bila u rukama kneževe milosnice ili njegova ispovjednika; bez dvojbe, danas nema dvorskih ministara koji vladaju na temelju samovoljnih apšenja, progonstava ili smaknuća; nu je li možda minulo doba milosti, nepravice, zločina?

Ljudi koji padnu u sumnju ne bivaju više prognani, istina, u kakovu tvrđavu, ali zar se možda ne rasiplje novac, državni novac, da ne budu izabrani zastupnici? Narod se ne goni na mučanje i posluh strahovanjem i prijetnjama; ali zar ga se možda ne vara pomoću stanovite štampe koju sačinjavaju plaćenici pera, koji, čini se, hoće da opet privedu u život stare pljačkaške kumpanije, pa se, poput njih, iznajmljuju kondotijeru koji ima više novaca, i bune se, poput njih, ako su slabo plaćeni ili kad u gospodaru osjete zadah lješine?

Evo dakle napretka: mjesto krvi, zlato; mjesto muka, podmitljivost. Jamačno smo postali velikodušniji i blaži.

II

Dva tipa civilizacije. Civilizacija s tipom nasilja i civilizacija s tipom himbe. Dva tipa kriminalnosti. Atavistička i evolutivna kriminalnost u individualnomu i u kolektivnomu zločinu.

Dva su tipa civilizacije koje je čovjek do sada stvorio — pisao je Guglielmo Ferrero: civilizacija s tipom nasilja i civilizacija s tipom himbe. Jedna se i druga iz temelja razlikuju po obliku štono ga u njima poprima borba za opstanak. U civilizaciji s tipom nasilja borba se za opstanak bije u suštini

silom; politička moć i bogatstvo stečeno je oružjem, bilo na račun tuđih naroda, bilo na račun slabih sugrađana; trgovačka utakmica među jednim i drugim narodom provodila se je nadasve vojskama i mornaricama, to jest silovitim izgonom suparnika s tržišta koja je onaj drugi htio lagodno sam da iskorišćuje; pravne se je raspre rješavalo dvobojem. U civilizaciji s tipom himbe borba se je za opstanak bila naprotiv lukavstvom i varkom; na mjesto pravnih dvoboja stupa rat fiškalskoga petljanja i izmotavanja; političku se moć ne postizava više gvozdenim štitovima nego srebrnim škudama[1]; vadi se novac iz tuđih džepova prevarom i tajanstvenim čarima poput bursovnih igara; trgovački se rat bije usavršenjem sredstava proizvodnje, a još više usavršenjem sredstava prevare, naime vještim krivotvorinama koja imaju kupcu da dočaraju i l u z i j u jeftinoće.

Civilizaciji su prvoga tipa pripadale ili pripadaju Korsika, dijelom Sardinija, Crna Gora, sredovječni talijanski gradovi, i uopće skoro sve primitivne uljudbe. Drugoj nasuprot pripadaju svi moderni civilizovani narodi, to jest oni u kojima se je kapitalistički režim potpuno razvio u svim djelovima svojega organizma.

No razlika među ovim dvjema tipovima nije tako apsolutna u zbilji kao u teoriji, jer se katkada u krilu istoga društva miješaju nekoji karakteri jednoga tipa i nekoji drugoga, kao dvije struje vode koje dolaze iz protivnoga pravca; a miješaju se osobito u početku ovoga vijeka koji, kao svako prelazno doba, sabire i približuje trista oprečnosti.

Danas se bori silom i himbom, više ovom no onom prvom, jer se, općenito, borba vodi silom proti tuđim društvima, a himbom između članova jednoga te istoga društva.

Ipak ostaje dosta očita razlika između ova dva idealna tipa da ih se uzmogne prepoznati i da se uzmogne ustvrditi da oni predstavljaju dva uzastopna razdoblja u povijesti naroda. Najprije nasilje, potom himba: to je eto hronološki red koji

[1] Igra riječi. S c u d o znači š t i t i š k u d a. U originalu stoji: „. . . con gli scudi di ferro, ma con gli scudi d'argento . . ." (Op. prev.)

opravdava ovu definiciju, koja je netočna jer je nepotpuna, ali, obzirom na naš predmet, jasno izražava moju misao: karakteristika je varvarštine nasilje, a karakteristika civilizacije himba.

A kako patologija, po riječima Virchowljevim, ide, i na društvenomu polju, istim procesom kao i fiziologija, nalazimo ova dva sredstva borbe — nasilje i himbu — i u kriminalnosti koju se može, baš na njihovu temelju, lučiti u dva dobro određena oblika.

Zločinstvo se, prema lijepomu izrazu nekoga francuskoga filosofa, uspoređuje sa sjenom što je baca društvo. Stoga je posve naravno da sjena odrazuje profil tijela od kojega potječe, i da se tijelo prema tomu može prosuđivati po njoj.

Pred našim se očima uistinu, a da ni nemamo prave spoznaje o onomu što vidimo, očituju paralelno dva oblika kriminalnosti: k r i m i n a l n o s t i a t a v i s t i č k e, koja znači vraćanje nekojih individua, čiji je fiziološki i psihološki sustav bolestan, k nasilnim sredstvima borbe za opstanak štono ih je uljudba već prigušila: k umorstvu, krađi i skvrnjenju; i e v o l u t i v n e k r i m i n a l n o s t i koja je isto tako, a možda i više, opaka u nakani, ali je mnogo uglađenija u sredstvima, jer je silu i nasilje nadomjestila lukavošću i himbom.

U prvi oblik kriminalnosti upada samo malo individua koji po svojoj kobi unaprijed naginju k zločinu; u onaj drugi može da ih upadne vrlo mnogo, svi oni koji nemaju kremenita značaja sposobna da se odupre nezdravim utjecajima spoljašnje okoline.

Prvi su baštinjeni ostanci vremena koja su nam prethodila, druge nam je donijela civilizacija. I u naše doba postoje zajedno ove dvije kriminalnosti: kriminalnost prošlosti i sadašnjosti.

Danas, nasuprot rođenomu ubojici koji ubija ravnodušno i ne zgraža se od krvi, nasuprot rođenomu lupežu koji provaljuje blagajne, nasuprot skvrnitelju nevinih djevojčica, imamo tipova najaristokratskijih, najjezuitskijih, najuglađenijih koji ubijaju moralno, koji kradu na tisuće i na milijune lira a da ni ne pomaknu i jedan komad pokućstva ili otvore i jedna vrata, koji zavode i napuštaju djevojke ne služeći se materijalnim nasiljem; individua, kako sam rekao otraga, koji su promijenili borbu

mišicama u borbu mozgom, te jer nemaju od prirode žalosnu odvažnost okrutnosti i brutalnosti, imaju zato žalosni dar himbenosti i lukavštine.

Ovu su razliku između tih dvaju oblika kriminalnosti naslućivali i slučajno pokazali na nju nekoji spisatelji tamo od početka sudbene statistike i primjenjivanja eksperimentalne metode za sociologiju.

Messedaglia je, počam od 1879, pisao da »civilizacija ima svoju vlastitu karakterističnu kriminalnost kao i varvarština«, a Maury, mnogo prije njega, rekao je »da se zločinačke sklonosti mijenjaju, ali da ne iščezavaju, jer se i one povode za zakonom prilagođivanja«. Ovu je opasku nedavno opetovao, jasnije i točnije, Ferrero, pa se ukazuje posve naravnom svakomu ko hoće da usporedi zločine, na primjer, Cartoucheove ili Verzenieve (atavistički zločinci) sa zločinima Chambigeovim ili Herzovim (moderni zločinci).

Literatura, koja u ovo zadnje doba prati iz bliza život i znanost, pruža nam sa svoje strane dva vrlo poznata tipa koji reasumišu i personifikuju ove dvije kriminalnosti: primjer za atavističku kriminalnost može biti Jacques Lantier, živina ljudska, za kojega je krv puna čara, a zločin mu je potreba; primjer za evolutivnu i modernu kriminalnost može biti Tulij Hermil, kukavica koji bježi od krvi i boji se zločina, ali zove za sudionika u umorstvu sinovu mrzli lahor noćni.

No niko, u koliko ja znam, nije do sada primijenio opasku o individualnomu zločinu na kolektivni zločin; niko nije rekao da ona dva oblika kriminalnosti koja primjećujemo u kažnjivim djelima pojedinih zločinaca, postoje i u kolektivnim i specifičnim deliktima raznih društvenih slojeva. Ipak, najkratkovidniji posmatrač, ako baci pogled na sadašnje stanje društva, ne može a da ne opazi e izvan osamljenih i ličnih zločina ovoga ili onoga zločinca nastaju i šire se dva različita oblika kolektivne kriminalnosti, od kojih je jedan vlastit višemu sloju društvenomu, a drugi najnižemu sloju. S jedne strane imamo bogataše, građane, naobražene ljude koji u politici i u poslovima prodavaju svoj glas, svoj utjecaj, te spletkama, prevarom

i lažju kradu javni novac; s druge strane imamo siromahe, plebejce, neznalice koji se u anarhističnim zavjerama i u demonstracijama i pobunama kušaju buniti proti svojemu stanju i prosvjeduju proti nemoralnosti koja dolazi odozgor.

Prvi je od ovih dvaju oblika kriminalnosti u suštini evolutivan i moderan; drugi je atavističan, brutalan, nasilan.

Prvi je u svemu kriminalnost mozga i djeluje sredstvima lukavštine, kao što su nepovlasno prisvojenje, laž, himba; drugi je velikim dijelom kriminalnost mišica i služi se okrutnim sredstvima: bunom, ubijstvom, dinamitom.

Italija je od konca devetnaestoga vijeka na žalost pružala žalosni primjer istodobne provale ovih dviju kriminalnosti. Imali smo u isto doba na Siciliji pobunu glada kojoj je neka samilosna i interesovana laž dala druga imena i druge motive, i u Rimu, s bankarskim skandalom, grubu nemoralnost onih što su previše jeli, a poslije jela su, čini se, kao Danteova vučica, gladniji nego prije.

Nasilni zločini najnižega društvenoga taloga, himbeni zločini bogatih i naobraženih slojeva — obe su ove zločinačke manifestacije pojavi koje dugujemo onomu tamnomu kompleksu uzroka koje Francuzi definuju kao konac vijeka, Nordau kao konac rase, a koje bi se možda dalo nasuprot definovati, manje pjesnički ali istinitije, kao konac buržoaske vladavine.

I ovdje je umjetnost — kao uvijek — pretekla svojom intuitivnom sintezom podrobnu znanstvenu analizu, i prije nego smo se mi pobrinuli da postavimo dijagnozu ovih oblika kriminalnosti, Zola ih je bio vajarski opisao u dva romana. Germinal je doista fotografija sektarskoga zločinstva najnižih društvenih slojeva: l'Argent je fotografija sektarskoga zločinstva onih viših.

III

Zašto se razlikuju dva oblika sektarskoga zločinstva. Psihologija manjina.

Kad smo ustanovili da postoje ova dva oblika kolektivne kriminalnosti, sama se po sebi nadaju pitanja: kako se može objasniti zašto je njihova metoda različita? Zašto je kriminalnost bagataša himbena, a kriminalnost siromaha nasilna? Razloge koji služe kao odgovor na ovo pitanje može se, mislim, svesti na tri.

Prije svega je poznato da svako društvo, kad ga promatramo u stanovitomu povjesnomu momentu, poprima, u raznim stepenima svojih slojeva, kao u nekoj blijedoj i umanjenoj slici, razne faze svoje psihološke i intelektualne povijesti. Statično se, u prostoru, ponavlja onaj razvoj koji se je izvršio dinamički u vremenu. I kako danas nalazimo divljih plemena koja predstavljaju stanje u kojemu smo se mi, sada uglađeni narodi, nalazili pred nekoliko vjekova, tako — da stegnemo tu opasku ne više od naroda na narod nego na različite slojeve jednoga te istoga civilizovanoga naroda — vidimo da jedino gornji slojevi predstavljaju ono što je uistinu moderno, dok niži slojevi predstavljaju još u osjećajima i u mislima relativno daleku prošlost, pa je stoga logično i prirodno da su oni prvi moderni, evolutivni u svojoj kolektivnoj kriminalnosti, a da su nasuprot još nasilni, da ne reknemo apsolutno atavistički, ovi drugi.

Činjenica koja se u svakomu društvu ponavlja statički u prostoru i u perspektivi, razvoj koji se je proveo dinamički u vremenu, moglo bi se reći da je paralelan s Haeckelovim zakonom da se u ontogeniji opetuje filogenija. Doista, kako embrionov život poprima velikom brzinom život vrsti, tako razne klase društva u stanovitomu narodu poprimaju — u manjim oblicima — onaj tijek što ga je taj narod prošao u povijesti.

U dokaz ovoj primjedbi milo mi je što mogu navesti ove riječi jednoga talijanskoga filosofa: »I u savremenoj povijesti, i u jednomu te istomu času vremena postoji nešto poput neke

podiobe doba na slojeve, po kojoj u jednoj te istoj zemlji i u jednomu te istomu društvu, i u raznim zemljama, ako ih se usporedi s drugom, postoje zajedno razni stepeni psihičnoga razvoja i ekonomskih prilika. Povjesni je zakon da prošlost oživljuje u sadašnjosti, da se oblici i tipovi društveni koji su nadošli jedan za drugim tijekom razvitka u kojemu god njegovu stadiju, održe jedan pored drugoga, tako da najniži oblici i tipovi koji su manje uznapredovali, mjesto da za uvijek iščeznu, zadrže u nekim mjestima i u nekim slojevima ne samo fiktivnu snagu zaostala fenomena i preživjelosti, nego čitavu bujnu snagu koja dolazi od pravoga i shodnoga, akoprem djelomičnoga, prilagođivanja okolini.« A Bagehot je pisao: »Da se uvjerimo e nježni nagoni sve više iščezavaju kako ide na niže društvena skala, nije nužno putovati među divljake; dosta je da razgovaramo s Englezima iz siromašnih slojeva, sa samim našim slugama, bićemo dovoljno poučeni! Najniži slojevi u civilizovanim zemljama, kao svi slojevi u zemljama varvarskim, očito nemaju najnježnijega dijela onih osjećaja što ih mi označujemo skupnim imenom: moralni smisao.«

Dosta je, uistinu, pomisliti na posljedice rođenja, odgoja, naobrazbe, okoline, dosta je da čovjek sebi predstavi navike i manire kojega gospodina, koje su uvijek na mjestu i uglađene, i sravni ih s navikama i manirama radnika ili seljaka koje su neotesane, katkada brutalne, i ne poznaju mudroga licemjerstva uljudnosti, pa da shvati kakova će biti razlika između kriminalnih manifestacija jednoga i drugoga kad ova razlika bude još pretjerana patološki i dovedena u skrajnost.

U drugu ruku, razjašnjenju ove razlike pomaže slika koju svak može da stvori o kriminalnosti koja je svojstvena ovim dvim skrajnjim društvenim slojevima. Ne ću da ovdje izričem političko mišljenje koje bi bilo neumjesno, no sigurno je da je kriminalnost naobražene i imućne klase patološki pojav koji pokazuje na manjkavo društveno uređenje koje danas vlada kod nas, simptom koji nas upozorava da je današnji sistem dopro do degenerativne faze; kriminalnost najniže klase, naprotiv, može sličiti objavi, također patološkoj, neke nove težnje koja se rada, nekoga novoga doba koje ima da otpočne. Jedna je, u

kratko, navještaj zapada, druga navještaj zore: prva je znak degeneracije organizma koji je već ostario, druga je kriza mlada organizma koji raste i napreduje. Stoga prva i imade sve značajke mudre i obzirne razboritosti i lukavosti staračke; a druga sve značajke nasrtljive i nerazborite i bezobrazne drskosti onoga koji se osjeća mladim i snažnim.

Konačno, zadnje i najvažnije što, po mojemu mnijenju, daje razloga dvim različitim oblicima kriminalnosti, jest činjenica što viša klasa, ne brojem, nego svojom snagom, i radi podloga na kojima se temelji, predstavlja većinu, dočim niža klasa predstavlja manjinu.

Psihološka je značajka svih manjina da su drzovitije, odvažnije, nasilnije, nego većine. One moraju sticati, dočim većine imaju samo da zadrže ono što su stekle; a čovjek ima više energije da postigne neko dobro ili neku daleku svrhu, nego da ih zadrži pošto ih je već stekao. Pobjeda slabi, dok želja za pobjedom povećava odvažnost i snagu.

Možda je ova tvrdnja, koja je za me aksiom, samo odraz ili socijalno opetovanje, ako smijem reći, psihološkoga zakona po kojemu čovjek više uživa i jači je kad se bori da dobije neki užitak ili da ostvari svoj ideal nego li onda kad ga je dobio i ostvario. Nije istina, kako hoće Beaumarchais, da je uzrok sreći u posjedovanju: važno je, prema Schilleru, to da se čovjek boji ili nada u onaj dan što ima da dođe. Želja je poezija života, a i više nego poezija, ona mu je nužni uslov. »Više je užitka u trčanju za zecom nego kad ga se uhvati« govorio je Leibnitz, a Pascal je opetovao da »svrha čovjekova nije naći istinu nego je tražiti«. Ima jedna stranica u Schopenhauera u kojoj se pokazuje kako je, ne samo čovjek, nego čitava priroda određena da živi bez neke svrhe, bez počinka, bez konačnoga zadovoljenja. To dokazuje da život, ni za čovjeka, ne može biti, kako veli Pascal, no traženje, borba, bez rezultata koji bi je dokrajčio. Ovo su riječi Schopenhauerove: »Nema tijela bez srodnosti, to jest bez čežnje, ili, kako bi se izrazio Jakob Böhme, bez strasti i požuda. Elektriciteta širi u beskonačnost borbu sa samom sobom, premda joj zemaljska masa neprestano upija učinak. Galvanizam, čitavo vrijeme dok još djeluje baterija,

isto je tako čin bez svrhe koji se ponavlja bez odmora, čin razdora i pomirivanja sa samim sobom. I život je biljke neprekidna težnja da raste kroz oblike te postepeno napreduju sve do onoga časa kad posljednja točka, plod, postane početnom točkom. I sve se to opetuje u neizmjernost bez ikada ijedne svrhe, bez ikakovoga zadovoljenja, bez ijednoga časa počinka.«

Tako svrha čovjeku nije da pobijedi, nego da se bori. Pobjeda koja ga osigurava, ne samo da ga slabi, nego ga kvari. I što više čovjek okreće čelo na sve strane i ne ustavlja se, što većemu broju neprijatelja prkosi i što proti većemu broju zadržava mjesto na koje ga postaviše bog i njegov razum, tim je veći i jači.

Ovaj se individualni pojav — kako rekoh — zrcali kolektivno u socijalnomu životu; manjine su ne samo uvijek slava svake zemlje, nego posjeduju ono, što manjka svim većinama: nasilnost i smionost. Na normalnu i poštenu polju može se najlakše ustanoviti ovu istinu. U parlamentima je najživlji, najbojovniji dio uvijek opozicija (to jest manjina). U znanosti i umjetnosti, najsmioniji i najsilniji mislioci i umjetnici uvijek su novotari, heterodoksi. »Svaka je znanost, na putu svoga postajanja, veli Fouillée, kao i mladež, obijesna i nestašna«.

Kolektivno se opetuje individualna činjenica po kojoj jedan čovjek sam kad na nj navale mnogi razvija energiju, koje ne bi imao kad bi drugi bili zajedno s njim. Nužda obrane podvostručuje sile onoga, koji je sam i slabiji; nagon za samoodržanjem koji se budi jači je pred opasnošću i daje organizmu ono što se obično nazivlje očajničkom hrabrošću.

Na kriminalnomu polju, ovaj prirodni zakon nije mogao zatajiti, pa je stoga morao udesiti da niža klasa, pošto se mora boriti s protivnicima mnogo moćnijim od sebe, naknadi vlastitu slabost nasilnošću i smionošću svojih sredstava.

IV

Program ove knjige. — Proročanstvo braće Goncourt.

Na očigled ovih dviju zločinačkih tendencija koje se penju iz dubine i silaze s visine, te se čini da hoće ugušiti u gvozdenim žvalama društvo, gdjekoja blaga optimistična duša sanja i nada se riješenju staroga apologa Menenija Agripe; skeptici se podsmjehuju ovomu preslabomu sredstvu, fataliste iščekuju vedro događaje.

Među optimistama, skepticima i fatalistama ima mjesta za drugu vrst ljudi: za učenjake.

Mnogi od njih misle s Augusteom Comteom da »velika politička i moralna kriza modernih društava potječe u zadnjoj analizi od intelektualne anarhije«; svi jamačno misle da — kako treba najprije postaviti dijagnozu bolesnikove bolesti prije nego mu se propiše nužno liječenje — tako, prije nego se sugeriše ljekove sadašnjoj situaciji, treba je analizovati, istražiti joj uzroke i vidjeti gdje je zapravo žarište bolesti. Iz ovoga će se objektivnoga proučavanja o ovim dvama oblicima sektarskoga zločinstva — nasilnomu i himbenomu — pokazati možda na kojoj su od obiju strana naše simpatije ili, da budemo točni, naše manje antipatije.

To će biti nehotični ali neizbježivi rezultat naše radnje. Samo učenjaci mogu, kad raspravljaju o nekoj temi tuđim idejama, da ne odadu sopstvenoga mnijenja (možda i zato jer ga nemaju). Voltaire u Temple du goût stavlja u usta učenjacima ovo iskreno priznanje:

Pour nous, messieurs, nous avons l'habitude
De rédiger au long, de point au point.
Ce qu'on pensa; mais nous ne pensons point.[1]

Samo se licemjeri usuđuju tvrditi da ne naginju k jednoj nauci više nego k drugoj, ali zato ipak rade pod vodom oko pobjede ove ili one nauke.

S druge strane, ako je istina, a ja to vjerujem, da »treba ljubiti ono što se hoće da upozna«, i ako je istina da nijedna znanstvena misao ne zaslužuje ovoga imena, ako u onomu koji

je brani nije postala više no idejom, čuvstvom, očito je da će svaki pisac unijeti u svoje knjige strast. Ne vulgarnu strast koja ima pred očima neposredni uspjeh, kakova je u mnogo slučajeva politička strast, nego plemenitu i uzvišenu strast koja je simptom one polarizacije misli koja se nazivlje pozivom i rađa nutarnji i nesvijesni poriv po kojemu čovjek radi, misli i piše.

Mi ćemo biti objektivni i uklanjati se svakoj osobnosti, bavićemo se samo činjenicama obrađujući svoj zadatak s gledišta kriminalne sociologije; ali knjiga je kao glas koji, i onda kad pripovijeda o nečemu najjednostavnijim riječima, ipak odaje po prizvuku sud štono ga čovjek ima o tomu.

U ostalomu, vrijeme je da buržoazija i naobražena klasa porazmisli o oluji koja već suviše dugo prijeti a da se ne bi prije ili kasnije morala razmahati, i neka se odvaže da zauzmu svoje mjesto u bojevima misli. Do sada je viša društvena klasa ostajala u nekakovoj buddhističkoj ravnodušnosti za koju se je činilo da krije sigurnost tvrđave, a krila je međutim samo neznanje. Neki su se zadovoljavali da se pred socijalnim pitanjem samo nasmiju ili da uskliknu kao neki fermier général kojega napominje Taine uoči francuske revolucije: »Pourquoi changer? Nous sommes si bien!«[2] Drugi su naličili onima koji »kad se zapali koja kuća zabavljaju se diveći se toj zublji ili pogoreočevu licu«.

A svi, promatrajući nasilne zločine nižih slojeva, nisu vjerovali da moraju priznati e je u njima samima jedan od uzroka tim zločinima, pa su hinili da ne znaju, ako na trgu urliče buna i padaju glave, da se u palači šulja nemoral i da se krade.

»Quand la moralité publique s' eclipse — govorio ie Victor Hugo — il se fait dans l' ordre social une ombre qui épouvante.« A javni se je moral tako pomračio da mora proizvesti više no užas, sigurnu katastrofu. Kada će kucnuti čas ovoj katastrofi, i kakove će joj biti posljedice, nemoguće je reći onomu koji ne će da bude utaman i na laku ruku prorok.

Za izvjesno je boj između šaka i mozga društva ovih zadnjih godina poprimio oštar oblik, ne samo jer fata trahunt i jer se pospješuje razvoj napretka, nego i jer se pred lijenošću i nemarom onih što imaju vlast u rukama, diže i prijeti smionost

onoga koji hoće za se, a hoće je i zahtijeva silom, usvajajući kratki ali rječiti program Saint-Justa i Dantona: »Oser, voilà le secret des révolutions.«[3]

Pred neko su doba braća Goncourt nabacila jedan od onih umjetničkih paradoksa što vrlo naliče onim istinama te ih kratkovidni ne će da vide. »Svako četiri stotine, pet stotina godina — rekoše — varvarština je nužna da oživi svijet. Jednom u Evropi, kad je jedan stari narod u ljupkomu kraju bio postao malokrvan, padoše na nj sa Sjevera gorostasi od šest stopa koji su obnovili rasu. Sad kad u Evropi nema više divljaka, taj će posao obaviti radnici za pedesetak godina: to će se zvati socijalna revolucija.«

Hoće li biti ispravno ili krivo proročanstvo ove dvojice umjetnika? Hoće li povijest, ova rasprava o ljudskoj selekciji, nastaviti da kroči, kao nekada, korakom nasilnih revolucija?

Nama nije stalo da pogađamo budućnost osim u koliko nas potiče na proučavanje sadašnjosti.

Mi mislimo da, kao što je bol čuvarica života, da je tako politički zločin čuvar socijalnoga života.

I kanimo proučavati kolektivne oblike ovoga zločina — pa se on penjao odozdo ili se spuštao odozgo, bio brutalan i atavističan, ili evolutivan i moderan — jer nam se čini fenomenom koji ima, više nego usko značenje na polju kriminologije, socijalno značenje, te da može uistinu, kao i neki simptomi, sam po sebi otkriti našu bolest, dati nam ključ problema koji nas muči.

Ovo je proučavanje opsežno i teško i mnogo nadilazi naše sile; ali samo poteškoće privlače, a s druge nas strane krijepi pomisao da u četi trudbenika nije na odmet ni zadnji vojnik.

POGLAVLJE DRUGO

RAZVOJ SOCIJALNIH GRUPA: OD GOMILE DO SEKTE, DO KASTE, DO KLASE, DO DRŽAVE.

I

Prevlast gomile. Schopenhauerova prispodoba.

Jedan od najznačajnijih pojava sadašnjega časa — jedini možda po kojemu ga se može točno definisati — jest važnost k o l e k t i v n o s t i naprama pojedincu koja sve više raste.

Dok se sva stara vjerovanja ljuljaju ili iščezavaju, dok se čini da se stari stupovi društva ruše jedan za drugim, jedino moći gomile ništa ne prijeti i njezin ugled raste s dana u dan.

Tek pred sto godina, tradiciona politika vlada i suparništvo knezova bijahu najvažniji faktori događaja. Javno je mnijenje malo vrijedilo, često dapače nije vrijedilo ništa.

Danas, naslijeđene tradicije pojedinih Država, želje i hirovi pojedinih vladara ne vrijede ništa, a svijet vodi nasuprot kolektivni i velebni glas gomile.

Worms je opazio da se je svijest naroda atenskoga bila utjelovila u Periklu, svijest naroda francuskoga u Napoleonu, pa da je bilo točno rečeno da fraza Luja XIV D r ž a v a s a m j a, kolikogod je bila pogibeljna, nije bila možda psihološki neispravna.

Ko bi danas mogao ustvrditi da narod predstavlja jedan čovjek koji bi mu bio nekim simbolom?

I u znanosti, poslije krize individualizma koja je buknula i zavladala svagdje, u gospodarstvu, u moralu i u pravu, vraćaju se na proučavanje svakoga čina čovječjega kao proizvoda kolektivnosti više no osobe, pa se povode za onim valom sociološke ili socijalističke reakcije koja će sve to većom snagom dolaziti u sukob s egocentričnom obmamom koja no je možda predugo trajala.

Nekada je pojedinac bio sve u politici i u znanosti; danas pojedinac iščezava, u politici, pred onim bićem, koje se zove stranka ili narod; u znanosti, pred onim kolektivnim bićem koje se zove vrst. Smatra se ga kao kap vode u moru; neznatnom količinom dok je sam o sebi, ogromnom i strašnom silom kad je sjedinjen sa svojim sličnima.

I o životu i njegovim oblicima imamo pojam koji je imao Schopenhauer a koji ga je ovako pjesnički izrazio: »Kao što se kaplje bijesna slapa ruše u neopipljivu prahu i sustižu jedna drugu brzinom munje, dok luk štono ga one podržavaju ostaje uvijek nepomičan i siguran u takovoj vječitoj mijeni, tako je misao ili svaka vrst živih bića sigurna u neprestanomu obnavljanju svojih pojedinaca. I zato volja za životom ima svoje korijenje i očituje se u misli, u vrsti, stoga je ne zanima ništa izvan održanja vrsti. Lavovi se, na primjer rađaju i umiru ali leonitas, Misao, oblik lava, to je onaj nepromjenjivi luk.«

Ne velimo da »volja za životom ima svoje korijenje i očituje se u Misli« jer nam se Schopenhauerov rječnik čini zastarjelim, nejasnim i metafizičnim, ali nas znanost i povijest uče da je čovjek vrlo sitan naprama vrsti, da se narav brine za nju a ne za pojedinca, i da politika, sa svoje strane, pošto je bila sluškinja jednoga čovjeka ili nekolicine njih, smjera da uzdigne na despotovo mjesto kolektivno biće: gomilu.

Nekoji, iz ove identične težnje znanosti i politike, povlače proročanstvo, i više nego proročanstvo, aprioristički dokaz da će socijalizam morati da triumfuje. Carstvo je individualizma prošlo, vele oni: vuče nas sociološka ili socijalistička struja·

kolektivnost je biće koje nas danas zanima i koje mi proučavamo; kolektivnost je faza koja nam je suđena i koja nas čeka.

Bila ova nada varava ili prava, izvjesno je da je budućnost u ruci kolektivnosti, gomile, i da ćemo mi morati da primimo što nam ona bude htjela pokloniti, bilo dobar ili loš rezultat.

Gomila drži u svojim nesvijesnim rukama vječni udes svijeta. Njezin je udio ogroman, ali pasivan. Ona je, prema onomu produktu koji se zove civilizacija, žena čija ljubav pobuđuje na rad i nagradu. Za nju junak radi, kao čovjek za ženu, ali uprav kao žena, ona ne zna sama stvarati. Njena je bezimena dika da rađa, no uvijek bez svojega znanja, genija štono će kojim retkom uvećati katalog njezina bogatstva. Stoga bi njezin posao imao biti samo da ljubi genije i da im služi, kako vjerenica ljubi vjerenika i služi mu; ali baš naprotiv, gomila nije nikada ni vjerenica ni majka, ona je samo žena, i ponajčešće njena zahvalnost sastoji u tomu da raspinje na krst Spasitelje, prepuštajući duhovima drugih junaka brigu oko njihova kulta.

Do sada je zaista, u povijesti, najočitije djelo štono ga izvedoše gomile, djelo razaranja. Malo ili nimalo svijesni organizmi nisu bili sposobni za razmišljanje nego jedino za rad, a naročito, kao svi impulsivni organizmi, za rad negativan, razoran. One su radile vjekovima, kao oni mikrobi koji rastaču oslabljena tjelesa ili lješine.

Varvari — koji su bili velike gomile u starini, kao što su radnici velike gomile naših dana — ne bi bili sigurno podigli zgradu rimske civilizacije, ali kad se je ta zgrada počela ljuljati, bili su nužni varvari da je sruše do temelja i da omoguće da se ostacima staroga gorostasa izgradi nova civilizacija. Tada se očituje rad gomila, te, za čas, filosofija broja postaje jedinom filosofijom povijesti.

Hoće li se to isto dogoditi i s našom civilizacijom?

Mi to možemo predviđati, ali ne možemo znati. Svakako, ako bi gomile i obavile svoj razorni posao, taj bi bio samo faza iz koje bi proizašlo neko novo društvo koje bi se uredilo polagano kako su se uredila i društva u starini. Varvari koji su

srušili rimsko Carstvo konačno su, usprkos svojemu divljaštvu, stvorili novu civilizaciju. Utrošili su na to, istina, deset vjekova, ali treba uvijek vrlo mnogo vremena dok se obnovi ono što se je srušilo u jedan dan.

Međutim prije no se učvrsti vladavina gomila, naše nam prelazno razdoblje dozvoljava da proučavamo buduće rušitelje naše civilizacije, ili — barem — njene buduće gospodare.

Upoznati psihologiju gomila danas je, ne samo jedna od najzanimivijih svrha učenjaka, nego je zadnja i najveća pomoć državniku koji mora, ne doduše upravljati njima — sad bi to bilo već vrlo teško — nego barem nastojati da one njim previše ne vladaju.

II

Prošlost i budućnost kolektivne psihologije.

Kad sam, pred koju godinu, u nekoj knjizi koja je imala uspjeha, proučavao »zločinačku gomilu«, nisam razabirao u prvomu nesigurnomu i fragmentarnomu promatranju toga fenomena čitavu njegovu ogromnost. Osjećao sam da ima značajka zajedničkih svim gomilama i — kao što prirodoslovac koji opisuje značajke zajedničke nekoj familiji prije no se uzme baviti posebnim značajkama koje dopuštaju da se razabire rodove vrsti — tako sam ja bio pokušao da utvrdim temeljne misli psihologije one raznolike i heterogene skupine ljudske prije nego se upustim u analizu raznih oblika u kojima nam se ona može da ukazuje.

Ovo je proučavanje bilo neodređeno i slabo točno, ali se — onda — nije moglo zahtijevati mnogo bolje ili više. Znanost se je o kolektivnoj psihologiji tek rađala, a, pri svojemu nastajanju, sve znanosti mogu podati samo općenite i sintetske misli novoga pravca. Rad analize, podiobe i lučenja dolazi kasnije; prije svega je potrebno platno da poda prvu građu i obilježi granice crtežu; kasnije je moguće, i lasno, izvesti i vezivo.

Sada je, hvala poglavito onima koji su se, poslije mene, bavili ovim prezanimivim predmetom, kucnuo čas kad kolektivna psihologija može da izađe iz nejasnih pojmova u kojima je bila zatvorena dosele, i kad se gomilu, do sada proučavanu kao udruženje kakovih mu drago pojedinaca, može klasifikovati prema elementima koji je sačinjavaju, prema načinu kako je sastavljena, prema svijesnim i nesvijesnim svrhama koje joj opredjeljuju cilj.

III

Kako nastaju socijalne grupe.

Ako hoćete da znate kako su nastale i kako nastaju socijalne grupe, dosta je da promotrite najjednostavnije pojave udruživanja koji vam padaju svaki dan u oči, i koji ne bude našu pozornost baš zato što su tako česti i općeniti.

Zbilja je jedan od najčudovatijih pojava da nam je ono što nam je blizu pa bi nam ga stoga bilo vrlo lako otkriti, često manje poznato no ono što je daleko, rijetko i neobično. »Događa se u znanosti, pisao je Ihering, ono što se danomice dešava u životu: mi prolazimo bez misli mimo nekih općenitih činjenica, a ako nas neko na njih upozori, čini nam se nesnvatljivo kako smo ih prije mogli pregledati.«

Prolaznici na ulici, seljani na sajmištu, putnici u vlaku, sačinjavaju jednostavne fizičke skupove kojima mi izvjesno ne bismo dali ime gomile, a još manje ime udruženja. A oni ipak nose u sebi a k t i v n o s t društvene skupine. Krik, požar, rasprsnuće bombe na onoj ulici ili na onomu sajmištu, ako onaj vlak sađe s tračnica, — i eto oni koji su p o d e s n i d a s e u d r u ž e za tinji se čas već u d r u ž i š e za zajedničku svrhu, eto se od jednostavne fizičke blizine obrazuje psihološko ujedinjenje, eto jednom riječju g o m i l e, prvoga stepena ljudskoga udruživanja, koje se u beskrajnomu nizu stepena može uzdići do zadruge, do Države.

Danas se gomila i Država moraju pričinjati dvama skupovima koji se bitno razlikuju, pa takovi i jesu: ali ovaj drugi

skup nije, za onoga koji dobro gleda, no divni razvoj onoga prvoga. Moderna je Država doista samo primitivna i divlja gomila koju su vjekovi povijesti preobrazili u društvo, skup ljudi koji se drže na okupu zbog neke vječne, svijesne i opće svrhe, dok gomila ima samo prolaznu, nesvijesnu i djelomičnu svrhu; udruženje pojedinaca za koje je vrhovni i nužni zakon podioba rada i organizacija, dok je gomila anorgansko biće u kojemu niko nema određena udjela.

Države varvarske, nama koji ih gledamo iz daljine, pružaju nejasnu sliku velike gomile; moderne će Države, našim potomcima, pružati sliku velike zadruge.

Razlika između jednih i drugih nije no posljedica prirodnoga zakona koji nas uči da »kako se postepeno uspinjemo po ljestvi bića, tim je jača kohezija među pojedincima« i da je »nužni razvoj svake organizacije najpotpunija podioba fiziološkoga rada.«

Ovaj je zakon, primijenjen na ljudska udruženja, uzrokovao da se je iz haotske gomile primitivnih ljudi, kao lepir iz čahurice, razvila moderna Država.

No između ovih krajnjih polova — gomile i Države — između ovih krajnjih karika u lancu ljudskoga udruživanja, koje su druge grupe, i koje su im značajke?

Eto nas konačno na našemu problemu.

IV

Razne kategorije gomila. Heterogene gomile. Homogene gomile. Sekta. Kasta. Klasa. Država.

Jedan francuski učenjak, Gustave Le Bon, koji nepravom kopijava tuđe ideje a da ih ni ne citira, dok bi se morao zadovoljiti svojim vlastitim koje su često originalne i vrlo ispravne, ovako je podijelio razne kategorije gomila:

A) HETEROGENE GOMILE:

1. Anonimne (n. pr. ulične gomile)
2. Neanonimne (n. pr. parlamentske skupštine)

B) HOMOGENE GOMILE:

1. Sekte (političke, vjerske itd.),
2. Kaste (vojničke, svećeničke itd.),
3. Klase (građanska, radnička itd.).

Ova podioba, s mnogo strana, ne bi mogla odoljeti kritici,

Prije svega, može se primijetiti da je neumjesno ime gomila, ako ga se daje skupu ljudi. A gramatički čini mi se da se ovoj primjedbi ne može protusloviti. Tarde je razlikovao s više točnosti gomile, udruženja (asocijacije) i zadruge (korporacije). No mi ćemo zadržati generično ime gomila jer ova riječ pokazuje prvi stadij socijalne grupe, onaj od kojega potječu i svi ostali, i jer, uz postepene razlike, nije moguće da bude uzrokom dvoumnostima.

U drugomu redu, ne razumije se dobro zašto sektu Le Bon drži homogenom gomilom, kad uvršćuje među heterogene gomile parlamentske skupštine. Članovi se sekte uopšte međusobno razlikuju po porodu, vaspitanju, zanimanju, po okolini, mnogo više nego li uopšte članovi koje političke skupštine.

Ali, ne koristi gubiti se u ovim kritikama kojima se može vrlo lasno pobijati klasifikaciju štono je postavljena više zbog udobnosti nego da pravo definuje razne vrsti društvenih skupina. U sociologiji i u kolektivnoj psihologiji ne može da bude točnih i apsolutnih klasifikacija. Nuance su bezbrojne, pa se moramo zadovoljiti da ih samo naznačimo a ne da ih zatvaramo u kakovu klasifikaciju.

Pustimo, dakle, po strani ove kritike ili ne brinimo se za analizu heterogenih gomila koju smo proveli na drugomu mjestu, a nastojmo utvrditi glavne značajke triju velikih kategorija homogenih gomila: klasa, kasta, sekta.

Heterogena se gomila satoji od svakoga, od ljudi poput vas, poput mene, poput prve osobe koja prolazi ulicom. Ove ljude fizično ujedinjuje slučaj, združuje ih psihološki prigoda; ne poznaju jedan drugoga, i — pošto mine čas kad su zajedno — ne će se možda nikada više opet vidjeti. Ona je psihološki meteor, ako smijem tako reći; nešto najnepredviđenijega, najprolaznijega što može da bude.

Na ovoj slučajnoj i prigodnoj podlozi, nastaju tu i tamo druge gomile, uvijek heterogene, ali takove te imaju kakvu takvu značajku stabilnosti ili barem periodičnosti. Slušatelji u pozorištu, posjetitelji kojega kluba, književnoga ili svjetskoga salona, i oni sačinjavaju gomilu, ali drugačiju gomilu nego je ona na ulici. Malo se poznaju; imaju, ako ne svrhu, a ono zajedničku neku naviku. Ima još anonimnih gomila — kako bi ih nazvao Le Bon — jer u njima nema iskre organizacije, ali su manje heterogene nego li druge.

Nastavimo. Naći ćemo gomila, još heterogenih, ali ne više anonimnih: porote, na primjer, i skupštine. Ove male gomile poznaju neki novi osjećaj, nepoznat anonimnim gomilama: osjećaj odgovornosti koji može katkada podati njihovim djelima različitu orijentaciju. Parlamentske se pak gomile opet razlikuju od drugih jer su, kako je osobito oštroumno opazio Tarde, one dvostruke gomile: sadržavaju naime u sebi neku većinu koju pobijaju jedna ili više manjina, što uklanja u mnogo slučajeva najveću pogibao od gomila, jednodušnost.

Nastavimo dalje. Dolazimo do gomila ne samo neanonimnih, nego i homogenih.

Prvi je primjer sekta. Radi se još o pojedincima koji se razlikuju po porodu, po vaspitanju, zanimanju, po okolini, ali spojenih i, skoro bih rekao, cementovanih vrlo čvrstom vezom: vjerom, nekim zajedničkim idealom. Vjera — religijozna, znanstvena ili politička — stvara naglo zajednicu osjećaja koji su podesni da onomu koji posjeduje tu vjeru podadu veliku homogenost i veliku moć. Znamo što su postali varvari pod uplivom hrišćanstva, i Arapi kad se prometnuše u Muhamedovu sektu. Može se zamisliti što će u kratko doba postati, hvala njihovoj organizaciji u sekti, sadašnje socijaliste.

Sekta je prokušana i trajna gomila: gomila je prolazna sekta koja nije probrala svoje članove. Sekta je hronični oblik gomile: gomila je akutni oblik sekte. Gomila sastoji od mnogo zrnaca pijeska bez kohezije; sekta je stijena od mramora koja odolijeva svim naporima. Kad se koji osjećaj ili koja misao — štono imaju u sebi razloga za opstanak — povlače gomilom uskoro se kristališu i obrazuju sektu. Sekta je

dakle prva kristalizacija svake nauke. Iz zbrkanoga i neuobličenoga stanja, kakovo se očituje u gomili, svaka se misao mora točno ocrtati u dobro određenomu obliku sekte, osim ako kasnije od nje postane stranka, škola ili crkva znanstvena, politička ili vjerska.

Nijedna vjera, bio to islam, buddhizam, hrišćanstvo, patriotizam, socijalizam, anarhija, ne može a da ne prođe sektarsku fazu. To je prvi stepen u kojemu se ljudska grupa od neodređenosti nepoznate, raznolične i anonimne gomile, uzdiže do neke specifikacije i cjelovitosti, koja će docnije moći da dovede do više i savršenije ljudske grupe: do Države.

Nastavimo dalje.

Ako sekta obuhvaća pojedince ujedinjene nekom zajedničkom mišlju i svrhom, usprkos različitu porodu, vaspitanju i okolini, — kasta nasuprot spaja osobe koje mogu da imaju — a katkada i imaju — razne misli i težnje, ali ih drži na okupu istovjetnost zanimanja. Sekta odgovara zajednici vjerskoj, kasta zajednici ideja po zanimanju. Sekta je udruženje od slobodne volje, kasta je — za mnoge — prisilno udruženje. Kad doista odabere neko zvanje — popa, vojnika, činovnika — čovjek nužno pripada jednoj kasti. Niko nasuprot ne pripada nužno kakovoj sekti. A svak te pripada kojoj kasti, pa bio taj kao pojedinac i najsamostalniji, podliježe više ili manje uplivu onoga što se zove duh tijela.

Kasta predstavlja najviši stepen organizacije za koji je sposobna homogena gomila. Ona se doista sastoji od pojedinaca koji su, po svojemu ukusu, svojemu vaspitanju, svojemu porodu, okolini, vrlo slični jedni drugima u glavnim crtama svojega ponašanja i svojih navika. Ima dapače i nekojih kasta — vojnička i svećenička, na primjer — čiji članovi konačno nalikuju jedan drugomu u nošnji, u držanju dotle da im nikakova promjena u licu ne dopušta da sakriju svoje zanimanje.

Kastu bi se moglo definisati kao neku olovnu kabanicu koja pritište osobe koje joj pripadaju, ili barem, kao neku tamnu uniformu, intelektualnu i moralnu, koja gasi sve one žive i različite boje pojedinih ličnosti. Ona jedinstvenost osjećaja i čuvstava koju se — u gomili — postizava najednom, munje-

vitom brzinom, sugestijom (ali zato isto tako munjevitom brzinom iščezava), učvršćuje se u kasti polagano, snagom navike i nasljeda, koja nije no navika povijesti, i kao sve što se polagano postizava, može polagano ili uopće nikako da iščezne.

Kasta nudi svoje članove mislima koje su već gotove, pravilima za ponašanje koja su već sankcijonisana, oduzimlje im, jednom riječju, trud da misle sopstvenim mozgom. Kad se pozna kojoj kasti pripada pojedinac, treba samo da pritisnete — da tako kažem — na puce njegovoga umnoga mehanizma pa ćete vidjeti kako se pomalja čitav niz gotovih mišljenja i fraza koje ćete naći posve identičnim kod svakoga pojedinca iz iste kaste.

Ova brojna, moćna i vanredno konservativna kolektivnost jest najočitija analogija što je narodi Zapada pokazuju s narodima Indije. U Indiji je kasta opredijeljena porodom, te je obilježena ovom značajnom činjenicom: da osobe jedne kaste ne mogu živjeti, jesti i ženiti se izim s pojedincima iz iste kaste.

U Evropi, porod ne određuje uvijek ulazak pojedinca u koju kastu, nego okolnosti ili vaspitanje; ali druge karakteristike: da se ne sklapa brakove, da se ne polazi i ne pozivlje k vlastitomu stolu do li ljude iz iste kaste, postoje praktično u Evropi kao u Indiji. U Indiji su propisi vjerski, pa su zato apsolutni. U Evropi se ti isti propisi temelje na običaju, ali se zato ništa manje na njih ne pazi. Mi svi živimo u usku krugu u kojemu nalazimo svoje prijatelje, svoje uzvanike, svoje zetove i svoje snahe. Tako zvane m é s a l l i a n c e s moguće su sigurno i u Evropi, dok su u Indiji nemoguće. Ali ako ih tamo zabranjuje vjera, kod nas ih javno mnijenje i običaji čine vrlo rijetkima. I na koncu, analogija je potpuna.

Nastavimo dalje.

Iznad kaste je, po svojoj rasprostranjenosti, k l a s a. Ako je psihološka veza sekte zajednička vjera, a kaste zajedničko zanimanje, psihološka su veza klase zajednički interesi.

Manje određena u svojim granicama, rastepenija i manje čvrsta nego kasta i sekta, k l a s a predstavlja danas pravu gomilu u dinamičkomu stanju koja može svaki čas saći na trg, pa postati i s t a t i č k i gomilom. I jeste sociološki najopasnija ona gomila koja je danas poprimila borbeni stav te svojim držanjem i svojim poukama sprema brutalne ispade ulične svjetine.

Govori se o k l a s n o j b o r b i, a u teoriji i u normalnu i mirnu životu to znači samo borbu misli zakonitim sredstvima; ali ako se nàdâ samo zgodna prilika, neka se usmjeli jedan čovjek ili malo njih, neka sazrije vrijeme, klasna se borba nužno prometne u nešto stvarnijega i nasilnijega, prometne se naime u pobunu, u revoluciju.

Klasa građanska i klasa radnička to su danas dvije velike gomile — još rastepene, i tako rekući, još u r a z v o j u s v o j e s n a g e — ali u njihovu krilu raste i razvija se klica koja će ih doskora okupiti i moći da ih baci jednu na drugu kao dva nepomirljiva neprijatelja koja su se dugo mrzila skrajnjom mržnjom.

I konačno dolazimo do Države.

Tocqueville je rekao: klase od kojih se sastoji društvo sačinjavaju uvijek toliko raznih narodnosti. One su doista najopsežnije kolektivnosti, prije no dođemo do naroda, do Države.

Ona je najsavršeniji tip organizacije gomile, a moglo bi se reći zadnji i konačni tip kad ne bi bilo neke druge kolektivnosti koja je nadmašuje brojem i rasprostranjenošću: kolektivnosti koju sačinjava rasa.

Veza koja ujedinjuje sve građane neke Države jest jezik i narodnost: nad Državom su samo gomile opredijeljene rasom koje mogu obuhvatati nekoliko Država. No i one su, kao i Države i klase, skupovi ljudi koji se, od časa do časa, mogu prometnuti u nasilne gomile, ali onda — baš jer su razvijenija i bolje organizovana — njihova se mnoštva zovu v o j s k e, a njihova nasilja r a t, i nose pečat zakonitosti koji je nepoznat činima drugih gomila. U ovomu redu misli, rat bi se moglo definisati: skrajnji oblik kolektivnoga zločinstva.

V

Pregled. Razni oblici kolektivne psihologije.

Da reasumišemo.

Ako nekomu pokažete lanac, ali, kojim optičkim efektom, tako da opazi samo prvu i zadnju kariku, moraće kazati da između tih krajnjih karika — koje on jedino može da vidi — nema nikakove veze.

Uklonite optički efekat, napravite da se vidi čitav lanac, i kolika god bila udaljenost i razlika između krajnjih karika, taj će čovjek morati da prizna e su vezane jedna uz drugu.

Kratki put štono ga prevalismo kroz psihologiju raznih socijalnih grupa, držim da je bio dovoljan da uvjeri čitaoca e nije herezija ili paradoks ako se ustvrdi da je moderna Država zadnji i najsavršeniji oblik do kojega polagano stiže gomila primitivnih ljudi.

Zakon evolucije, koji suvereno vlada i u socijalnomu svijetu, razjašnjuje ovu analogiju između dva skrajnja tipa koji, na prvi mah, čini se da nemaju među sobom ništa zajedničkoga.

Izvjesno je neizmjerna udaljenost koja ih danas dijeli, ali se ne može poreći da im je porijetlo isto.

Izvjesno su u bitnosti različiti psihološki zakoni koji njima upravljaju, ali ne valja zaboraviti da ova razlika to bolje odskače što se više uzdižemo od heterogenih i anonimnih skupina do skupina par excellence homogenih i neanonimnih, poput sekte, kaste ili klase.

Poteškoća sastoji u tomu da se otkrije čas u kojemu se mijenjaju ovi zakoni, da se utvrdi stadij u kojemu je ljudska skupina toliko uznapredovala da više ne dozvoljava prispodobe s prijašnjim stadijem.

*

Nekoć su poznavali samo dvije psihologije: individualnu i socijalnu psihologiju ili sociologiju. Ova, shvaćena u spencerskomu smislu riječi, nije bila no reprodukcija one prve, vjerna u svojim velikim potezima, ali nerazmjerno zamršenija i šira. Individualna psihologija proučava čovjeka, sociologija proučava socijalno tijelo; ali — po nekomu zakonu kako ga je formulisao i razložio Herbert Spencer — značajke skupine mogu opredijeliti samo značajke jedinica koje je sačinjavaju: dakle su građa i funkcije socijalnoga organizma analogne građi i funkcijama ljudskoga organizma: socijalna je individualnost, rekao bi Espinas, paralelna ljudskoj individualnosti; sociologija je dakle samo psihologija u velikomu, u kojoj se odrazuju proširen i zamršeniji glavni zakoni individualne psihe; ona je, kako je divno rekao Tarde, sunčani mikroskop psihologije.

Nedavno je, ponešto zaslugom neke osobe koju ne treba napominjati, opaženo da između ovih dviju paralelnih psihologija koje proučavaju skrajnje polove socijalnoga organizma — osobu i društvo, atom i tijelo — postoji neka druga psihologija koja je naglavce preokrenula spencerski princip. Opaženo je, naime, da taj princip ima mnogo iznimaka, da često ljudska skupina pokazuje značajke različite od značajka jedinica koje je sačinjavaju, i tada se je porodila kolektivna psihologija ili psihologija gomile.

Činilo se je da se je njom zatrpalo jaz, da se je uspostavilo trait d'union između individualne psihologije i sociologije.

To je bila, djelomice, zabluda. Jazova ima još mnogo, vrlo mnogo traits d'uniona. Između psihologije gomile i sociologije ima i drugih psihologija — sekte, kaste, klase, — koje su sve nužne da se dobro shvati socijalni pokret koji se danas čini tako strašnim.

Ove razne psihologije, baš jer proučavaju socijalne grupe koje lebde među gomilom i društvom, imaju nekoliko značajka vlastitih psihologiji gomile i drugih vlastitih sociologiji.

Njih opisati i definisati, to je dakle kao naslikati nijanse da se spoji žive i suprotne boje.

U slijedećim ćemo poglavljima pokušati ovaj teški, ali zamamni posao.

POGLAVLJE TREĆE

PSIHOLOGIJA SEKTE.

I

Epiktetova fraza. Granice kaznenoga problema. Pojedinac i okolina. Kako se mijenja j a u društvu i u sekti.

Epiktet je govorio da ljude ne bune stvari nego pojmovi koje oni sebi stvaraju o stvarima. Stvari, doista, da se poslužimo riječima grčkoga filosofa, ostaju uvijek iste, samo se p o j m o v i mijenjaju. A mijenjaju se toliko da niti jednomu čovjeku, čiji je život makar i ovako kratak, nije dopušteno da umre s onim pojmovima s kojima se je rodio i živio. Sve se mijenja, a mijenja se silnom brzinom. U politici, kao i u znanosti, danas postaje bludnjom ono što se je jučer držalo aksiomom, a misao se čovječju u njezinomu vrtoglavomu trku može dobro prispodobiti s modom, promjenjivom božicom po kojoj svaki dan te nastaje donosi sobom nove zakone.

Govorite mi o medicini? Ono što je pred pedeset, ili i pred dvadeset godina, zadavalo smrt, danas daje zdravlje, i obratno. Govorite mi o umjetnosti? Ono što je bilo lijepo koncem minuloga vijeka danas je postalo vulgarno i obično. Govorite mi o prirodnim znanostima, od astronomije do biologije? Iznašašća dolaze za iznašašćima, i stari je znanstveni »vjeruju« prisiljen da se mijenja, te dovađa u kolebanje dapače i vjerski »vjeruju« koji se je do nedavna držalo neoborivim.

I kriminologija se je morala povesti za udesom svih pojmova ili, da bolje reknem, svih sistema pojmova štono ih je sagradila ljudska mašta.

Zločin se je do sada, držalo djelom strogo individualnim, možda najindividualnijim od svih djela, a među kriminalistama se je izgubila spoznaja kolektivnoga zločina. Kad su atentati urotnika ili djela koje razbojničke čete silila na priznanje da ima krivičnih djela počinjenih kolektivno, pravnici su se žurili da rastave taj magloviti prestupak na individualne delikte, od čijega se broja, po njihovu mnijenju, sastojaše sam prestupak.

Danas su se promijenile granice problema: danas nije poteškoća u tomu da se pronađe kolektivne zločine, nego baš u tomu da se otkrije zločine koji nisu kolektivni, koji naime ne uključuju u sebi sukrivnju okoline.

Što se je dogodilo?

Nešto vrlo jednostavna, no posljedice su donijele sobom čitavu revoluciju.

Kad je razoreno vjerovanje u slobodnu volju, onaj se je jadni čovječji mozag štono ga držahu carem samodršcem, čije su odluke svojevoljne i nepovredive, morao sniziti na rang ustavnoga kralja čije su odluke samo nužni odraz mnoštva fizičkih, moralnih i intelektualnih faktora koji mu puštaju samo neku prividnu slobodu.

Danas bi se moglo pitati ima li individualnih zločina, kako se je pitalo ima li genijalnih djela koja nisu kolektivna.

Bez dvojbe, svako djelo ljudsko ima jedan vidljivi, određeni, točni uzrok: n e k u o s o b u. Ali ako je ova osoba materijalno djelovala, možemo li mi možda reći da se u njoj, i samo u njoj, sastaju svi nebrojeni uzroci i uslovi koji su proizveli to djelo?

Pojedinac — i kada radi sam po sebi — nije li možda potaknut, bez svojega i našega znanja, od nevidljive i nebrojene gomile, gomile svojih pređa, svojih sunarodnjaka, svojih vaspitatelja, čiji se uplivi naslagani jedan do drugoga i uskladišteni u njegovu mozgu, bude naglo svi u nekim časovima, kao prava nutarnja gomila štono vrvi i komeša se u lubanji?

Oduzmite zločincu u času njegova zločina, ili izumitelju u času njegova otkrića sve što pripada spoljašnjim uplivima (vaspitanju, naobrazbi, atavizmu itd.), što će ostati? Vrlo malo. Ali nešto čemu nije nimalo nužno osamiti se eda se individua-

lizuje: j a — ova kratka zamjenica koja ipak obuhvaća ogromnu tajnu — ova sinteza našega organizma za koju ne znamo kako se obrazuje akoprem joj poznamo djelove od kojih sastoji, ova psihološka formula koju nije niko do sada znao da riješi, koja je nevidljiva kao vazduh, nepipljiva kao oganj, a ipak ništa manje moćna i vječna kao i život.

Desecima, stotinama osoba biće se dogodilo da su vidjele kako pada jabuka sa stabla pod kojim su sjedile, ili da su promatrale izohrone njihaje kakove svjetiljke u crkvi: ali je samo genij, j a jednoga Newtona ili Galilea mogao pronaći u tim običnim činjenicama otkriće velikog zakona fizike.

Tisućama, stotinama tisuća ljudi sadašnje prilike društvenoga života sugerišu i nuđaju izliku za zločin, ali samo zločinačka sklonost, j a jednoga Ravachola, Henrya ili Palle može da nađe u tim uslovima poriva za bacanje bomba ili za pucanje iz revolvera.

Sva su dakle djela kolektivna u jednomu smislu, a individualna u drugomu: posljedak su naime sukoba između dviju sila — pojedinca i okoline — kao što je svaka bolest posljedica sudara mikroba s poljem u kojemu se je mogao da razvije.

Između okoline i pojedinca postoji snošaj koji bih ja nazvao snošajem ozmoze i endozmoze: katkada prvi utječe na drugi, gdjekada drugi utječe na prvi. Izvjesno je pojedincu j a potrebit da se pomiješa s okolinom eda uzmogne imati svijest o sebi i učvrstiti se. Kao svaki životinjski organizam, o n s e h r a n i o n i m š t o g a m i j e n j a.*

Ova se promjena j a s t v a zbiva, u svagdanjim i mirnim oblicima društvenoga života, polaganim i kapilarnim procesom

* Ova izreka Tardeova, koja mi se čini dobrom definicijom životinjskoga života, sugeriše mi analogiju s intelektualnim životom. Krivo je Rousseau govorio da se čovjek mora naviknuti na samotan život od malenih nogu. Kao što mozag, koji se mora sugestionisati čitanjem da uzmogne kasnije, s a m, udariti sopstveni pečat onomu što je naučio, preobraziti dakle jelo u hranu, tako čovjek mora živjeti u svijetu, h r a n i t i s e o n i m š t o g a m i j e n j a, a kasnije, ako će, može da se osami eda razmišlja o onomu što je vidio i doživio. S a m o ć a j e p l o d n a s a m o k a d s e i z m j e n j u j e s i n t e n z i v n i m s a o b r a ć a j n i m ž i v o t o m o k o j e m u o n d a r a z m i š l j a.

infiltracije. Rekao bih da okolina preinačuje pojedinca onim istim zakonom postepenoga, nezapaženoga mijenjanja koje se ni ne da zapaziti, a kojim on po prirodi raste i razvija se.

Ako gledate svaki dan neko dijete, ne opažate koliko je poraslo od prijašnjega dana; ako proučavate svaki dan kojega čovjeka, ne možete točno opredijeliti koje nove pravce okolina obrazuje u njegovu duhu.

No pustite neka prolazi vrijeme, i kad minu mjeseci i godine moći ćete lako reći koliko su se promijenili fizično, moralno i intelektualno ono dijete i onaj čovjek.

Ako, nasuprot, u mirnu i svagdašnjemu životu promatrate čovjeka u krilu neke uže i intenzivnije kolektivnosti nego li je društvo u svojemu općenitomu značenju, ako ga naime promatrate kao člana nekoga naroda, neke klase, kaste, sekte, neke stranke, skupštine, neke gomile, vidjećete da se promjena njegovoga j a, pomoću okoline koja ga okružuje iz takove blizine, dešava ne više polaganim i kapilarnim procesom infiltracije. nego nasuprot procesom koji biva sve intenzivniji vremenom i načinom, dotle da ga se može usporediti — u skrajnjemu slučaju gomile — s pravom poplavom bujice koja, ne samo mijenja njegov j a, nego ga uništava i posve preinačuje.

Tada za proučavanje ovoga čovjeka nije više dovoljno znanje individualne psihologije i sociologije, pošto jedan dio njegovih čina određuje utjecaj kolektivne psihologije — bila ta kolektivnost kakav narod, kakova klasa, kasta, sekta, gomila — tada, ako ćete da shvatite njegov j a, ako ćete da istražite njegov dio odgovornosti, morate proučiti promjene što ih je u njemu proizvela posebna okolina u kojoj je živio; tada, ako dovedu pred vas kojega s e k t a r s k o g a z l o č i n c a, ne možete se zadovoljiti tijem da promatrate samo njegovu osobu ako ćete da prosudite njegov zločin, nego morate promotriti njegovu s e k t u, jer je ona tlo na kojemu je on izrasao, b o u i l l o n (kako bi rekli Francuzi) na kojemu se je razvio mikrob njegova zločina, skup jednom riječju najneposrednijih faktora koji su p r o m i j e n i l i njegov j a, i koji su ga učinili onakovim kakav dolazi pred nas.

II

Sekta je kvasac svake gomile. Primjeri. Pogibli i koristi od sekte.

Tijem se većim užitkom dajemo na proučavanje psihologije s e k t e što je to proučavanje nužna jezgra proučavanju psihologije gomile.

Gomilu se ne shvaća bez s e k t e. Moglo bi se reći da je s e k t a j e z g r a i k v a s a c svake g o m i l e.

Rijetko, vrlo rijetko, djelima, najboljim ili najgorim, što ih je izvela kakova gomila, nije bila porivom ili prvim uzrokom (katkada vrlo dalekim i stoga teškim da ga se ispituje) ideja neke sekte. I ako je istina da često gomila koju je stavila u gibanje skupina zanesenjaka, prijeđe preko njih, upije ih u se, te izgubi glavu i čini se da više nema vođe, istina je i to, kako je elegantno rekao Tarde, »da ona više nema vođe kao što ni tijesto koje je uzašlo nema više kvasca.«

U velikim gomilama povijesti, kao i u malim gomilama koje se obrazuju svaki dan, naći ćete, ako potražite, katkada očito, katkada skriveno djelo sekta, a ako ne sekta ono nekih korporacija.

Krstaške vojne duguju svoje bivstvo kaluđerskim redovima, s e p t e m b r i s a d e s Žakobincima, ekspedicija Tisuće onomu vrlo malomu broju njih koji su postojano mislili o njoj i htjeli je. »Velik broj narodnih pokreta — piše Proal — koji se pričinjaju spontanima, nisu uistinu no namještene majstorije, pripravljene, ili barem iskorišćene od političkih stranaka. Pobune su rijetko kada eksplozije narodnoga gnjeva; često ih nameću častohlepne vođe. Dvadeseti lipnja priredište Žirondiste koji se htijahu nametnuti kralju za ministre. Događajima trideset i prvoga svibnja i drugoga lipnja bijahu začetnici Robespierre i Danton.«

Kad vidite kakovu gomilu gdje se trsi da ugasi požar, onu umnu djelatnost koju ona razvija duguje vatrogasnoj četi koja svojim primjerom mijenja, poučava i upravlja ovu moćnu sugestiju.

Kada se radnici u strajku ne ograničuju na nerazborita nasilja nego razaraju stvari koje, s njihovoga gledišta, treba razoriti, na primjer oruđe onih koji se nisu htjeli priključiti strajku, to znači da je s njima neki sindikat, neko radničko društvo.

Kad je na ulici kakova demonstracija, recite isto tako da one povike i one prijetnje dugujemo uplivu kojega političkoga kružoka ili sekte.

I primjera bi se moglo nabrajati bez kraja i konca.

Pogibao (a u nekim slučajevima i sreća) od sekta sastoji baš u ovoj njihovoj moći ekspanzije; kad bi ih se svelo na njihove sopstvene sile samo bi vrlo malo naškodile; ali je dosta samo malo kvasca razvraćenosti pa da uzađe ogromno tijesto razorne i besmislene srdžbe.

I u ovomu smislu i zbog ovoga razloga, psihologija sekte upotpunja psihologiju gomile.

Proučavati gomilu to je kao suditi dramu po onomu što se vidi na pozornici: proučavati sektu to je kao prosuđivati je po onomu što se događa iza kulisa.

III

Što je sekta po Luigi Settembriniu. Kritika. Sekta i stranka. Njihove razlike i analogije.

Luigi je Settembrini u prvomu svesku svojih Ricordanze napisao ove riječi: »U slobodnim zemljama ima stranaka, koje su javne i služe se sredstvima, ako ne uvijek poštenima, a ono barem na oko zakonitima. U ropskim zemljama ima sekta, koje su tajne, pa od srdžbe ili od pokvarenosti ne paze mnogo kakova su im sredstva. Sekte su nužna posljedica ropstva, a prestaju kad misao koja ih je obrazovala nije više tajna ni vlasništvo nekolicine nego javna i općenita, pa mora da se raširi i leti posvuda. Ako hoćete lepiricu morate najprije imati crva.«

U užemu smislu, ne bi se moglo reći da je Settembrinijeva tvrdnja apsolutna istina.

I u slobodnim zemljama ima sekta, neka je dokazom tomu anarhistična sekta koja opstoji danas u Francuskoj i u Italiji, koje su ipak slobodne zemlje.

Ali u širemu je smislu ova tvrdnja vrlo ispravna, jer sekte (koje se razlikuju od stranaka skoro jedino po tomu što su tajne) nastaju baš tamo gdje nema slobode za onu misao ili za one misli štono ih one podržavaju.

S psihološkoga gledišta, u ostalomu, s kojega mi kanimo proučavati sekte, ne mari, niti bi bilo moguće, razlikovati ih čisto od stranaka.

Već smo upozorili, a milo nam je da opetujemo, da u psihologiji, a nadasve u kolektivnoj psihologiji, nema odsječenih granica podiobi i da bi bilo opasno postavljati definicije koje su — izuzam geometrijske — uvijek sve netočne.

Sekta i stranka nisu no dvije susljedne faze neke misli ili osjećaja koji se rađa.

To je jedina razlika koju mislim da možemo ustanoviti.

Faza sekte ostaje dok ta misao ili taj osjećaj nisu dobili krštenja zakonitosti; a često ta faza nije ni minula a misao se ili osjećaj ugase s njom, kad je misao bila suluda ili osjećaj antisocijalan, ili vrijeme nije još zrelo za njih.

Nastupa faza stranke ako je misao bila ispravna ili osjećaj dobar, te kad bi jedna ili drugi mogli savladati mizoneizam većine, i dobiti, da tako kažem, građansko pravo u moralnomu ili intelektualnomu svijetu.

Ta stranka, pošto je bila priznata zakonitom, postaje kasnije s vremenom većina; a od ove točke koja obilježuje zenit njene putanje, počinje se malo po malo neopazice spuštati, pa se vidi kako se oko nje dižu nove sekte koje će postati strankama te će, kad dođe na njih red, proći na njenu štetu onim putem kojim je ona već prošla na štetu drugih stranaka.

Suđeno je da umre sve što se rađa, da sve, naime, iskusi onu mijenu smrti koja se čini kao neki konac. Socijalni joj se organizmi ne izmiču više no fizični organizmi. I za njih je starost, kao i za individue, povratak u djetinjstvo.

Stranka koja je već bila doprla do svemoćnosti pa vidi gdje joj se približava konac, postaje opet sektom, kao u doba, kad je pravila prve korake. Ne će više biti onako nasilna i smiona kao onda, jer više nije mlada, ali će ova svojstva nadomjestiti lukavstvom, podmuklošću i snagom koju dobiva otuda što ima vlast u šakama, pa će braniti stečeno tlo onom energijom kojom je, nekoć, kušala da se dočepa tuđega tla.

Ovom putanjom kojom prolaze stranke, prolaze svi ljudi i sve ideje. I u znanosti, kad je kojoj teoriji ili školi uspjelo da se nametne, onda gleda s nepovjerenjem i posprdno na nove teorije i nove škole te nastaju i kuša na svaki način da ih pobija. »Svak, piše Enrico Ferri, ko je posvetio svoj život da izvojšti bilo koju reformu, bilo koji napredak, prirodno podliježe obmami, kojoj se samo malo privilegisanih glava može oteti, da je to zadnja granica ljudskoga napretka, i misleći da je dosegao non plus ultra, jučerašnji revolucijonar, postaje danas konservativcem. Svi dakle, pa i geniji, kad dođu do svoje životne svrhe, minozeički brane ideje za koje su se borili, i ne dopuštaju da bi ih se moglo preinačiti kako su oni preinačili stare ideje. U tomu je smislu Spencer govorio da je svaki napredak zapreka budućim naprecima; a čudno je da je Bagehot* primijetio to isto skoro posve istim riječima: »U isto doba — piše — kad koji učenjak dospije do superiornosti u bilo kojoj struci, on joj postaje zaprekom jer će sigurno zadržati ideje koje su vladale za njegovih mladih dana no koje zabacuje novi naraštaj.«

*

Taine je rekao da »revolucija nije no rađanje novoga osjećaja.«

Istu bi se definiciju moglo primijeniti na sekte koje su duša svake revolucije.

One su im, da tako kažemo, negativna duša, jer misle uopće samo na razaranje, idući za biološkom istinom da je »razaranje temelj građenju.«

Ali u početku je ipak potrebno ovo negativno djelo.

* Znanstveni zakoni razvoja naroda, str. 66.

Negativno je djelo djelo luđaka, prema većini; ali u svakoj revoluciji treba ludih i pametnih, kao što u svim velikim stvarima treba odvažnosti i uma: »no za početak treba uvijek luđaka.«

Nazivaće ih se zločincima ili mučenicima, apostolima ili zavodnicima, prema vremenima i slučajevima; kao što će se nazivati braniteljima poretka ili izrabljivačima naroda one koji su već došli na visinu pa ne kane popustiti pred novom sektom koja se primiče da uništi njihovu. Ali nepristranu će se oku onoga koji proučava jedni i drugi pričiniti raznim predstavnicima dvaju momenata, prvoga i zadnjega, svake sekte i svake stranke: učiniće mu se naime atavističkim zaostankom onaj koji se bori silom da osvoji, ili uglađenim i malaksalim predstavnicima onaj koji se bori lukavošću da održi što ima; i ako ih politika bude morala odijeliti u svojemu sudu, znanost će ih spojiti, te će za njih postaviti samo pitanje oblika.

Katkada — no taj je slučaj rijedak — sekta zadržava, i nakon što je postala strankom i većinom, sisteme djelovanja s kojima se je rodila i odrasla. To se dešava u kratkim i intenzivnim revolucionarnim periodama kad se moć stiče jurišem i u tinji čas, te se sekta, koja se je jučer još morala braniti od protivnoga mnijenja većine, danas nađe gospodaricom i vrhovnom vladaricom. Tada nedostaje vremena, i stoga nema iskustva, koje je dijete vremena, da bi se promijenilo metode, pa se ostaje na vladi s onim idejama i sistemima koje se je imalo još u slabim redovima opozicije.

Pogledajte Žakobince. Nisu promijenili ćudi tim što im se je promijenio položaj i politička važnost: nasilje je bilo putokazom njihovu postupku uvijek i svagdje. Nisu imali vremena da ostare, ni kao ljudi, ni kao stranka, pa su stoga ostali uvijek mladi, bili su uvijek psihološki sekta, i onda kad se je u njima usredotočila i preko njih govorila čitava Francuska.

Mi ćemo proučiti pobliže razvoj sektarskoga duha, počam od nasilnoga pa do himbenoga: za sada se ograničimo na to da pretresemo one crte koje ja držim općenitim i temeljnim crtama psihologije svake sekte.

IV

Psihologija vođa u socijalnim grupama. Meneur u gomili i u sekti. Razlozi njegova ugleda. Značajke koje neko udruženje čine jakim i moćnim: poslušnost i vlast. Jedan list iz Gabriela Tardea.

Prirodni je zakon, kad se nađe na okupu skupina ljudi, da se ti ljudi stave, po nagonu, pod vlast jednoga između sebe. Više no ljudski zakon, rekao bih da je to životinjski zakon. Kako se postepeno uzdižemo na zoološkoj skali, kako se specifikuju organi individuova tijela, tako se specifikuju i organi socijalnoga tijela, te se stvara organizacija koja u sebi uključuje značenje podčinjenosti, te joj je dapače sinonim.

Društvenoj skupini koja je relativno uznapredovala treba vođe, kako životinjskomu tijelu koje je relativno uznapredovalo treba mozga. »Život je čovječji — piše Nordau — borba koju nije moguće izdržati bez generalâ. Dotle dok se radi o borbi ljudi proti ljudima, gomila ne traži drugo no vođu s jakim mišicama i vješta u hrvanju. U savršenijemu stanju u kojemu se čitavo ljudstvo bori proti prirodi, ono izabire svojim vođom čovjeka koji je bogatije nadaren mozgom i čvrstom voljom.«

Nije dakle nužno da se dokazuje opstanak ovoga vođe (kojega Francuzi zovu meneur) u svakoj ljudskoj skupini; to je prirodna posljedica pojava udruživanja.

I tako se sve što potječe od unutarnje naravi stvarî, očituje najprije nesvijesno, mučećom privolom sviju, te docnije postaje činjenicom svijesnom i hotimičnom.

Razjasniću. Primitivni ljudi, kao i životinje, nisu izabirali vođu i određivali mu posebnih funkcija, dužnosti i prava: podvrgavali su se jednostavno, pod pritiskom sugestije, ugledu najvrsnijega između sebe, a njegova je vlast nastajala od instinktivnoga podvrgavanja ostalih. Zatim je malo po malo, ova vlast kojoj su se ljudi nesvijesno podvrgli, postala svijesno njihovom voljom, te je dospjela do forme izbora i plebiscita koji su, ako su iskreni, samo svijesno očitovanje opće volje.

I danas, u ljudskim udruženjima, ako moramo priznati da ima jednoga vođe, moramo isto tako priznati da ovoga vođu katkada imenuje slobodna i svijesna volja onih koji imaju pravo na to, a da se katkada nameće svojim sugestivnim čarom.

Uopće, stabilne i zakonite socijalne grupe (one što bi ih Tarde nazvao korporacijama) prihvatile su svoga vođu svijesno ili znalice: svaka radiona ima svoga upravitelja, svaki manastir svoga superiora, svaki puk svoga pukovnika, svaka skupština svoga predsjednika, svaki dvor svoga kralja.

Nestabilne nasuprot ili nezakonite socijalne grupe imaju vođu koji se, regbi, prirodno rađa te mu se članovi skupine nesvijesno priklanjaju: svaki salon ima svoga korifeja konversacije, svaka politička stranka ima svoga leadera, svaka znanstvena ili umjetnička škola svoga učenjaka ili umjetnika kojega drži učiteljem, svaka sekta svoga čovjeka od kojega sektarci očekuju riječ kako su je učenici očekivali od Isusa.

Kad bi bilo moguće utvrditi u malo riječi razliku između vođa pojedinih društvenih skupina, rekao bih da, u zakonitim i stabilnim skupinama, vođa uvijek postoji svijesnom voljom skupine i da je vidljiv, — u nezakonitim je i nestabilnim skupinama vidljiv, ali temelji svoju vlast na nesvijesnomu podvrgavanju većine, — konačno u gomilama (koje su najprolaznije i najkratkotrajnije skupine) ne samo da se vlast vođe temelji na nesvijesnomu podvrgavanju, nego je meneur često sakriven, nevidljiv.

I — pojav koji će se, na prvi pogled, pričiniti čudnim — ugled vođin stoji, općenito, u obrnutomu razmjeru sa zakonitošću i sviješću kojom je bio izabran. Glavar neke radione ili predsjednik neke skupštine ima mnogo manju vlast nad svojim radnicima ili nad članovima kojima predsjeda, nego koji sektarski vođa nad svojim sudrugovima ili koji leader nad članovima svoje stranke; a ovaj sektarski vođa i ovaj leader imaju, sa svoje strane, mnogo manju moć nego li je ima na neko mnoštvo neznatno i nepoznato lice koje, u nekim zgodama,

kakovom frazom ili gestom, postaje najednom slučajno i u tinji čas despotom čitave gomile.

Razloga koji objašnjuju ovaj pojav ima dvije vrsti: l i č n i h i k o l e k t i v n i h, to jest takovih koji pripadaju unutarnjim sposobnostima vođe, m e n e u r a, ili unutarnjim sposobnostima ljudske skupine na koju djeluje taj vođa.

Očito će ugled i vlast neke osobe na pojedince koji je okružuju biti u upravnomu snošaju s oduševljenjem i djelatnom vjerom štono je ta osoba stavlja u službu idejama koje ona hoće da širi ili svrhama koje hoće da postigne.

Pa mislite li vi da su — uopće — ovo oduševljenje i ova djelatna vjera veći u vođi stabilne i zakonite socijalne grupe ili u m e n e u r u nestabilne i nezakonite grupe? Mislite li da ima veću moć da vuče za sobom mase predsjednik kakove skupštine ili bilo kojega drugoga zakonitoga udruženja, ili vođa kakove sekte?

Odgovor ne može biti dvojben.

M e n e u r je neke gomile ili sekte prije svega i sam m e n é. I njega je hipnotizovala ona misao kojoj je kasnije postao apostolom. A ova je misao tako ovladala njim da sav iščezava ili postaje neznatan izvan nje, i da mu se svako protivno mnijenje čini zabludom ili predrasudom Takav je bio, na primjer, Robespierre, hipnotizovan filosofskim mislima Rousseauovim, te se je služio metodama inkvizicije da ih raširi.

M e n e u r s, osim toga, nisu obično ljudi, koji misle nego ljudi koji rade. Njihov um nije ni prostran ni bistar. Ko vidi dobro i mnogo na intelektualnomu polju, redovno dolazi do snošljivosti i sumnje i nedjelovanja. M e n e u r s su nasuprot intolerantni, odlučni i aktivni. I kad im uđe u mozag neka misao, neka svrha, neka teorija, možete biti uvjereni da će ona tu neograničeno zavladati. Ne će naći u tomu mozgu doista zapreke, jer je skoro prazan, i zaposješće ga čitava, jer je taj mozag uzak. Tada »m e n e u r« ne pripada više sebi, vodi ga ona misao koja radi u njemu i po njemu, i koja ga d r ž i u s v o j o j v l a s t i. Nešto čega on nije poznavao, strahovit nametnik, čudna i nerazmjerna misao živi u njegovoj nutarnjosti,

razvija se i proizvodi u njemu činove volje i djela kojih on ne bi bio nikada predvidio.«

Sugestija kojoj m e n e u r pada žrtvom, postaje od ove točke a k t i v n o m s i l o m, postaje njegovom strašću, njegovim pozivom. »Što je poziv — pitao se je Ribot — ako ne pozornost koja nalazi svoj put i orijentiše se u čitavu životu?«

Ova pozornost m e n e u r o v a dolazi do svoga zadnjega stepena, do svoje krajnje granice, f i k s n e i d e j e. Prezir, progoni njega se ne dotiču, dapače samo ga podstrekavaju. Lični interes, porodica, sve je žrtvovano; pače i nagon za održanjem u njemu je uništen, jer je jedina nagrada što je često traži ta da postane mučenikom.

»Ko podržava neku nametnutu misao — piše Nordau — taj je apostol da mu nema premca. Nema razborita uvjerenja do kojega je čovjek došao zdravim radom uma, te bi tako potpuno moglo zavladati njegovim duhom, podjarmiti tako tiranski čitavu njegovu djelatnost, neodoljivo ga natjerati da govori i radi, kao što može bunilo. Luđak, poluluđak koji je u bunilu ne će da prizna dokaza besmislenosti svojih misli; nije ga briga ni za protuslovlja ni za porugu; svejedno mu je za mnijenje većine; činjenice koje mu nisu po volji ne udostojava pogleda, ili ih tumači na način da mu prividno daju pravo; ne boji se zapreka jer ni samo čuvstvo vlastitoga održanja nije sposobno da se bori proti moći njegove fiksne ideje, i radi toga je razloga često pripravan da bez krzmanja prolije i vlastitu krv.«

Stvoriti vjeru — radilo se sad o vjeri religioznoj ili političkoj ili socijalnoj, radilo se o vjeri u neko djelo, u neku misao, u nekoga čovjeka — to je eto nadasve uloga velikih agitatora, koji su uvijek anormalni ljudi ako ne luđaci, i zato je eto njihov utjecaj uvijek ogroman. Od svih sila kojima raspolaže čovječanstvo, vjera je bila uvijek najjača, pa joj je s pravom Evanđelje pripisivalo moć da pokreće brda. Dajte nekomu vjeru, pa ste mu postostručili snagu.

Ali ko hoće da udahne vjeru mora je i sam imati. Apostoli koji su uzdizali duh gomila, Petar Pustinjak, Luther, Savonarola, ljudi iz francuske Revolucije, Garibaldi, Mazzini nisu

očaravali ljude prije no su oni sami bili očarani nekom mišlju. Samo su tada mogli stvoriti vjeru, tu strahovitu moć koja čovjeka pravi robom njegove sanje.

Ova ćućena vjera koja se širi sugestijom, isključivo je vlasništvo meneura, to jest vođa koji se rađaju sami po sebi, hvala njihovu ugledu koji je dar prirode.

Zakonite ga vođe stabilnih društvenih skupina, općenito, nemaju. Oni upravljaju i zapovijedaju jer su bili imenovani i izabrani na to mjesto, ali ih ne nadahnjuje, nema ih u svojoj vlasti neki unutrašnji poriv koji bi bio razlogom njihove vlasti i tajnom njihove snage. Slijede ih i pokoravaju im se po navadi, od straha, zbog osjećaja dužnosti ili od ubijeđenja. Oko njih je jednom riječju čitava vojska ljudi koji razmišljaju i svijesno se podvrgavaju njihovoj volji, nemaju oko sebe one vojske sugestionisanih koji bi se slijepo strmoglavce bacili onamo kamo bi ih htio da baci meneur.

A to, ne samo radi kakovoga njihovoga nutarnjega ličnoga razloga, nego i zbog nekoga kolektivnoga razloga.

Okolina na koju djeluje meneur mnogo se razlikuje od one na koju, obično, djeluje vođa nekoga zakonitoga udruženja.

Članovi su ovoga udruženja često rastepeni, dočim su članovi sekte ili gomile skoro uvijek okupljeni, pa je suvišno da ovdje opetujem dokaze koje sam već izveo na drugomu mjestu da dokažem e je sugestija brža i jača na ljude ujedinjene neposrednim dodirom, nego na ljude rastepene ili međusobno udaljene.

Drugo, članovi su stabilna i zakonita udruženja naobraženiji, a nadasve mirniji, staloženiji, misaoniji, nego članovi kakove sekte ili gomile. Na njih dakle lični čar ima manju moć; u njima su centri inhibicije aktivniji, razum vodi i obuzdava čuvstva, pa je teško i rijetko neposredno i posvemašnje. pristajanje uz kojega čovjeka, zanos za koju frazu, fanatizam za koju ideju.

Treće, vođa nekoga udruženja ili korporacije djeluje samo na one koji spadaju k ovim grupama, i zna, više ili manje, ko su: vođa sekte ili meneur kakove gomile, nasuprot, djeluje na mnogo šire i manje opredijeljeno općinstvo, privlači k sebi

učenike koje bi mogao dobiti a koji su razasuti amo tamo, skuplja i stvara, jednom riječju, svoj narod, a stvara ga privlačeći k sebi sve slabiće, sve koji se dadu sugestionisati, sve one — a ima ih mnogo — koji lutaju svijetom kao lepirice tražeći svjetlost oko koje će letjeti sve dok se gdjekada ne... opeku.

Razlog, dakle, zašto meneur ima veći utjecaj na one koji ga okružuju nego zakoniti glavar nekoga udruženja ili korporacije, stoji u dvije vrsti faktora: u njegovoj energičnoj i aktivnoj vjeri (a Mazzini je govorio da je »prava energija magnetizam na gomile«), — i na slabosti volje onih štono sačinjavaju okolinu na koju on djeluje.

Ovo su, u ostalomu — energija s jedne strane, a s druge slabost — faktori svih udruženja, te su pretjeraniji i, tako rekući, zaoštreniji što je čvršća, jednoličnija, moćnija jezgra ljudska koju su oni obrazovali.

Ideal je svakoga udruženja jednodušnost, naime obrazovanje samo jednoga tijela i samo jedne duše, da se poslužimo klasičnom frazom, dvaju ili više tjelesa i dviju ili više duša.

A jednodušnost se postizava samo gospodstvom s jedne strane i podvrgnućem s druge.

Pogledajte sve oblike udruživanja, počam od udruživanja dvojice pa sve do udruživanja stotine i tisuće njih, od normalnih do patoloških, u ljubavi, u samoubijstvu, u ludilu, u kriminalnosti, — pojav je a ma na vlas isti.

U ljubavnom je paru uvijek jedan koji je psihološki podložan drugomu. Može se opaziti svaki dan da dvije osobe simpatizuju makar da su im nekoje temeljne crte karaktera vrlo slične, ako samo imaju različitih svojstava i mana. Dvije tempere sasma istoga karaktera ne bi se mogle spojiti, skršile bi se. Eda se dva zubata kotača zajedno pravilno vrte, treba da je jednomu zubac ondje gdje je drugomu udubina: »eda se porodi kakova strast, pa i simpatija, treba — veli Schopenhauer — da nastupi neki pojav koji se može izraziti samo metaforom uzetom iz hemije: dvije se ličnosti moraju međusobno neutralizovati kao što se uzajamno kombinuju kiselina i alkalij da proizvedu neutralnu so.« A zdravi je razum naslutio ovu istinu

kad je stvorio poslovicu: oprečni se ljube. Oprečni se ljube jer ljubav na koncu nije no ž e l j a z a n a d o p u n j e n j e m fiziološkim i psihološkim, a dvije se osobe nadopunjuju baš onda kad jedna ima ono što drugoj manjka. Sad, kad se uzme da se oprečni ljube, izlazi očito da jedan mora zadržati neku moralnu vlast nad drugim. Ako su doista nekoje strane ćudi, uma i srca različite, biće nužno različite duševne i umne funkcije koje će vršiti ova dvojica, smjerajući ipak k jednoj te istoj svrsi: jedan će imati volju, drugi izvržbu, jedan će biti glava, drugi ruka.

U s a m o u b i l a č k o m u p a r u prisustvujemo istomu psihološkomu pojavu: imamo inteligentniju osobu koja razvija svoj utjecaj na drugu da je nagovori neka umre, imamo dobro određenu volju koja podjarmljuje slabiju, ruku koja izvršava dok razum zapovijeda.

U luđačkomu se paru taj pojav ne mijenja. Legrain piše: »u sklonosti k ludovanju koja već otprije postoji na jednoj strani i u slabosti duha koja je prati s druge strane, mora se tražiti razjašnjenje slučajeva ludila u dvoje.«

Tako i u z l o č i n a č k o m u p a r u: rođeni se zlikovac nameće i sugestioniše kriminaloida.

A sad pođite od ovih jednostavnih slučajeva do najzamršenijih; prijeđite od samoubijstva u dvoje, od ludila u dvoje i od zločinačkoga para k epidemijskim samoubijstvima i ludilima, udruženjima zlikovaca; prijeđite od sugestije učitelja na učenika, k sugestiji vođe sekte na njegove sudrugove, naći ćete uvijek — u većemu opsegu — posve isti zakon, to jest naći ćete u svakomu udruženju dvije sile, jednu aktivnu, a drugu pasivnu.

I ovdje se uslobođujem da navedem u cijelosti jednu stranicu Gabriela Tardea koja služi razjašnjenju ove moje misli, te joj podaje svoju moćnu potvrdu: »Une idée se fait toujours ses hommes comme un ovule fécondé se fait son corps. Elle enfonce, elle étend peu à peu ses racines dans le terrain qui lui a été préparé. Du premier qui l'a conçue, elle passe, par impressionabilité imitative, dans un seul catéchumène d'abord, puis dans deux, dans trois, dans dix, dans cent, dans mille. La

première phase de cette embryogénie est l'association à deux: c'est là le fait élémentaire qu'il convient de bien étudier, car toutes les phases suivantes n'en sont que la répétition. M. Sighele a consacré un volume, L e c r i m e à d e u x a demontré que, dans toute association à deux, conjugale, amoureuse, amicale, criminelle, il y a toujours un associé qui suggestionne l'autre et le frappe à son empreinte. Et il est bon que cette démonstration ait été faite, si superflue qu'elle puisse paraître. Cela est très-certain: gare au ménage où il n'y a ni meneur ni mené; le divorce n'y est pas loin. Dans tous les couples, quels qu'ils soient, se retrouve, plus ou moins apparente ou effacée, la distinction du s u g g e s t i o n n e u r et du s u g g e s t i o n n é. Mais à mésure que l'association s'accroit par l'adjonction de néophites successifs, cette distinction ne cesse pas de se produire: ce pluriel, au fond, n'est jamais qu'un grand duel, et, si nombreuse que soit une corporation ou une foule, elle est une sorte de couple aussi, où tantôt chacun est suggestionné par l'ensemble de tous les autres — suggestionneur collectif y compris le meneur dominant — tantôt le groupe entier par celui-ci.«[1]

V

Psihološka uniformnost sektaraca. U psihologiji sekte opetuje se psihologija primitivnih društava. Prispodobe i primjeri uzeti iz djela Taineovih i Bagehotovih. Taktika sektaraca u politici, znanosti i umjetnosti. Prednosti i mane ove taktike.

Ponovimo u kratko.

Rekli smo da u svakomu udruženju mora biti, i da ima, nekoga ko zapovijeda i nekoga ko sluša: dodali smo da je svako udruženje to jače što je energičnija zapovijed i što je sljeplja poslušnost; razložili smo da je, zbog ličnih i kolektivnih razloga, u nestabilnim i nezakonitim skupinama — kao u gomili i u sekti — ova zapovijed energična i ova poslušnost slijepa kao ni u jednoj drugoj stabilnoj i zakonitoj skupini.

Možemo dakle ustvrditi da su gomila i sekta među ljudskim udruženjima najjača, po tomu što su uniformnost i jednodušnost za njih pravilom, i što je njima nepoznato raspravljanje, ovo svojstvo samostalnih duhova i pobuna, ova posljedica koju odatle povlače nemirnjaci.

Ne treba mnogo riječi da dokažemo istinitost ovoga što smo sad rekli. »Gomila ili sekta — govorio je Tarde — nema druge misli izim one koju joj sugerišu.« Gomila je doista lagan plijen onoga koji joj se zna nametnuti gospodarem; vikalo se ž i v i o! ili s m r t! urlikalo se: hajdmo ubiti Petra, neprijatelja naroda, ili: hajdmo spasiti Pavla, prijatelja siromaha, hoće li se zločin ili junaštvo, gomila će izvršiti jedno ili drugo, prema času i svojemu raspoloženju, ali će ga izvesti s v a z a j e d n o, onakovom navalom strasti zbog koje njezina psihologija naliči prasku traka baruta kojemu su primakli fitilj. Nije moguće da ko protuslovi, ni da bude nesloge; ako toga i ima, iščezava: i ono tisuću glasova ima samo jedan krik, ono tisuću tjelesa ima samo jednu dušu: zagonetnu dušu gomile. Ova p s i h o l o š k a j e d n o d u š n o s t sačinjava nepobjedivu snagu gomile, i podaje njenim činima tragičnu strahotu nenaknadivosti.

U sekti se dešava isti taj pojav, samo s ovom razlikom: da ona svoje čine izvađa s više svijesti.

I u sekti su, doista, nepoznate riječi: r a s p r a v l j a n j e i p o b u n a: članovi njeni rade na mig svoga vođe, kao što pojedinac koji je čest mnoštva radi po kriku onoga koji ga je sugestionisao: i, bilo ih malo ili mnogo, bili blizu ili daleko, sektarci imaju samo jednu dušu: dušu sekte.

U gomili nesvijesnom sugestijom, u sekti svijesnom sugestijom, vidimo kako se podiže, ili, da bolje kažemo, kako nastavlja svoj život gvozdeno načelo koje je obrazovalo starinska društva.

Sekta hoće da njeni ljudi budu poslušni i pokorni kao vojnici u vojsci ili kaluđeri u manastiru: hoće j e d n a k e j e d i n i c e, upravljane jednom jedinom zapovijedi, ne samostalne organizme koji bi se mogli gibati sami po sebi. Ona ostvaruje d i n a m i č k i, vremenom, onu uniformnost koju gomila dobiva s t a t i č k i, samim jednim i kratkim časom; svi sektarci služe

svojemu idealu točnošću i istodobnošću ljudskih strojeva, kao što svi članovi gomile viču i rade poput automata koje je stavio u gibanje nenadani krik ili čin jednoga između njih.

»Stari su gradovi grčki i latinski — piše Taine — bili uređeni poput kakove vojske ili manastira. U jednoj i drugoj od ovih grupa vlada jedna jedina misao koja ih je upila: pod svaku cijenu kaluđer hoće da omili Bogu, pod svaku cijenu vojnik hoće da izvojšti pobjedu. I stoga se eto odriču svoje volje te se potpuno podvrgavaju, kaluđer redu, a vojnik zaptu. Tako su, u staromu svijetu, dvije predrasude imale vrhovnu moć: prije svega je grad imao svoje utemeljitelje i zaštitnike, pa im je neprestano i brižno odavao kult, inače su ga oni napuštali: ako je bio propušten i najmanji obred moglo ih je to uvrijediti i upropastiti grad. U drugomu redu, rat nije nikada prestajao, a ratno je pravo bilo okrutno: ako je grad bio osvojen, svaki je građanin mogao očekivati da će ga ubiti, sakatiti, prodati na dražbi. U takovim prilikama nema mjesta slobodi; vjera ima preveliku vlast, javne su pogibli prevelike. Pod njihovim pritiskom i opsjednut od njih, pojedinac se odriče u korist općenitosti, a ova uzimlje čitava čovjeka, jer joj je za njen opstanak potrebit čitav čovjek. A tada ne može niko raditi ni misliti do li u određenu okviru: svaki se život i svaki dio života mora u njemu ujednoličiti. Konačno, ne samo u Grčkoj i u Rimu, nego i u Egiptu, u Kini, u Indiji, u Persiji, u Judeji, u svim primitivnim uljudbama, načelo je ljudskih društava još načelo društava životinjskih: pojedinac pripada općenitosti kao čela svojoj košnici, kao mrav svojemu gnijezdu; on je samo organ u organizmu.«

»Događa se sve obratno — dodaje Taine — u modernomu svijetu: što je nekada bilo pravilo postalo je iznimkom; čovjek se je malo po malo oslobodio spona koje ga snižavahu na običan broj, i stari sistem živi još samo u nekim savremenim udruženjima, kao što je vojska, ili u nekim djelomičnim udruženjima, kao što je manastir« i — dodajem ja — u nekim vremenitim i spontanim udruženjima, poput sekte. I sekta hoće da ima čovjeka č i t a v a i hoće da se on pokorava jedinoj i vrhovnoj svrsi zbog koje je ona nastala, hoće da on bude slijepo

i vjerno oruđe, hoće da on bude u njenim rukama perinde ac cadaver, prema glasovitoj izreci najmoćnije i najdugotrajnije sekte, jezuitske.

Što su uradili Žakobinci — ova druga moćna sekta ali kratka vijeka — ako ne osvježili autoritarni sistem grčkih i latinskih gradova? Što je njihova socijalna zamisao ako ne logična izgradnja jedinstvenoga i istovjetnoga ljudskoga tipa koji mora sama sebe posvema žrtvovati općenitosti, Državi?

Nema jamačno natražnije socijalne građevine, ali jamačno niti jače.

Ono što se gubi u elastičnosti i samosvojnosti, dobiva se u koheziji i u kompaktnosti, i bitke — ne dalekoga napretka, nego neposredne koristi — lakše se dobiva ako su svi složni u nekoj svrsi nego ako se prepusti pojedinačkoj inicijativi izbor i prosljeđivanje viših svrha i plemenitijih ideala.

Činjenica da se u prvim stadijima čovječanstva, kao i u životinjskim skupinama, udruživanje među organizmima očituje pod oblikom posvemašnje predanosti pojedinaca cjelini koju oni sačinjavaju, čini se danas nama koji smo se postepeno razvili, okrutnom i besmislenom, ali je tada bila fatalna nužda. »Postići da se ljudi slijepo pokoravaju, to je — pisao je Bagehot — najvažniji problem. Na što ćete vi upotrebiti ovu pokornost? to je pitanje sporedne važnosti kojega nije prešno odmah riješiti.«

Strog, točan, zbijen zakon prva je potreba roda ljudskoga: taj mu je potrebit prije svega i nadasve da stvori neku jezgru navika, običaja, misli. Svi čini života moraju biti podvrgnuti jednomu jedinomu pravilu, na očigled neke jedinstvene svrhe. Ako ovakav režim zabranjuje slobodu mišljenja, nije zlo ili, bolje, akoprem je zlo, jeste neophodni temelj uljudbe, i utvrđuje još mekanu građu čovjeka prvih vremena.

Vjekovi monotonije, jednakosti, ropstva imali su svoju korist jer su obrazovali čovjeka za vjekove u kojima je morao biti slobodan, samosvojan i originalan.

I danas vidimo na djelu ovu historijsku nuždu koja se je razvila u vremenu i koju je Bagehot plastično opisao.

I danas u ratu koji je, usprkos svojim mijenama, najvećajniji i najistinskiji atavistični zaostatak primitivnoga doba, mi zadržavamo staru taktiku, naime slijepu pokornost sviju jednomu jedinomu čovjeku da postignemo neku jedinstvenu i najvišu svrhu: pobjedu. Mi znamo i osjećamo da bi ta svrha bila promašena kad zapt ne bi bio gvozden i zapovijed apsolutna kao i posluh.

U ovomu slijedu misli značajno je da svi priznavaju e je, za sretan ishod rata, potrebito da vođa bude samo jedan. Ako odlučuje više glava, to može samo zadati štetu baš zato jer oduzimlje jednodušnost, uniformnost nužnu skupu ljudi koji mora biti složan kao jedan sami čovjek u nastojanju da postigne stanovitu svrhu. Macaulay je s pravom govorio da je često neka vojska bila sretna pod nesposobnim zapovjednikom, ali da nikada nije vojska iznijela pobjedu pod vodstvom skupštine koja je odlučivala: ova nakaza stoglava stvara zlosretne učinke.

I ne samo u ratu, koji je jedan nasilni oblik borbe, nego i u onomu što ima u sebi manje materijalne sile, naime u intelektualnoj borbi, danas oživljuje stara taktika. I danas je doista, za pobjedu misli koje prave prvi korak u svijet, nužna natražna organizacija primitivnih ljudi: nužno je naime da se ljudi slijepo pokoravaju, da budu robovi one svrhe koju hoće da poluče.

Svakomu novomu pravcu što nastaje — umjetničkomu, znanstvenomu, vjerskomu, političkomu — treba, s početka, pristaša koji će služiti zastavi pod kojom su se sabrali, a ne koji će raspravljati o njoj: treba mu apsolutne podređenosti i apsolutne uniformnosti. Samo uz ovaj uvjet, može se nadati da će sebi probiti put i uspjeti.

Takav je pojav odviše očit i najkratkovidnijemu motriocu, a da bi ga trebalo tumačiti. Uzimajući samo jedan primjer na našemu, reći ću pače ličnomu polju, znam da mladić kojega je privukla neka nova znanstvena struja, s početka je prihvaća, podržava i brani sve bez razlike ideje onoga ili onih koji su ga sugestionisali: kao pravi đak, on prisiže in verba ma-

gistri. To je psihologija neofite, i ne bi mogla biti drugačija, jer ovo isto pretjerivanje i ovaj isti apsolutizam otkrivaju njegovo ubijeđenje, njegovu strast, i daju mu energije da radi, da stvara, jednom riječju da sebi krči put, i da sa svoje strane stvara učenike. Malo po malo, kad nova teorija počne dobivati tla pod nogama i kad se neofita, od obična vojnika, uzdigne do višega stepena, on osjeća da sebi može priuštiti luksus da se dijelom udalji od ideja učitelja ili učiteljâ i da nekoje od njih podržava za vlastiti račun.

Period znanstvene samostalnosti nastupa za periodom najdublje pokornosti, ali je ne može mimoići, ne može je preskočiti, kao što u prirodi ploda ne može biti bez cvijeta.

Kako je Bagehot govorio da su vjekovi monotonije, jednakosti i ropstva stvorili vjekove originalnosti, nejednakosti i slobode, tako možemo mi reći da faza svake nauke u kojoj njene pristalice podržavaju svi jednakim zanosom posve iste ideje, stvara kasniju fazu, slavniju ali ne korisniju, u kojoj se pojedine osobe uzdižu i stiču vlastitu ličnost.

Vječni je zakon napretka po kojemu se od homogenoga dolazi do heterogenoga, po kojemu na jednoličnoj masi organske tvari niču malo po malo razni specifični organi.

Ono što se događa u znanosti, događa se u politici, događa se u umjetnosti.

U umjetnosti se taj pojav očituje većom važnošću i objemom. I to valja opaziti.

Bilo je doba kad su se talijanski slikari dičili da n e r a d e d r u g o no oponašaju svoga učitelja.

Slikarske škole quattrocenta pružaju sliku takove uniformnosti da su najtipičniji primjer sugestije i pokornosti ili, bolje rekući, umjetničke k o p i j e. I možda je u ovoj uniformnosti, koju su oni naročito htjeli, ponizno ali tvrdokorno, tajna onoga čara štono su ga vršile ove škole. Paul Bourget, u svojim S e n s a t i o n s d'I t a l i e, ima, u tomu pogledu, sjajan list koji ja navodim u cijelosti jer će čitalac u njemu vidjeti odraz one s e k t a r s k e p s i h o l o g i j e u u m j e t n o s t i koju ja ovdje mogu natuknuti samo letimice: »La communion de

l' idéal et de la manière était chère aux artistes d' alors (quattrocenta) que la recherche de l' originalité à tout prix nous est chère à nous. Ils acceptaient, eux, ils souhaitaient de continuer simplement une tradition, d' être chacun la branche d' un même grand arbre, pas même la branche, mais une fleur parmi les fleurs, une minute d' une grande journée, l' étape d' une grande doctrine. C' est pour cela que la réunion de beaucoup de leurs oeuvres donne une sensation d' une telle puissance, et qu' une telle puissance encore réside dans chacune de leurs oeuvres isolées. Un je ne sais quoi d' à-demi impersonel permet d' entrevoir, par delà le fragment contemplé, le vaste effort qui seul l' a rendu possible. Quelquefois même le fragment est aussi délicieux que, pendant une seconde, il semble marquer le point suprême auquel est suspendu tout le reste, et pendant cette seconde, toute la gloire de toute l' école rayonne à la fois sur le nom du pauvre ouvrier modeste, qui, à force de mérite soumis, a eu du génie dans une oeuvre comme le plus grand des grands.[5]

Ove bi se riječi, uz male preinake, moglo primijeniti na sve nepoznate ali zanesene učenike neke misli. I oni se — kao i slikari quattrocenta — ponose tim da služe ponizno, odano, svojoj svrsi, tim što su grane velikoga stabla, minuta velikoga dana, etapa velike nauke. A rade tako jer ih neki nagon upućuje da će samo ova posvemašnja njihova predanost njihovu idealu moći polučiti pobjedu ovomu idealu. Kasnije, kad taj ideal osvoji većinu, moći će sebi priuštiti luksus da budu l i č n i, da se otmu nasljedovanju učitelja, da pokažu jednom riječju, ako se podudaraju u glavnim idejama da se ne slažu isto tako u sporednima.

Tako sekta — koja pokazuje uvijek prvu fazu svake ideje što nastaje i cvate — ne može imati i nema no samo jednu od ovih taktika, onu prvu.

Taktika je ta inferiorna i natražna — ponovimo — ali nužna i uspjeh joj je siguran, jer i u bojevima mišljenja treba trčati na juriš na neprijateljski položaj, složno i pouzdano pod zapovijeđu vlastitoga generala (a kasnije se može podijeliti

glede načina kako treba upravljati osvojenom zemljom), i za ovu početnu svrhu ništa nije strateški korisnije no organizacija sekte, ove zbijene i uniformne grupe ljudske koja ulazi kao klin u socijalni organizam, i koja ga, poput falange makedonske, ruši, i, razarajući ga, opet ga obnavlja.

VI

Pregled. Novotarski značaj sekte. Ona predstavlja latentni i neprestani buntovnički duh.

Napoleon je govorio da ima samo jedan oblik doista uspješnoga dokazivanja: opetovanje.

Čitaoci će mi oprostiti ako sam se često njim služio, u svrhu da budem jasan i uvjerljiv. Držao sam da moram uporno ostati pri temeljnoj značajci sekte, naime na psihološkoj uniformnosti njenih članova jer u ovoj značajci sastoji sva njezina snaga, te ona obrazlaže način postupka sekte, i — približavajući psihologiju sekte psihologiji gomile — daje nam mogućnost da razjasnimo jednu pomoću druge.

U prvomu sam poglavlju napisao da je sekta g o m i l a u d i n a m i č k o m u s t a n j u. Poslije onoga što sam rekao u predašnjemu paragrafu, ova se definicija mora činiti točnom, a činiće se još i više ako je budemo htjeli razjasniti primjerima. Gomila — kad se ujedinjuje ne jedino u svrhu znatiželje i zabave, nego da zahtijeva nešto ili da prosvjeduje proti nekomu — nije no jedan s t a t i č k i n a s i l n i oblik kolektivne borbe.

Sjećate li se teških smutnja koje su buknule na Siciliji zimi 1893/4? Mnoštvo je sašlo na ulice i trgove, pljačkalo je, palilo, ranjavalo i ubijalo. Je li uradilo dobro? Je li uradilo zlo? Ne marimo to kazati ovdje. Izvjesno je taj pokušaj prevrata, ako je bio zločin ili, bolje, hrpa zločina, imao tu neosporivu korist da je razbio duboki san u glavama onih koji bi već trideset i tri godine bili morali misliti o nesretnim prilikama na tomu otoku. Bez ovoga prividnoga građanskoga rata, bili

bismo još za mnogo godina zanemarivali ozbiljne potrebe Sicilije.

Ovaj dakle posao buđenja na uhu pospanih vlada — što ono ga gomila vrši u nekim slučajevima trenutačnim činima — ovaj posao sekta obavlja polagano u vremenu. Ona je prema tomu d i n a m i č k i n a s i l a n oblik kolektivne borbe.

Od primitivnih hrišćanskih sekta pa do onih najnovijih karbonarskih ili sadašnjih sekta anarhističnih, vidite neprekidan i neznatan rad koji se objašnjava svaki čas političkim zločinima, te smjera — kao što smjera na brutalniji i nagliji način gomila — na to da svlada silom prevlast većine kako bi inaugurisao ono što je ideal, a što će biti možda sutra zbilja maniine.

I baš jer je sekta ne časovit nego neprekidan oblik borbe, njezini učinci sižu mnogo dublje i dalje nego učinci gomile.

Ova djeluje samo naprasito, dakle bez umovanja, ona djeluje uvijek smotreno, često s promišljanjem. Sekta ima u svoju korist jedan faktor kojega gomila nema: vrijeme, vrlo važan faktor, jer se ono često ne obazire na ono što se radi bez njega. A rad što ga obavlja sekta, ne samo jer je polaganiji, nego i jer je svjesniji, ima sigurnijih i trajnijih posljedica nego li ih ima čin što ga je izvela gomila.

Osim toga, gomila se služi samo silom kao sredstvom borbe: njoj je nepoznata lukavost: sekta je nasuprot uvijek lukava, ali — gdje treba — zna biti i nasilna: ona radi normalno mozgom, a, kad se služi mišicom, vodi je uvijek mozag.

Konačno, ako je istina da sekta ide za svojim m e n e u r o m kao i gomila — to jest pouzdavajući se u nj i odlučna da mu se pokorava herojskom sljepoćom — istina je i to da m e n e u r neke sekte ima pred sobom jasnu i odredjenu svrhu, a to manjka skoro uvijek neznatnomu i nepoznatomu meneuru gomile. Stoga, dok gomila — idući za krikom ili gestom svojega nenadanoga despote — može da počini okrutnosti beskorisnih ili samoj sebi štetnih, sekta naprotiv, pošto njom uvijek upravlja čovjek koji ima svijesti o onomu što radi i kojemu jasno lebdi pred očima neki cilj, teško da griješi u svojoj taktici.

Kako nam ova razmatranja pokazuju, najprije analogije, a zatim razlike između sekte i gomile, vode nas opet natrag k zaključcima štono su razloženi pri kraju prednjega poglavlja, onamo, gdje smo rekli da je sekta trait d'union izmedju najanorganskijih skupova ljudskih, poput gomile, i najorganskijih, poput udruženja, kaste, klase.

Ako se zato sekta približava, po nekim stranama svoje psihologije, ovim ljudskim skupovima, razlikuje se od njih iz temelja s ovoga razloga: šo je ona uvijek novotarka, dok su kaste, klase i, uopće, zakonita udruženja uvijek konservativna.

Sekta je sredina u koju se utiče, gdje se hrani i razvija onaj prevratni duh štono ga pobjede uljudbe ostavljaju iza sebe kao nužnu posljedicu.

Na svakoj stepenici one beskrajne ljestve što se zove napredak, iza onih koji se uspinju ima onih što padaju te, gaženi, pomažu drugima da se penju. Ovi nesretnici — ako im uspije de se osove — ujedinjeni željom za odmazdom i zavideći onima koji ih gledaju s visine, obrazuju sekte — ova udruženja pobijeđenih i nezadovoljnih koja se pobjednicima i srétnicima, zbog egoistične obmame, čine klicom društvenoga raspada, mogu pače biti katkada klicom fatalnoga preobražaja i obnovljenja.

POGLAVLJE ČETVRTO

PRIVATNI I SEKTARSKI MORAL

Moral ne može biti jedinstven.

Sad je već smiješno mnijenje spiritualista da moralni zakon jest i mora biti istovjetan u svako vrijeme i na svakomu mjestu. Povijest nas je naučila da su mnoga djela koja se je pred koji vijek držalo zločinima, postala danas dozvoljenim djelima, ili obratno, i niko se više ne usuđuje poricati da u naše doba ima raznih morala, prema raznim stepenima dužine i širine, i stoga, kako postoji moral prošlosti i moral sadašnjosti, da tako postoji i moral pola i moral ekvatora.

No ako je nestalo ove spiritualističke predrasude, ne valja misliti da su pobijeđene sve zablude o moralu.

Većina priznaje da se moral mijenja s vremenom i u mjestima, ali ne dopuštaju da bi se mogao mijenjati i u jednomu te istomu čovjeku. Javnost još misli, ako već ljudi, prema okolini u kojoj žive, imaju različit moral, da stanoviti čovjek ne može imati no jedan jedini moral.

Nastojmo ukloniti i ovu obmamu.

I

Razni oblici morala. Moral prijateljstva i moral mržnje. Jedna stranica iz Herberta Spencera.

Kad su pred nekoliko godina upitali nekoga zastupnika koje je njegovo mnijenje o raspitu braka, odgovorio je: Kao čovjek ja sam za raspit, a kao zastupnik nisam.

Tomu su se odgovoru smijali, a doista je i bio smiješan, jer je, između ovoga da i ne, ostavljao zastupnika u položaju markiza Colombia.

Ova anegdota koja se čini slabo ozbiljnom, ima međutim duboko značenje. Ona jasno crta jedno od najoštrijih, najglasnijih i ne manje najpotrebnijih protuslovlja društvenoga života. Izuzam neznalice, naivne ljude ili licemjere, ne čini mi se da bi moglo biti ikoga ko bi tvrdio da moral mora biti jedinstven.

Ima i mora biti, na žalost, mnogo morala u jednomu te istomu čovjeku, te se on pokorava sad jednomu sad drugomu moralu, prema tomu govori li ili radi samo kao građanin, ili kao zastupnik, ili kao član neke klase, naroda, političke ili znanstvene stranke.

Svak od vas poznaje bez dvojbe mnogo izvrsnih ljudi koji se nimalo ne stide da vam priznadu: ja sam, kao ja, ateista, ili barem nemam religije, ali kao općinski vijećnik, nalazim da je pravo da se u školi uči katolički vjeronauk; ili: ja, kao građanin, mislim da se mora dati slobodu i samostalnost javnomu mnijenju, ali, kao ministar unutarnjih djela, smatrao bih neoprostivom nespretnošću kad se ne bi plaćalo novine da brane vladu; ili: ja, kao privatan čovjek, prezirem toga i toga, ali kao političar, moram da ga branim i dapače ... da glasujem za nj, jer je iz moje stranke.

I Goethe je govorio: kao pjesnik sam politeista, kao prirodoslovac panteista, kao moralno biće deista, i sve su mi ove forme potrebite da izrazim svoj osjećaj. Možda svaki čovjek nasljeduje, ni ne znajući, i ne samo u vjerskomu pogledu, njemačkoga pjesnika i učenjaka, i treba mu mnogo oblika, ili mnogo morala da istumači sva svoja svojstva.

*

U ostalomu, ako se dobro gleda, sve je u našemu svijetu protuslovlje. O bok tisuće popova koji moraju propovijedati opraštanje uvreda, redaju se brojne vojske koje se podržava baš da svete silom i najmanju uvredu među Državom i Državom.

U Engleskoj se može jedan od najodličnijih poglavica Crkve, doktor Moorhouse, bez ikakove laičke ili crkvenjačke kudnje, praviti pobornikom sistema fizičkoga i moralnoga odgoja koji je određen da pripravlja Engleze na rat, može izražavati želju »da ih načini sličnima lisici koja umire grizući kad je progone psi«. Isti govornik može, uz pljesak, izjaviti »da ove moralne osebine treba poticati i razvijati u narodu, i da će im, po njegovu mnijenju, milost božja saći u srce i udijeliti im pobjedu«. I na ovoj zemlji koja je sva pokrivena crkvama i kapelama hrišćanskim, narodni je osjećaj potpuno u skladu s ovim poukama manchesterskoga episkopa. Narod čita sa strastvenim zanimanjem izvješća o footballskim partijama u kojima se prosječno dešava po jedan smrtni slučaj na tjedan, baca se u gomilama na novine koje pričaju o brutalnim navalama b o x e - a s trista potankosti, dok posvećuju samo koji redak radnjama kakovoga znanstvenoga kongresa; i, konačno, poklanja svu svoju naklonost i simpatiju ilustrovanim smotrama u kojima barem polovina slika prikazuje ubijstva, nesreće, jednom riječju prizore koji prikazuju nasilno razaranje ljudskoga života.

U Francuskoj vidimo još očitiji nesklad između morala prijateljstva koji je po imenu usvojen, i morala neprijateljstva kojega se ljudi uistinu drže. Ne podvrgavaju se Francuzi jamačno radi neke humanitarne svrhe ogromnomu teretu svoga vojnoga proračuna, nego nasuprot da zauzmu natrag silom zemlje koje su im bile oduzete radi njihove previše nasrtljive ćudi.

Isti je takav položaj u protestanskoj Njemačkoj, domovini Lutherovoj i klasičnoj zemlji hrišćanske teologije. U dnevnoj zapovijedi koju je upravio vojnicima pri nastupu na prijesto, car je rekao: »da ga volja božja stavlja na čelo vojsci« i svršio je »prisižući da će uvijek imati na umu e ga s nebeske visine prati pogled njegovih pređa, i da će im jednoga dana morati

da položi račun o slavi i časti svoje vojske«. U skladu s ovom zakletvom, poganskom po misli i obliku, Wilhelm je drugi veličao nedavno dvoboj, a za njegovim se je panegirikom održala neposredno služba božja na carskoj y a c h t i!

I to je taj isti vladar koji se hvali da je apostol mira!

Pred ovim činjenicama, prohtjelo bi se čovjeku da zapita: a koju se vjeru naviješta u ime civilizacije, vjeru ljubavi ili vjeru mržnje?

Jednu i drugu, na žalost: vjera je ljubavi dobra samo za unutarnje odnošaje među pojedincima iz jednoga naroda: s tuđincima mora naprotiv vrijediti vjera mržnje.

To uskrisuje starinski moral koji hvali umorstvo i krađu proti članu tuđega plemena, a kažnjava ih nasuprot kao zločin ako ih se počini na štetu kojega člana istoga plemena. Rodoljubna dosjetljivost obilježuje granice moralnim čuvstvima kojih, po mišljenju prostodušnih ljudi, ona ne bi smjela imati, i mijenja karakter jednoga te istoga čina prema tomu je li počinjen s ove ili s one strane granice.

II

Privatni moral i mnogo društvenih morala. Porodični, sektarski, pokrajinski, patriotski moral. Zašto se razlikuju. Zakon održanja društvenih skupina.

Po svoj prilici moramo ova protuslovlja, osim ponovnomu procvatu starinskoga morala i patriotskoj domišljatosti, pripisati nekomu daljemu, dubljemu, intimnijemu razlogu.

S moralnim se idejama dešava ono što se događa kamenu bačenu u jezero: jedan jedini sudar između vode i toga predmeta stvara valove koji se sve više uvećavaju i šire od onoga mjesta kamo je kamen pao pa do obale.

Tako se ista moralna ideja uvećava i širi dotle da je se ne može više prepoznati kad je se primjenjuje, ne više u uskomu krugu od pojedinca do pojedinca, nego u širim sferama od pojedinca do obitelji, do stranke, do kaste, do naroda.

Postoji doista privatni moral, strog, apsolutan, neumoljiv; a postoji i mnogo društvenih morala sve to gipčih i rastežljivijih što je šire društvo na koje ih se primjenjuje.

Gledajte: privatni moral veli: n e k r a d i, i ova je zapovijed kategorična, nema iznimaka. No ustaje porodični moral, a zakonik ga sankcioniše ustanovljujući da se ne kazni sina koji krade ocu. Ovaj će čin biti grijeh, ali, pred zakonom, nije zločin.

Tada se diže politički moral i proglašuje da je osvojenje tuđih zemalja, koje, s kratkovidnoga gledišta pacifista, nije drugo no kolektivno razbojstvo, naslov slavi, a ne čin dostojan prezira za onoga ko ga počinja.

Maleni je val postao tako velik da ga se više ne prepoznaje.

Isto je tako s ubijstvom: privatni vam moral viče n e u b i j! a politički moral uzdiže ubijstvo u ratu na hrabro djelo, i pravi katkada od sektarskoga ubojice heroja.

Isto je i s laži: u privatnomu životu preziru onoga koji laže; u politici dvoumnosti, pretvaranje, sva sredstva da se patvori istinu tvore dio diplomatske znanosti. »Si la peinture — pisao je Priezac, ne znam je li iskreno ili s ironijom — n' est jamais tant prisée que quand elle trompe la vue par ses ombres, par ses faux jours, qui peut trouver étrange que la politique, c' est à dire la maîtresse des arts, admette des sophismes pour une fin plus noble et plus universelle?«[6]

Mi se nalazimo pred raznim moralima štono ih isti čovjek može — dapače mora — slijediti, prema okolini u kojoj se razvijaju njegova djela.

Čemu ti razni morali?

Razlog leži, držim, u z a k o n u s a m o o d r ž a n j a koji nužno vlada svim organizmima. Svakomu su organizmu za život nužne dvije vrsti djela: jedna suradnje u nutarnjosti a druga obrane prema vani.

U organizmu čovjeku, na primjer, svi organi koji služe održanju života, izvršavaju čitav niz suradnje međusobno, a niz činova obrane proti vanjskoj okolini.

Tako divlja plemena, ovaj prvi društveni organizam, imaju dvije vrsti osjećaja i misli koje se prilagođuju dvim raznim

momentima djelatnosti: prema vani, to jest prema tuđim plemenima, vlada antagonizam; unutra, to jest među članovima istoga plemena, vlada prijateljstvo.

Odatle — a to smo već spomenuli — potječu dva moralna zakonika, oba potrebna. Kad, uistinu, pleme ne bi smatralo zakonitim ubijstvo, pljačku, rat proti tuđincima, brzo bi ga nestalo jer bi ga neprijatelji uništili: ako bi nasuprot dozvoljavalo ta ista djela među vlastitim članovima, počinilo bi malo po malo samoubijstvo.

Ugladena su društva naslijedila, uz promjene, ova dva moralna zakonika, od kojih jedan vrijedi za odnošaje među građanima iste Države, a drugi za spoljašne odnošaje. Tukidid pripovijeda da su Atenjani govorili o Sparćanima: »Između sebe, u svojim nutarnjim uredbama, povode se uopće za zakonima kreposti, ali prema vani je sasma drugačije: otvorenije nego ikakav drugi narod, oni smatraju poželjno poštenim, a korisno pravednim«.

A kako je svojstvo uljudbe ne samo da mijenja nego i da zamršuje, vidimo danas kako se umnogostručuje onaj prvotni dualizam među nutarnjim i spoljašnjim moralom. Porodična solidarnost, stranački duh, regionalizam, patriotizam, to su eto imena koja označuju stepene kroz koje prolazi, mijenjajući se i proširujući se poput vala na jezeru, jedinstveni i strogi privatni moral.

A sva ova imena, ako pokazuju različiti moral, označuju da ovu razliku dugujemo nagonu samoodržanja porodice ili stranke ili pokrajine ili domovine. Treba li da iznosim dokaze eda dokažem istinitost ove tvrdnje? Ljudi brane oca, majku, ženu, braću, i onda kad ovi toga ne zaslužuju, često lažu da ih obrane. katkada počinjaju zločine samo da ih obrane, i sve nam se to čini zakonitim i dužnim.

Zašto? Jer je u našoj duši usađen, makar možda tek nejasno zapažen, nagon za održanjem porodice. Porodica nam se čini nekim organizmom po sebi, i mi osjećamo da su ova dva morala, koja sam spomenuo, u stanovitim granicama potrebita. Doista, kad bi svaki od nas prvi optuživao ili napuštao vlastite

roditelje, porodica bi se raspala. Stoga je djelo što ga izvršava onaj porodični moral koji smo nazvali vanjskim, djelo samoodržanja.

S posve istoga razloga, pa i istim sredstvima, ne uvijek najpoštenijima na očigled apsolutnoga morala, branimo neku osobu iz naše vlastite stranke, bila ta stranka politička, umjetnička ili znanstvena.

Stranke ne bi više imale čvrstoće i kohezije nužne za svoj napredak, kad njihovi članovi ne bi bili, da tako rečemo, rođeni odvjetnici svojih istovjernika. Valja se odreći malo vlastite ličnosti, to jest vlastitih osjećaja i vlastitih misli, ako se hoće da stranka — kolektivni organizam — živi i pobijedi. Političke su borbe urodile plodom samo pomoću ovoga duha održanja koji je vodio članove svake stranke: da nije bilo ovoga zapta, mnoge bi sjajne pobjede slobode bile došle kasnije. S druge strane, ne valja zaboraviti da se katkada pretjeriva u ovomu vanjskomu stranačkomu moralu, pa se ide predaleko u obrani vlastitih političkih prijatelja. Ko se ne sjeća, u nekim bankirskim skandalima, pokušaja izvan Parlamenta i u Parlamentu da se spasi patriote, pokušaja koji su često uspijevali na zazor morala?

To što se dešava radi porodice i radi stranke, događa se i radi pokrajine i radi domovine. Treba li možda dokazivati da gdjekada Piemontezi, na primjer, brane Piemonteza samo zato što je Piemontez, ili Sicilijanci kojega Sicilijanca samo zato što je Sicilijanac?

Na sreću je tako zvani regionalizam — između oblika društvenoga morala protivnih strogomu privatnomu moralu — onaj čiju se nelogičnost najbolje shvaća i koji se najviše kritikuje. Ali je čudno da ga osuđuju i nazivlju predrasudom sami oni koji docnije postaju žrtvom analognoj predrasudi, predrasudi patriotizma. Uistinu, javno mnijenje, koje u teoriji kudi, na primjer, južnjake koji brane kojega južnjaka samo zato što je južnjak, nalazi da je pravo da Talijani brane Talijana samo zato što je Talijan, i naopako da tako ne rade! A nije to dosta: mi vidimo, čitamo svaki dan da se »neke istine strašne za našu zemlju ne smije izreći izvan Italije«, a imali smo primjer s

nekim našim odličnim spisateljem koji je, samo jer se je uslobodio da sudi liberalno svoju vladu u nekim francuskim novinama, vidio da je dao u domovini znak raspri koja ga umalo nije ožigosala imenom izdajice.

Pojavi su to koji svi potječu, više ili manje logično, od nagona za samoodržanjem. Regionalista — oprostite mi ovu ružnu riječ — radi sve i sva da spasi čast svojega kraja; patriota osuđuje očitovanje istine, pa bi odobravao makar i laži, samo da uzdrži netaknutu u inostranstvu čast svoje domovine. I dok već razvijena svijest osuđuje regionalizam — baš jer održanje regionalnoga duha nije više potrebito ni društveno ni politički — nastaje znanstveni pravac koji bi htio osuditi patriotizam koji će — veli se — također jamačno pasti kad se s narodima dogodi ono što se je dogodilo s pokrajinama, to jest kad se ljudska solidarnost ne bude zaustavljala kod domovine, nego bude obuhvatala cijelo cjelcato čovječanstvo.

Ne treba da ja izjavljujem da držim nužnim i lijepim ovaj patriotski moral. Ali, svakako, kakav god bio sud koji se hoće izreći o ovim raznim oblicima morala, ne ćemo ni nastojati da pogađamo hoće li oni ostati ili će ih nestati u budućnosti — nama je dosta da smo ustanovili e oni sada postoje, eda bude dokazano da je »svakomu čovjeku potrebito mnogo i različitih morala prema okolini u kojoj govori i djeluje«.

III

Sektarski i politički moral. Ljudi privatno pošteni koji su u politici nepošteni. Ferryeve i Bismarckove laži. Floquetova iznuđivanja. Panamiste. Anarhiste. Zakon koji razjašnjuje protuslovlje među privatnim i sektarskim moralom. Rodoljubni i sektarski zločin. Njihove analogije.

Ovaj nam zaključak, koji ne držim da je moguće oprovrći, pomaže da razjasnimo jedan od najznačajnijih pojava sadašnjega časa: hoću da kažem nesklad između privatnoga i političkoga morala.

Vraća se, u tom pogledu, već spomenuta zabluda javnosti koja je svojim pretežnim dijelom sastavljena od apsolutista psihologije pa stoga misli da je čovjek u moralnomu pogledu sav od jednoga komada — ili posve pošten ili posve nepošten — te se nepovjerljivo smješka kad joj ko govori o privatnoj neporočnosti nekih ministara ili zastupnika koji su politički iskvareni, kao kad im ko pripovijeda o domaćim vrlinama nekojih nihilista ili anarhista koji bacaju bombe. »Pripovjedite vi to — čini se da hoće da kažu — popu Lesu!« A ipak, ne gledajući na to da opazimo e nam ono što smo dosele kazali dokazuje mogućnost da opstoje zajedno dva različita morala u jednomu te istomu čovjeku, ima vrlo mnogo činjenica koje se može navesti u dokaz ovoga antagonizma, ovoga nesklada među privatnim i političkim moralom.

U Americi je Carter Harrison, leader demokratske stranke u Chicagu, bio lično poštenjačina, ali ga njegovo privatno poštenje nije priječilo nimalo da bude najbesramniji lažac u upravnim borbama svojega grada; samo da uspije, nije ga grizla savjest da izravno obeća ili da obećati po svojim agentima neobičan broj namještenja čitavomu mnoštvu nesretnika bez kruha, akoprem je sasma dobro znao da ne će moći održati ni deseti dio ovih obećanja ako i dođe na vlast. Kad je postigao pobjedu i ovi došli k pobjedniku da traže mali dio plijena, čuli su odgovor neka... počekaju. Ali među razočaranima koji su najviše radili i najviše se nadali, bio je neki Prendergast, granut, no ne bez inteligencije, za kojega je

služba značila konac duge i ponižujuće bijede, i koji je konačno, doznavši da je drugomu dano mjesto koje je bilo njemu obećano, došao pred Harrisona u njegov načelnički ured u Chicagu i ubio ga s tri revolverska hica. Pred porotom, ubojica nije ništa porekao niti je pokušao da se opravda; tvrdio je dapače ponosito da je iskazao uslugu svojoj zemlji.

Eto, da zaključim, poštovana i poštena čovjeka koji drži da je dozvoljeno u političke svrhe lagati i varati bezbroj nevoljnika; i nesređena čovjeka, ali ne zločinca, koji se je strašnim umorstvom osvetio čovjeku koji mu se je narugao u ovoj sramotnoj trgovini savjesti, pa izjavljuje da mu stoga duguju, ne vješala nego građanski vijenac; i tvrdi da je iskazao uslugu zemlji oslobodivši je od jednoga političkoga varalice.

Evropa nije jamačno u ovom sretnija od Amerike. Laž je još, među političkim sredstvima, najmanje prijekorna, a državnici joj se, osobito u parlamentarnim režimima, utječu nekom otvorenošću koja čovjeka goni u čudo.

Jules Ferry, kojega su svi opisali kao vrlo ljubaznu i simpatičnu osobu, bio je postao glasovit radi svojega drskoga lica kojim je izgovarao najbestidnije laži s govornice: jednom je dospio dotle da je pročitao pred punom Komorom brzojavku koja je javljala iz Tonkinga osvojenje nekoga grada... šest dana prije nego je bio osvojen!

Ali u tom je najdalje od svih dopro Bismarck. Zar ga se nije vidjelo kako mirno pripovijeda nekomu povjerenstvu koje je bilo došlo da mu podastre počast domovine, povijest emske vijesti, to jest one vijesti koju je on promijenio krivotvorivši joj djelomice sadržaj eda podloži carevu volju nekim svojim idejama koje je on držao važnima za rat s Francuskom koji je bio na vratima? Povjerenstvo koje je saslušalo lijepi govor nije osjetilo da mu se je u srcu imalo pomutilo staro udivljenje za staroga državnika, niti je Bismarck izvjesno ikada i za čas podvojio da je ovo krivotvorenje za nj nešto drugo no razlog da ga proslavi.

I povijest je Paname nepresušno vrelo događaja ove vrsti. Mnogi zastupnici koji su bili upleteni u skandal bili su ljudi

lično pošteni, a dali su se uvući u prljavi posao zbog političkih motiva. Takav je bio, na primjer, Floquet, kojemu, kao osobi, na raboš nije niko mogao ništa reći, no koji je, kao ministar, videći Boulangera pred vratima vlasti i jer mu je trebalo novaca da ga pobija, prisilio grožnjama Panamsko Društvo da mu dade trista tisuća franaka. Ovaj je čin pravo i sušto iznuđivanje; pa ga je Floquet ne samo počinio, nego kad mu ga spočitavalu u Komori, prosvjedovao je da se toga ni malo ne stidi, pa je optuživao skoro s nezahvalnosti svoje neprijatelje. »Da nisam tako radio, sad biste bili u progonstvu« rekao im je.

Zar nam talijanska Panama nije otkrila analognih činjenica? I mi smo imali ministara — potpunih gentlemena i poštenjaka u privatnomu životu — koji su se na vlasti i zbog političkih razloga učinili krivima teških nedelikatnosti.

*

Ovim pojavima koji su svojstveni visokim slojevima i obrazovanim i rafinovanim sredinama, odgovaraju u pučkim slojevima drugi pojavi identični u svojoj naravi, ali nasilnijih i brutalnijih oblika. Anarhija i njeni atentati jedan su od ovih pojava.

Pravilo se je često prispodobe među panamskim skandalima i dinamitskim atentatima: ali više no neke daleke analogije — kako piše Ferrero — ima među jednima i drugima identičnosti u naravi: oni su dva različita oblika jednoga te istoga pojava: pojava poroka i zločina koji gubi svaki odvratni i mrski karakter, dapače i kod poštenih ljudi, kad ga se počinja u političke svrhe, pojava — kako sam kazao na drugomu mjestu — kolektivne kriminalnosti koja poprima razne oblike prema stepenu kulture i odgoja onoga ko ih počinja, te koja je moderno licemjerna ako joj počinitelji žive u palačama, ili atavistički nasilna ako joj počinitelji životare na cestama.

Dinamitske su anarhiste u većini pravi rođeni zločinci, kao Ravachol. Ali nisu zločinci zato što su anarhiste, nego pokrivaju svoju instinktivnu zločinačku sklonost političkom livrejom. U ekstremnim se strankama uistinu kupe, da love u mutnu, svi izrođeni i pokvareni elementi štono ih društvo stvara

i podržava. Ipak bi bilo pretjerano ustvrditi da su sve dinamitske anarhiste bez razlike, koji na bilo koji način počinjaju kakav politički zločin, bića vrijedna prezira. Ima ih koji su pošteni, a ima ih koji nisu doduše čisti od svake ljage, ali nisu nikada pokazali tako okrutna značaja kako bi ga čovjek držao a priori nužnim eda se počini zločin ove vrsti. Pallas je, na primjer, onaj španjolski anarhista koji je bacio bombu na generala Martineza Camposa u Barceloni, do malo mjeseci pred zločin bio miran i pošten radnik, čuvstven otac obitelji. Vaillant je, s psihološkoga gledišta, vrlo rijetka iznimka, te se čini, na prvi pogled, da obara sve zakone kriminalne psihologije; bio je, istinabog, lupež i varalica (akoprem žalosni slučajevi u njegovu životu ispričavaju djelomice i to), ali lupeži i varalice i uopće himbeni zlikovci pokazuju skoro uvijek vrlo živu odvratnost proti nasilnim i krvavim zlodjelima. Henry, akoprem nemirna značaja, nije bio nipošto zločinac, nego čudak i pošten čovjek koji se je najednom pokazao sposobnim da hladnokrvno baci bombu posred mnoštva u nekoj kavani i da puca u više mahova na agenta koji ga je progonio.

Kad bismo htjeli, ne samo u savremenoj povijesti, nego i u prošlosti tražiti primjere slične ovima, našli bismo ih na stotine. A zar nije dosta za sve slučaj Charlotte Corday, vrlo čestite djevojke, koja je odjednom postala ubojicom zbog političke svrhe?

*

Sve se, dakle, sve slučajeve koji sadržavaju u sebi psihološko protuslovlje te se, isprva, čine neobjašnjivima, da razumjeti i objasniti barem djelomično ako se vodi računa o zakonu štono smo ga izrekli.

Kad uzmemo da su oblici morala različiti prema okolini u kojoj čovjek djeluje, i kad uzmemo da je svaki od ovih oblika nužna posljedica nagona nekoga društvenoga organizma za samoodržanjem, razumije se kako jedan te isti čovjek može biti privatno pošten, a politički nepošten, i kako ovo političko nepoštenje uzrokuju zahtjevi stranke koja bi, bez njega, vidjela ugroženim svoj opstanak.

U ostalomu, ovo što mi zovemo političkim nepoštenjem zaslužuje takovo ime samo ako ga se postavi u opreku s privatnim poštenjem; samo po sebi nije no putokaz za vladanje fatalno nuždan za razvitak političke skupine kojoj služi, i stoga — kao sve što je nužno — ne može, sa stanovitoga gledišta, biti nemoralno.

Čini li vam se slična tvrdnja hulenjem?

Budite tako dobri te me pratite u ovomu što ću sad razložiti, pa će hule nestati.

Nalazite li vi nemoralnim ubijstva u ratu? Zar ne da ne nalazite? Dobro, ako vam se čini da ova ubijstva nisu zločini, nego časna i slavna djela, zar to nije možda stoga što vi zaboravljate, dok ih prosuđujete, na privatni moral koji bi ih osudio, pa se sjećate samo nacijonalnoga i patriotskoga morala koji je, baš zbog održanja domovine, prisiljen da ih odobrava i veliča?

A zar ne vidite, kad priznajete ovo protuslovlje između privatnoga i patriotskoga morala — čije smo žrtve svi — da morate logično priznati i protuslovlje među privatnim i sektarskim moralom, čije su žrtve samo politički zločinci?

Na koncu, između ubijstava koja nameće i odobrava patriotizam i onih koja nalaže sektarski duh, postoji samo neka razlika u stepenima. Bit je identična. Ako patriotski moral čini od Pietra Mike junaka, zar vam se ne čini logičnim da sektarski moral, sa svojega gledišta, pravi junaka od Henrya ili Vaillanta?

Razumijmo se dobro: ja ne pravim ovdje prispodobu između raznih individualnih moralnosti raznih ljudi: njih dijeli bezdan; ja samo prispodabljam psihološke uzroke koji su determinisali njihova djela. A ti su uzroci analogni. Za Pietra Miccu, neprijatelji su bili Francuzi, stranci i ugnjetavači njegove domovine; Za Henrya i Vaillanta građani, izrabljivači proletarijata.

Patriotska je mržnja u prvomu slučaju, sektarska mržnja u drugomu, uvjetovala pokolj. Za privatni su moral bile nevine koli žrtve prvoga, toli žrtve ovih drugih; za politički ili sektarski moral nisu bile nevine ni jedne ni druge. Francuzi su

bili krivi pred patriotskim moralom jer su bili tuđinci i ugnjetavači; građani su bili krivi pred sektarskim moralom jer su bili građani, to jest izrabljivači naroda. Doista, u očitovanju koje je Émile Henry pročitao pred Court-om d' Assises de la Seine, veli se: »Un moment, l' accusation que l' on avait lancée à Ravachol me revint à la mémoire: et les victimes innocentes? Mais je résolus bien vite la question. La maison où se trouvaient les bureaux de la compagnie de Carmaux n' était habitée que par des bourgeois: il n' y aurait donc pas de victimes innocentes.«[7] Isto bi se umovanje moglo staviti u usta Pietru Miki u čas kad je imao da potpali barut: — a nevine žrtve? No u tvrđavici su bili samo Francuzi: nije dakle u njoj moglo biti nevinih žrtava.

Vraćam se, dakle, da postavim, bez krzmanja, svoje pitanje: ako patriotski moral pravi od Pietra Mike junaka, zar nije logično da anarhistički sektarski moral napravi junaka od Henrya ili Vaillanta?

Odvratnost koju će čitalac osjetiti odgovarajući da na ovaj upit — odvratnost koju osjećam i ja — posljedica je činjenice što mi osjećamo patriotski duh, koji je još, i uvijek će biti, velik dio naše moralne svijesti, dok nikako ne osjećamo sektarskoga duha.

Ne samo: ali mi se ne sjećamo da je i naš patriotski duh, u svojemu zametku, bio sektarski.

Antonio je Gallenga mogao pripovijedati da je u mladosti bio pošao u Turin s čvrstom nakanom da ubije kralja Karla Alberta, od čega se je na sreću pokajao, i ova ispovijest, akoprem mu je učinio krivo, nije ipak od njega udaljila njegove prijatelje, dapače mu nije umanjila ljubav naroda, te je bio izabran zastupnikom.

Sad pomislite da se ovaj slučaj opetuje danas: pomislite da danas neko prizna da je čvrsto odlučio ubiti Kralja, pa mi recite ne bi li ga javna kletva pokrila svojim prokletstvom.

Što znači ova razlika u prosuđivanju? Znači prije svega da se jedan jedini čin, umorstvo kralja, može posmatrati na

različit i obratan način, prema prilikama vremena i mjesta, prema duševnom stanju javnoga mnijenja; znači osim toga da je, kad se radi o političkom moralu, granica koja dijeli patriotski moral (koji je priznat i kojemu se dive) od sektarskoga morala (koji nije priznat i kažnjava ga se), vrlo slaba granica koja ne dozvoljava točna i temeljita razlikovanja, te da mi stoga moramo posmatrati na isti način — izuzam razlike u stepenima — toli patriotske delikte koli sektarske (čija je zakonitost skoro uvijek samo pitanje vremena), jer su i jedni i drugi uvjetovani nagonom za samoodržanjem nekoga društvenoga organizma: domovine ili sekte.

Predviđamo slabi prigovor čitaočev: Razumijem — reći će on — da su tako zvani patriotski zločini, kao ubijstva u ratu ili uhađanje u neprijateljskomu taboru, uvjetovani nagonom za održanjem domovine, ali ne razumijem kako se anarhističke zločince, bacanje bomba, ubijanje nepoznatih lica koja nisu nikomu nanijela zla, može tumačiti nagonom za održanjem sekte; ovo su zločini izvedeni brutalnom opakošću i sasma nekorisni, dapače štetni po samu svrhu kojoj bi, velite, imali služiti.

Na ovaj sam prigovor odgovorio kad sam spomenuo sektarske zločine počinjene po talijanskim rodoljubima pod austrijskom ili bourbonskom vlašću. Ovi su zločini — teški ili lagani, dalo ih se opravdati ili ne — imali svrhu da prestraše tlačitelja i da drže živ osjećaj za ustanak: evo zašto su bili uvjetovani nagonom za održanjem sekte. Znam, ako ćemo da sudimo nepristrano, da se toli umorstvo kojega austrijskoga policijskoga komesara, koli inati koje je milansko pučanstvo pravilo austrijskim časnicima — da odaberemo skrajnje primjere ali analogne — čine nelogičnim i nekorisnim zločinima ili prostotama, ali ako ih promatramo u njihovoj namjeri i u vremenu kad su se zbili, razumijemo da su potjecali od sektarskoga duha koji bi se bez njih bio kasnije razvio i pobijedio.

Istim kriterijem valja prosuđivati i moderne zločine socijalističkih i anarhističkih sekta, i shvatiti da su ti zločini počinjeni da se zada straha buržoaziji i uzdrži budnim prevratni duh u proletarcima. A ako takovi zločini vrlo često prelaze

mjeru i izazivlju svačiji gnjev, treba se sjetiti dvojega: prije svega kao što katkada prelazi mjeru pojedinac u samoobrani i odgovara zločinom na malu uvredu, da se tako može desiti da prekorači mjeru i kakova sekta u onomu što ona drži svojom obranom, svojim samoodržanjem, svojim razvojem, i da odgovori okrutnim zločinima ili nekorisnim pokoljima na stoljetne i nikada osvećene nepravde; zatim se treba sjetiti da su, po psihološkomu zakonu, ujedinjeni ljudi impulsivniji, manje pošteni i brutalniji nego osamljen čovjek, i da se u redove sektaraca često kupe rođeni zlikovci.

Da zaključimo dakle, ja držim da je u svakomu sektarskomu zločinu, temeljni motiv uvijek samoodržanje, razvoj sekte, ali dopuštam da je, vrlo često, ovaj motiv zlo tumačen a gore izveden, jer čin ne odgovara nagonu koji ga je nadahnuo, te mu dapače škodi.

*

No ovaj nagon nije dovoljan da nam, sam, razjasni zašto se ljudi privatno pošteni daju navesti, radi političkih svrha, na nepoštene čine.

Jamačno se može shvatiti kako se tih čovjek koji ne bi nikomu skinuo ni vlas s glave, mijenja u hrabra vojnika koji s veseljem ubija neprijatelja u boju, jer ga je u čas preobrazio patriotski ideal štono mu se smiješi i uništava u njemu svaki osjećaj samilosti. Jamačno se može shvatiti kako dobro čeljade — tipa Charlotte Corday — postaje najednom ubojicom, jer je nad njim zagospodovao i nadvladao ga neki ideal pravde koji u njemu prigušuje sve dužnosti privatnoga morala. Ima, da tako kažem, psiholoških revolucija u kojima strast, ta neodoljiva sila ljudskoga stroja, stubokom prevraća brzo i silno kao oluja svu onu hrpu ideja i osjećaja bratski ljudskih što ih je polagani razvoj uljuđenosti bio nagomilao u našemu organizmu.

No bi li dovoljna bila ova strast, ovaj patriotski ili sektarski ideal, da nekoga natjera da laže kako su lagali Ferry i Bismarck, da nekoga natjera da krade kako je krao Floquet, i da baca bombe kako su ih bacale anarhiste?

Očito je da treba drugoga motiva osim onoga što smo ga spomenuli, eda se razjasni ova djela.

A taj je motiv ovaj:

»Kad neko zločinačko ili sramotno djelo — piše Ferrero — nije izvršeno za izravne lične svrhe, nego za svrhe nelične i neizravne, sramota se, po nekomu općemu psihološkomu zakonu, vrlo umanjuje.

»Mi radimo za druge, prostodušno, pa i drage volje, djela kojih ne bismo nikada učinili za se jer bi nas bilo stid. Koliko li se ljudi i žena, osobito u višim slojevima, ne bi radije ubilo nego molilo milostinju kad bi ih nesretne prilike survale u bijedu, a sretni su nasuprot da sakupljaju novac za kakove milodare ili dobrotvorne prinose, da prosjače jednom riječju za tuđi račun? Mnogim je ljudima strašno odvratno posuđivati novaca za se od bilo koga, dapače i od najintimnijih prijatelja; ali sam vidio nekoliko njih da su posuđivali za druge mirno i smijučke.«

Tako, ko od nas ne bi slàgao da obrani kojega rođaka, koju ženu od nekoga te ih optužuje u javnosti, makar i opravdano? Kad bi ta laž služila nama, činila bi nam se dostojnom prezira; a kad slažemo za druge čini nam se ne zlom nego činom dužnosti.

Pa takav se isti pojav dešava u sektarskomu i političkomu svijetu. Kad bi kakav Oberdank morao da ubija zbog svojega egoističnoga ličnoga motiva, bez dvojbe bi osjetio unutarnji glas koji bi ga odvraćao od zločina, i on ne bi znao izvesti zločin; ali misao da se žrtvuje za dobrobit — pravu ili predmnijevanu — svoje braće, uvjerenje da je neka žrtva potrebita da inauguriše carstvo pravde, oruža mu ruku i pravi ga sigurnim orudem ideala kojemu služi.

S toga istoga razloga, kad bi se koji ministar, koji zastupnik morao poniziti, lagati, varati u svoje svrhe, osjetio bi u duši instinktivnu odvratnost barem na pomisao da bi ga drugi mogli strogo suditi, imati o njemu jadno mnijenje; ali kada taj ministar ili zastupnik počinja ta ista djela bez izravne i lične koristi, za neku svrhu koja je izvan njegovoga j a, osjeća

se tuđim unutarnjoj nemoralnosti toga čina, i vjeruje malne da je altruista.

Ima — izvjesno — u politici altruista koji se, postupali oni dobro ili zlo, poštenim ili nepoštenim sredstvima, žrtvuju u dobroj vjeri za tuđu korist. U takovom slučaju, njihove se zločine, kad ih počine, prosuđuje ne samo blago nego, skoro bih rekao, sa simpatijom. Tada se nalazimo pred ljudima koji rade po strasti, koji prema tomu pripadaju onoj vrsti zločinaca koja se najviše približava poštenu i normalnu čovjeku; a osim toga je strast koja ih vuče na kažnjivi čin jača i plemenitija no ona koja može vući na zločin kojega privatnika. Doista, motiv koji nagoni na zločin obična zločinca po strasti, kolikogod je uzvišen, uvijek je egoistično čuvstvo. Hoću da branim sama sebe, svoju ženu, svoju djecu, svoju čast, svoje vlasništvo, hoću da kaznim onoga koji me je povrijedio u ovim dobrima, i njemu se hoću da osvetim. Motiv koji nagoni na zločin političkoga zločinca po strasti, jeste nasuprot čuvstvo ne samo uzvišeno, nego uvijek altruistično. Jedan dio mojih sličnih hoću da zajedno sa sobom otmem pravoj ili predmnijevanoj tiraniji, proti onomu ili onima koji po mojemu mišljenju zadavaju patnje mojim sličnima hoću da ustanem kao osvetnik.

Nemamo dakle samo blagosti i simpatije za ove političke zločince, nego katkada i udivljenja.

Ali je rijedak slučaj da se namjerimo na ove iskrene i otvorene apostole neke misli. Često tobožnji altruizam političkih zločinaca, bili oni nasilni sektarci ili himbeni ministri nije no slavična halucinacija koja pokriva niske sebične motive. Ali to ne smeta da ta halucinacija ima iste učinke kao i realna vizija, i da bude osim toga jedan od najčešćih i najobičnijih pojava.

Mi svi, ma kakav bio naš način života i naše zanimanje, podliježemo ovoj halucinaciji.

Izvršujući bilo koji čin, mi rado zaboravljamo na egoistični poticaj koji nas nagoni da ga izvršimo, te se sjećamo samo altruistične strane koja je u njemu.

Odvjetnik, na primjer, koji brani neku stvar, lako se uvjerava da čini dobra svojemu klijentu, a ne sjeća se da je za

obranu te stvari bio plaćen ili je imao kojugod drugu egoističnu svrhu.

Pomislite ne mora li se ova obmama opetovati spontanije i češće kod sektarca i političara koji ne rade izravno za se kao profesionista i trgovac, nego rade izravno za ona neodređena i bezlična bića koji se zovu sekta. stranka, narod, a samo neizravno (i ako katkada s boljim rezultatom) za sebe same.

Bice stoga dvostruko lakše da se oni uvjere e su plemeniti ljudi koji se žrtvuju za tuđe dobro; egoistični motivi (ambicija, korist itd.) koji su ih nagnali da se bace u politički život ostaće nejasni u dnu njihove svijesti, i oni će se osvjedočiti, po vrlo općenitomu fenomenu autosugestije, da je svrha koja ih vodi samo ona koju su oni upili, poput otrova, u svoja sektarska udruženja, ili -- ako su političari — da je ona koju oni propovijedaju svojim izbornicima i naivnomu općinstvu, to jest svrha da se bore za pobjedu neke sekte ili stranke, za obranu uredaba, za sreću, makar, čitavoga roda ljudskoga. A kad ih jednom obuzme ova autosugestija, njihovo će individualno poštenje izgubiti svaku energiju, te će oni, hipnotizovani svjetlošću altruističkoga ideala, počinjati najgroznije zločine bez krzmanja i prelaziti bez groze preko okeana krvi. »Što je do života jednoga, dvaju, deset lica, kad se radi o tomu da se iskaže ogromnu blagodat stotinama tisuća ljudi? Što je do jedne krađe, krivotvorenja, prevare, kad su na kocki čast, slava, najživotniji interesi naroda?«

Kad je tako postavljen problem, razumije se kako savjest često koleba odgovarajući na nj, i kako daleka utvara da se bude koristan većini ne da da se vidi zlo koje se nanosi manjini, i kako ga se stoga počinja. Razumije se naime sve ili skoro sve velike političke zločine počinjene u ubijedenju, pravomu ili iluzornomu, da se koristi svojim sličnima. I ne samo zločine koji odozdo smjeraju prema gore, naime zločine potlačenih proti tlačiteljima, nego i one koji su počinjeni pod imenom d r ž a v n e n u ž d e odozgo prema dolje, to jest od tlačitelja prema potlačenima. Razumije se okrutne progone najodličnijih careva rimskih proti prvim hrišćanskim sektama, jer je u njima bila čvrsta svijest da moraju braniti carstvo od pogibli kojom mu

je prijetila nova vjera; i razumije se mahnita nasilja francuske Revolucije jer je u tadanjemu narodu bila neoboriva vjera u budućnost jednakosti i slobode i uvjerenje da se može upotrebiti svako sredstvo eda je se postigne.

*

Treba napomenuti osim toga da politika predstavlja za sve ljude koji joj se odaju predmet najvećega interesa, točku u kojoj se usredotočuje sva njihova pozornost.

Ova pozornost često dopire do svoje krajnje granice, a to je fiksna ideja. Ne smije se misliti da samo luđaci mogu biti žrtve fiksne ideje: u svijetu normalnih ljudi ima ih mnogo čiji je život zavjetovan samo jednoj misli koja je uvijek živa pred njihovom pameću kao sunce što sja uvijek na horizontu polarnih krajeva.

Oni su posve predani nekoj fiksnoj ideji koja upija sve njihove sposobnosti i svodi na jednu jedinu točku sve njihove energije. A kakova god bila ta fiksna ideja, ona može postati specifičnim poticalom njihovoj poštenoj djelatnosti.

Pogledajte zaljubljena čovjeka. Za svoju ljubu počinja djela kojih ne bi počinio u druge svrhe, pa se ne zaustavlja katkada ni pred nečasnim činima. Ljubav ne bi bila ljubav — rekao je Bourget — kad ne bi vodila do zločina. I tako nijedna strast ne bi bila prava strast kad ne bi vodila do zločina.

Ono što zaljubljenik radi za svoju ljubu, radi umjetnik za svoju umjetnost, radi učenjak za svoju znanost, čini sektarac ili političar za sektu ili politiku. Pjesnik će ili romanopisac lakše počinti nedelikatnosti ili zločina s umjetničkih razloga nego zbog financijskih; biće plagijator prije nego lupež; i tako će učenjak radije nastojati da ukrade kolegi tajnu nekoga znanstvenoga otkrića nego... lisnicu.

S istoga će motiva političar nastojati svim sredstvima da se dočepa vlade, i kad jednom postane ministrom ne će se ustručavati ničega samo da se održi na mjestu; s istoga će razloga postati zločincem čovjek koji je član koje sekte.

Jedan će i drugi prijeći preko nemoralnosti svojega postupka ne samo jer će misliti da će ova djelomična i časovita nemoralnost biti uzrokom nekoj općoj i budućoj koristi, nego i stoga što će strast, svrha, fiksna ideja u čijoj su vlasti, uništiti u njihovoj svijesti centre inhibicije.

IV

Drugi uzroci neskladu među privatnim i političkim moralom. Psihologija sektarca i političara.

Ima konačno, drugih posebnih uzroka koji razjašnjuju nesklad između privatnoga i sektarskoga morala ili, uopće, političkoga morala.

Za pučke slojeve između kojih se rekrutišu u velikomu broju urotnici tajnih društava i svi politički zločinci s nasilnim oblicima, strahovit je poticaj na zločin obožavanje hrabrosti. Nijedne se poruge ljudi toliko ne boje koliko poruge radi kukavštine, pa samo da se ne pokažu strašivicama, mnogi se učine krivima i okrutnih čina.

Događa se u sektarskim milieuima ono što se događa posred gomile. Čovjek koji bi, u podivljalu mnoštvu, izustio kakovu riječ za mir i primirenje, mogao bi biti siguran da će ga okriviti kao kukavicu ili uhodu. Prizor u V j e r e n i c i m a s Renzom koji se je zgrozio na prijedlog nekolicine iz mnoštva da se pođe u Vikarevu kuću i da ga se ubije, pa se digao proti tomu, te odmah čuo kako padaju oko njega prijetnje riječima i šakama, i čudom mu uspjelo da umakne onomu što je htio da mu naprečac kroji pravdu, — akoprem pripada romanu — ipak je fakat tako žive i realne psihologije štono ga mnogo puta događaji pokazaše ispravnim.

Ako se dakle, ne zbog nutarnjega osvjedočenja, ako ne od sugestije, a ono izvjesno od nužde, naime da ne bude zlostavljen i bijen, čovjek koji se nalazi u gomili mora da povodi za njenim hirima, sklonostima i bijesom; ako je gomila nasilna i divlja, mora i on postati divlji i nasilan.

To se isto dešava u sektama. Atmosfera što se rasprostire u ovim ambijentima jeste atmosfera prevrata i brutalnosti; tu se nastoji probuditi atavističke i divljačke nagone u čovjeku; u njih se pouzdavaju za postignuće svoje svrhe; njima se obraćaju kao prirodnim i jedinim metodama borbe.

Ova se borba, baš jer je vode niži slojevi društva, slabo odgojeni i slabo naobraženi, bije primitivnim sredstvima, to jest služi se najstarinskijim i, ako mogu reći, najživotinjskijim svojstvima čovjekovim, tjelesnom snagom i hrabrošću. Vjerovanje u ovu tjelesnu snagu i obožavanje ove hrabrosti, to je dakle vjera sektaraca. Ako žrijeb ili glas drugova izabere jednoga od njih da počini kakav zločin, on ga mora izvesti jer zna, ako odbije, da će ga okriviti, kao Renza, kukavicom ili uhodom. A vrlo često ne treba ni žrijeba ni glasa drugova, nego neki nutarnji poticaj, neka autosugestija idealizuje zločin i obmanjuje sektarca da je apostol, mučenik, te mu tako oruža desnicu i nagoni ga na umorstvo.

Čovjek koji ranjava ili ubija opojen vikom mnoštva štono ga okružuje, psihološki je vrlo sličan sektarcu koji, sugestionisan idejama koje je čuo da razvijaju u tajnim društvima, udara nožem ili puca revolverom na pravoga ili predmnijevanoga tiranina. Ova su obojica samo izvršitelji zločina koji su drugi zamislili, samo su automati koji ovršuju ono što je htjela neka druga pamet. Razlika je među njima samo u stepenima. Prvi je žrtva neke neposredne, statične, i stoga najnesvjesnije sugestije; drugi je žrtva posredne, dinamičke, i stoga manje nesvijesne sugestije. Odgovornost će potonjega stoga uvijek biti veća nego odgovornost onoga prvoga, ali ne valja zaboraviti da, kako je pravi počinitelj zločina onoga prvoga neko kolektivno biće, gomila, da je tako pravi počinitelj zločina ovoga potonjega opet neko kolektivno biće, sekta.

U oba se slučaja nalazimo pred pravim zločinom po psihičnomu mimizmu. Ima životinja koje poprimaju boju bilinske i rudne okoline u kojoj žive; ima ljudi koji poprimaju moralnu boju osoba, ambijenata među kojima se nalaze i koji

ih sugestionišu. Moralna je boja sekte okrutnost, a bog je okrutnih ljudi hrabrost.

Znati ubiti i znati umrijeti, to je, eto, za njih slava.

Da ni ne govorimo e znati odvažno počiniti zločin i znati junački podnijeti za nj kaznu koja je skoro uvijek smrt, silno doprinosi tomu da se održi živim ovo udivljenje prema hrabrosti i pretvara stratište u žrtvenik.

Skoro svi politički zločinci — a izvjesno sve anarhiste koje su u zadnje doba bile osuđene na smrt — izvedoše svoje zločine preziruć život i podnesoše smrtnu kaznu junački.

Vaillant, Léauthier, Henry, Meunier, Caserio, kad su im čitali smrtnu osudu ili na gubilištu vikahu veselo: »Hrabro, drugovi, živjela anarhija!« I to je primjer, strašan primjer, koji ih uzvisuje u ugledu ne samo kod njihovih drugova, nego kod čitavoga općinstva. Drugovi bi se, u analognim zgodama, stidjeli kad ne bi znali to isto učiniti, a općinstvo ne može a da ne prizna e su junaci, ako i jesu ubojice.

Ako je za političke zločince s nasilnim oblicima jedan od motiva koji ih potiče na zločin obožavanje odvažnosti, za političke je zločince uglađenoga i lukavoga oblika, za one naime koji pripadaju višim slojevima društva, za zastupnike, ministre, to svemoćnost i skoro posvemašnja sigurnost da ne će biti kažnjeni.

Zabluda je, ako još i ima koga te je goji, da većina ljudi živi pošteno zbog same unutarnje silne želje da čine dobro. U odvratnost koju nam ulijeva zlo, i koja nas odvraća od toga da ga počinimo, ulazi, dobrim dijelom, strah od njegovih posljedica.

Ljudi kojima je narav, kako se izražava Tommasi, »čvrsto obrazovala organizam duha tako da će ih bilo koji događaj prodrmati, ali će ih ostaviti na nogama«, vrlo su rijetki. Nažalost kremenjaci štono izlaze kao pobjednici iz svake napasti i znadu se ukloniti svakomu silaženju s pravoga puta, predstavljaju iznimke. Ako ima — kako je govorio Balzac — ljudi jakih kao hrast i slabašnih kao grm, onda izvjesno ovi potonji sačinjavaju većinu. Za većinu život nije no niz nagodaba, jer pošto nemaju moći da prisile svoju okolinu neka se prilagodi

njima, moraju se, silom, oni prilagoditi okolini. I stoga kad okolina umanjuje ili skoro ukida strah od kazne i s njim sramotu što su raskrinkani, mnogi već ne osjećaju onoga poticala koje ih je udaljivalo od zla, te dopiru, često, sve do zločina.

Stavimo svi ruku na srce i priznajmo, bismo li možda sebi dozvoljavali nedelikatnosti, bismo li možda lagali, bismo li možda počinili kakav zločin kad nas niko ne bi vidio, kad nas niko ne bi čuo, kad bismo bili sigurni da ne će niko doznati ono što radimo.

Mogućnost da ćemo biti otkriveni, to je eto ono što nas odvraća.

A ova mogućnost, koja postaje vjerojatnošću za obične zločince, postaje naprotiv nevjerojatnošću za nepoštena djela počinjena s političkom svrhom i u sjeni politike.

Je li možda potrebno podavati dokaze za ovu tvrdnju? Ko se ne sjeća, i u Italiji i drugdje, sve do nedavna u strogoj Engleskoj, tužba i postupaka proti zastupnicima i ministrima koji su bili obustavljeni usprkos obilju dokumenata za osudu?

Takovi primjeri bezočne nekažnjivosti ne mogu ostati bez utjecaja na značajeve — izvjesno ne kremenite — velikoga dijela naših političara.

Oni bi, u uskomu i budnomu ambijentu svojih pokrajina, u čednomu i tihomu privatnomu životu, bili ostali bez dvojbe poštenjacima, no bacite ih u ogromni ambijenat politike u kojemu ima beskrajne snošljivosti i blagosti, u kojemu ima pače ironije i sarkazma za naivne koji još nisu umjeli da se otresu svojega priroñenoga poštenja; pustite neka upoznadu čar naslova »cnorevole«, dajte im uslužnu pomoć birokracije, i još uslužniju pomoć novinstva; dajte im da shvate kolike poteškoće iščezavaju pred nečijim obećanjem da će glasovati za nj ili pred prijetnjom da ne će; postavite ih, kao ministre, tako visoko i tako daleko od pronicavoga oka javnosti da im se učini e ih niko ne vidi; pomislite da je za riješenje kojega političkoga problema ravni i pošteni put najdulji i najtegotniji, dočim je nepoštenje prijeki put, pa recite zar nije logično da oni počine kakovo nepošteno djelo kad imaju sva sredstva da

ga sakriju, kad imaju na svaki način moć da spriječe da to djelo bude kažnjeno, sve ako i budu otkriveni.

Za one ministre pak koji imaju jači politički položaj nego ostali i koji utjelovljuju u sebi svu vlast, skoro posvemašnja sigurnost nekažnjivosti združuje se i upotpunjuje pouzdanjem u svoju svemoćnost.

U latinskim je zemljama moguće da i u ustavnoj vladavini bude zakrabuljene diktature jednoga čovjeka. Potreba je naroda, s mnoge strane još varvarska, što hoće da ga neko vodi, upravlja i da mu zapovijeda. Narod viče da hoće biti slobodan, ali u zbilji mu se svida da bude robom — ili se tomu prilagoñuje. Narod je kao plemenit konj koji bi se, bez uzde, uzjogunio i ne bi sam znao da dođe k svojemu cilju. Stoga kad se na mrtvoj baruštini parlamentske mediokritati podigne čovjek koji i uz premnogo mana ima svojstava koja se najviše sviñaju puku: snage, ponosa i odvažnosti, taj će se naći, prije ili poslije, na čelu vladi kamo ga je donijela i gdje ga podržava ako ne uvijek ljubav naroda, a ono jamačno uvijek onaj tamni nagon servilnosti koji je temeljni ton psihologije latinskih i južnjačkih naroda.

I kad je taj čovjek na vlasti, on osjeća da kukavština drugih stvara njegovu svemoćnost.

Svaka diktatura mora nužno dotjerati do samovolje, nepravice, zločina, jer je općenit zakon da se onaj ko sve može i na sve usmjeljuje. Jacoby je majstorski opisao stepen moralnoga pijanstva i intelektualnoga alkoholizma štono ga stvara svemoćnost u onima koji su dosegli vrhovnu vlast. Tacit kad hoće da razjasni Tiberijeve okrutnosti piše da ga je povukla i preobrazila vlast: v i d o m i n a t i o n i s c o n v u l s u s e t m u t a t u s.

Alfieri je izrekao glasoviti stih:

Poter mal far grande è al mal fare invito*

a, više no filosofi povijesti i pjesnici, priznavahu ovu opsjednutost i same njene žrtve. Napoleon je na samrtnoj postelji priznao: »moć opija ljude«.

---

* Mogućnost da se počini veliko zlo, znači zlo izazivati.

Imajući ipak pred očima razliku između gorostasa koje sam naveo i malih v e l i k a n a našega maloga savremenoga svijeta, čini mi se da i ova vrtoglavica moći može biti jednim razlogom zlorabama, lažima, jednom riječju svim nemoralnostima štono su ih počinili nekoji ministri koji kao da su u svojoj besprimjernoj preuzetnosti htjeli oživjeti više činom nego riječju izreku Kralja-Sunca:* D r ž a v a s a m ja.

* Louis XIV francuski. Op. prev.

POGLAVLJE PETO

SEKTARSKI ZLOČIN

I

Sektarski moral i, uopće, politički moral uvijek su manje razvijeni no privatni moral. Što bi mogao otale zaključivati mizantrop. Kritike i polemika.

U prednjemu smo poglavlju analizovali privatni i sektarski moral i nastojali da razjasnimo mogućnost postojanja obojih jednoga uz drugoga u jednomu te istomu čovjeku.

Sad je vrijeme da iz razlike među jednim i drugim pokušamo povući zaključak.

Prvi zakon na čije nas proglašenje ovlaštuju izložene primjedbe, jeste ovaj: »sektarski moral i, uopće, politički moral uvijek su manje razvijeni no privatni moral«.

Mi smo doista vidjeli da nekoji čini prema kojima svijest nekoga naroda malo po malo osjeća odvratnost, iščezavaju n a j p r i j e iz individualnih navika, a k a s n i j e iz političkih i društvenih, često dapače u političkomu životu živu i nadalje. Tako, na primjer, i danas, laž; u minulim vjekovima, uporaba otrova; tako, dijelom i u nekim zemljama kao u Romagni, ubijstvo, koje posvema obeščašćuje čovjeka ako je počinjeno u privatne i lične svrhe, ali ga nimalo ne obeščašćuje ako je počinjeno u svrhe političke.

Jednom riječju, čovjek je, kao p r i v a t n o č e l j a d e, mnogo moralniji nego kao p o l i t i č a r. Što se više proširuje krug u kojemu mora da radi, to i njegova moralnost više popušta.

Ova konstatacija podupire teoriju koju sam razložio »da je kolektivnost uvijek moralno lošija od pojedinca«.

Ja sam ovu teoriju primijenio na g o m i l e, na p a r l a m e n t e, na p o r o t e, na p o v j e r e n s t v a, na prolazna i, tako rekući, časovita ujedinjenja pojedinaca: sad je, jednostavnom logičnom dedukcijom onoga što sam kazao, mogu primijeniti i na druge socijalne grupe, ne prolazne nego trajne. Članovi su neke stranke, neke sekte, nekoga naroda — kao takovi — puno manje moralni nego kao p r i v a t n i i n d i v i d u i.

Mizantropa bi ova istina potkrijepila da još više mrzi ljude i svijet, te bi on proširio jedan od članaka filosofskoga kodeksa Adriena Sixtea koji veli da ne samo »les attaches sociales doivent être reduites à leur minimum pour celui qui veut connaître et dire la vérité«[8] nego i za onoga koji hoće da ostane pošten.

Mi koji nismo mizantropi, konstatujemo bez straha činjenicu da »što se više širi društveni život u zajednici i udruživanje među pojedincima, moral postaje manje strogim«, i znajući da ovaj bolni pojav nadoknađuju drugi vrlo korisni, koristimo se njim samo da prosudimo ozbiljnije i nepristranije nepoštena djela koja nisu počinjena u egoističnu svrhu pojedinčevu.

Kad sam, ima tomu već nekoliko godina, po prvi put razložio ovu moju misao, postao sam nišanom kritikama socijalističkih sociologa koji su vidjeli, krivo, u mojoj tvrdnji nepoznavanje prednosti društvenoga života u zajednici, te su se goropadili nad teorijom koja se je njima činila, pogrešno, apoteozom nekoga glupoga individualizma. Ti su mi sociolozi spočitavali: »tvrdnja da š t o s e v i š e š i r i u d r u ž i v a n j e m e đ u p o j e d i n c i m a i m o r a l b i v a m a n j e s t r o g, kosi se s općenitom činjenicom da je moral nasuprot specifični produkat socijalnoga života u zajednici i da napreduje s njegovim napretkom, jer osamljen pojedinac nije ni moralan ni nemoralan«.

Lasno je odgovoriti na ovaj prigovor jer se u njemu krije protuslovlje. Jedno je, doista, priznati da je moral produkat

društvenoga života u zajednici, (banalna istina koju nije niko nikada porekao), a drugo je reći da je moral privatna čovjeka stroži nego moral sektarca, građanina, političara, i stoga što se više širi u ovomu smislu udruživanje među pojedincima, moral biva to popustljiviji.

Ove dvije tvrdnje nisu nipošto protuslovne; osvjetljuju pače jedna drugu i odrazuju uzajamno dva gledišta s kojih se mora promatrati svaki društveni pojav.

S d i n a m i č k o g a gledišta — to jest obzirom na njegov razvoj u vremenu — očito je kao aksiom da »moral to više napreduje što se više razvija udruživanje među pojedincima«; sa s t a t i č k o g a gledišta — to jest obzirom na stanoviti povjesni momenat — ne da se zanijekati da »moral biva to manje strog što se više proširuje društveni život u zajednici«. Doista, u uskomu porodičnomu krugu, naime kao privatnik, čovjek je moralniji nego kad ga se promatra u širim ambijentima, naime kao člana nekoga udruženja, neke stranke, neke sekte, nekoga naroda.

II

Politička i sektarska nemoralnost u svojoj biti, u svojim izvorima, u svojim posljedicama. Dokazi i primjeri.

Kad smo očistili teren od ovih kritika koje su nam bile na putu, možemo nastaviti svoje razlaganje.

Dokazali smo inferiornost političkoga morala prema privatnomu moralu. To nije, u ostalomu, novost, te su je mnogi više ili manje jasno već i iznijeli na javu.

Platon je, u uvjerenju da se krepost gubi u dodiru s politikom, savjetovao mudracu da se drži daleko od javnih poslova. Isti je savjet — čudna i značajna analogija — davao Saint-Just, Robespierreov pitomac, okrutan po hladnu računanju, a, na riječima, čisti moralista: »Les leçons que nous a données l' histoire, l' exemple de tous les grands hommes, est-il perdu pour l' univers? Ils nous conseillent tous la vie obscure; les cabanes et les vertus sont les grandeurs du monde; allons habiter aux

bords des fleuves et bercer nos enfants.«[9] La Bruyère je pisao finom ironijom: »Ja držim višim od političara samo onoga koji se ne brine da postane političarem, i koji se sve više osvjedočuje e svijet ne zaslužuje da se bavimo njim.« Littré je, pretjeravajući, govorio: »Sve napreduje, samo ne politika«, a neki je stari poklisar davao Maximeu du Campu ovu definiciju o vještini kojoj je bio posvetio život: »Affaire de chantage, de marchandage et souvent de brigandage.«[10]

Ova se definicija može, na prvi pogled, činiti prestrogom, ali nije takova. Doista, u svojemu zametku, u svojoj biti, u svojim posljedicama, politika je — pa silazila ona s visoka ili se dizala iz nizine, bila ona sektarska ili patriotska — uvijek bila i jest nemoralnost.

Ispitajte njeno doba inkubacije, izbore.

Montesquieu je, naivnošću genija, pisao da »le peuple est admirable pour choisir ses représentants«.[11] Jadan narod! da mu puštaju slobodu neka uistinu izabire svoje predstavnike, Montesquieu bi možda imao pravo. Ali pošto te slobode nema, nego je samo prazan pojam bez sadržine, prah bačen u oči javnosti, francuski filosof, na žalost, ima krivo.

»Doba je izbora — veli točno Ferrero — za sve kandidate i za njihove pristaše prava faza moralne podivljalosti; jedni i drugi, pa i oni čija je savjest otpornija, snizuju se bez odvratnosti do najnedoličnijih podlosti, do laži, do spletke, do varke, do obećanja znalice varavih, do tajanja, do krivotvorenja, do prevare. Ja sam vidio, na primjer, nekoga kandidata Židova kad je otišao u neki ladanjski kolegij, gdje bi mu njegova rasa i njegova vjera bile mogle škoditi, kako se izdaje za katolika i ide za čitavo vrijeme izbora u nedjelju na misu u glavnom središtu toga kolegija. A ne ćemo govoriti o krivotvorenju zapisnika, o mrtvima koji glasuju, o glasovnicama loše pročitanim, o računima izvedenim po aritmetici stranke, i o toliko drugih prevara počinjenih uz odobrenje osoba koje bi, inače, reagisale najčišćom savješću da ih se krivo vrijeđa kad bi čule da ih je ko okrstio lašcima i varalicama.«

Sve to, a moglo bi se još mnogo toga reći, u koliko se odnosi na izvor političkoga života.

Ispitajte sada politiku u njenim funkcijama.

Robert je Walpole kupovao parlamentske savjesti, pa se je hvalio da im poznaje tarife. Ipak je Macaulay prosuđivao njegov postupak nevjerojatno blago. »U doba kad je živio Walpole — piše — bilo je nemoguće vladati drukčije: njegov je jedini zločin bio da je svoj novac ulagao korisnije nego oni koji su bili prije njega ili oni koji su došli za njim. Donja je kuća bila u jednomu od onih položaja u kojima treba ili upravljati skupštinom pomoću mita, ili se pomiriti s mišlju da se njom ne upravlja. A pokazivalo bi nas se odveć nepravednima kad bismo koriti ministre što su upravljali nekim zakonodavnim tjelesima na onaj jedini način kako ih je bilo moguće upravljati. Podvrgli su se iznuđivanju jer drukčije nisu mogli raditi.«

Neka se tješe moderni podmitljivci i mitioci, imaju dobrih odvjetnika. To je, u ostalomu, udes velikih zločinaca.

Dandanas nema Walpoleâ, ali ih ima koji mu naliče. Sabori modernih naroda ne će možda biti tako potkupljivi kako je onda bila Donja Kuća, ali ako se zastupnike ne kupuje novcem, može ih se kupiti uslugama. Novcima, međutim, sigurno je da se kupuje novinare. Nemamo, istina, uglednih povjesničara poput Macaulaya da opravdaju ovu podmitljivost, ali je dopuštaju servilnost i muče odobravanje javnosti.

Kako glasuju parlamenti, uz ovaj otrov podmićivanja, i uz druge otrove koji ih mogu oblatiti?

Najnepravedniji su zakoni — piše Proal — bili odglasani po političkim skupštinama najvećom poslušnošću. Svi silnici, carevi rimski, Henry VIII engleski, Robespierre, Direktorij, Napoleon I, nalažahu u političkim tjelesima oslon bez ikakova ustezanja za sve zakone koje su htjeli predložiti. »Kad se je Henry VIII želio da riješi svojih žena, Parlamenat mu je davao svoju pomoć; kad je htio da ubija svoje ministre, Parlamenat ih je osuđivao bez rasprave; kad mu je konačno sunulo u glavu da proglašuje zakone po svojoj volji, Parlamenat ga je ovlašćivao na to.«

Ove bismo žalosne riječi mogli opetovati i danas, držeći na umu, razumije se, razliku između ondašnjih i sadašnjih vre-

mena. I nedavno smo vidjeli jedan Parlamenat gdje radi sve što je htio njegov Henry VIII, koji nije bio kralj nego ministar.

Neki francuski spisatelj, govoreći o kvarenju zakona pomoću politike, rekao je: »Svrha bi zakona morala biti zaštita slobode i vlasništva svih građana. No naprotiv, politika je uvijek davala proglašivati zakone u korist onoga koji je imao vlast, i napunila je zakonodavstvo licemjernim besmislicama i okrutnostima. A zakonska je persekucija odurnija nego brutalno nasilje jer ona nepravdi dodaje licemjerje. Zakonodavci koji persekuciji davaju zakonski karakter razvratniji su nego krvnici. Što se može zamisliti nakaznije, na primjer, od engleskih zakona koji su htjeli ugušiti katolicizam u Irskoj? Ti su zakoni bili takovi da je Burke rekao o njima da su bili »najzgodnije i najmoćnije oruđe potlačivanja što ih je ikada pronašao razvratni čovječji genij da uništi, ponizi i izopači neki narod i da pokvari u njemu čak i najčišća i najbistrija vrela ljudske prirode«.

Ne čini li vam se — držeći uvijek na umu druga vremena — da nekoji savremeni zakoni carstva ruskoga ili postupak turske vlade, prije balkanskoga rata, zaslužuju ognjene riječi Burkeove? A ne čini li vam se da je i kod drugih naroda, uljuđenijih od sjevernoga medvjeda i od Turske, bio primjenjivan analogan sustav u drugim oblicima? Zakoni koje je dao odglasati Bismarck proti socijalistama, i koji su suđenom silom prilika polučili protivan učinak nego li ga se je željelo, nisu li i oni bili nepravica?

Ispitajte sada politiku u njenim posljecima.

Ona kvari ne samo sudije — koji su, usprkos retorici koja hoće da proti njima nema i ne može biti sumnje kao ni proti Cezarevoj ženi, ipak činovnici koji podliježu uplivu što dolazi odozgor — nego i pravnike koji su slobodni ljudi i koji bi morali biti neovisni.

Nema nepravednoga zakona kojega ne bi pravnici tumačili s odobravanjem. Oni se uopće ne usuđuju da sebi dozvole i najmanju kritiku. Grotij je dopuštao ropstvo: Blackstone je opravdavao izjednačivanje papizma sa zločinom veleizdaje. Merlin je, prema riječima Alberta Sorela »podao svoje veliko znanje i svoju divnu pravničku vrsnoću za sastav onoga remek-

djela zasjedne tiranije: zakona o sumnjivcima.« Kancelar je Pasquier rekao o njemu: »Nikada nisam poznavao čovjeka koji bi imao manje osjećaja za pravedno i nepravedno nego on. Sve mu se činilo dobrim i pohvalnim samo ako je izviralo iz nekoga teksta«.

Tako, dostojan p e n d a n t u ovom kolu nemoralnosti u korist politike, kako je parlamentska podmitljivost našla svojega povjesničara koji ju je hvalio, i najnepravedniji su zakoni našli svoga pravnika koji ih je odobravao.

A suci?

O engleskim je sudištima prije revolucije 1688 Macaulay pisao da su bila »prljava javna klaonica kamo je svaka stranka naizmjence vukla svoje protivnike, i gdje je nalazila iste potkupljive i okrutne krvnike koji su čekali na svoje žrtve«.

Znam da bi ove riječi bile anahronizam i psost kad bi ih se primijenilo na današnje sudstvo; ali ipak, da ograničimo naše primjedbe na Italiju, podsjetiću da je naše sudstvo definisao neki ministar, istinski i organski pošten, kao u p i t n i k, podsjetiću na optužbu nekoga generalnoga prokuratora u kojoj se veli da su suci zlorabili vlast i zatajili savjest, podsjetiću na jednu rješidbu Vrhovnoga Sudišta u kojoj su socijaliste označene kao z l i k o v c i; podsjetiću na obustavljene istrage važnih procesa, pa mi se čini da sve ovo, ako ne daje prava na grdnju, daje pravo da budemo skeptični nad neovisnošću sudaca, i sili nas da pomislimo na riječi Camillea Desmoulinsa: slabo su lukavi oni silnici koji se služe bajunetama: umjetnost je tiranije da učini isto pomoću sudaca.

*

Ovo su primjeri i pouke što nam ih daje ona politika koju bi se moglo nazvati upravnom, to jest lukava i uljuđena politika onih kojima je uspjelo da se dočepaju vlasti.

Što će biti s onom politikom koja se zove sektarska i koju prave ljudi koji nisu gospodari nego potlačeni, koji nemaju vlasti nego je žude?

Razni organizmi — razne funkcije, to je stara fiziološka istina koja se da primijeniti i primjenjuje se i na sociologiju, a, da je bolje osvijetlim, potrošio sam ne malo listova.

Potlačeni se ne služe kao tlačitelji lukavošću, himbom i mitom, nego nasiljem, snagom i odvažnošću. Ne će krasti bankovne novce, nego će silaziti na trg i pokušati pobunu; ne će kupovati savjesti nego bacati bombe.

Druga je to podvrst borbe, manje antipatična, ja to prvi priznajem; ali će vrst zato biti uvijek identična: nemoralnost i zločin.

»Valja priznati, pisao je Taine, da je žakobinizam bio samo religija nasilja i ubijstva.«

Ovaj je pretjerani sud sasma kriv ako se odnosi na namjere i ciljeve žakobinizma, ali je djelomice točan ako se odnosi na sredstva kojima su se služili Žakobinci.

Sve se sekte, u začetku, služe više ili manje, na silu, sredstvima kojima su se služili Žakobinci, to jest sve sekte moraju raditi nasiljem, nemoralnošću, zločinima. Za manjine je zakonitost predugačak put, ako već nije put koji više udaljuje svrhu nego li je primiče.

A nije nužno ostajati uporno pri ovoj tvrdnji jer nam pruža dokaze naša povijest i povijest čitavoga svijeta.

III

Mogu li političar i sektarac biti ljudi uistinu moralni?

Iz zakona da su »sektarski i politički moral uvijek manje razvijeni nego privatni moral« čini mi se da se može izvesti kao logičan i naravan zaključak ovo drugo načelo »da sektarac i političar ne mogu biti ljudi uistinu moralni«.

To će se načelo mnogima, možda svima, pričiniti uvredljivim paradoksom, ali ga ja izlažem i ostajem pri njemu potpuno ubijeđeno, i potpuno ozbiljno.

Sjećam se izreke što ju je izustio pred nekoliko godina neki naš Predsjednik Savjeta: b i ć e m o n e s p o s o b n i, a l i b u d i m o p o š t e n i; toj su se izreci mnogo podsmjehivali, ali je, kao svi naivni izrazi, odražavala istinu koju su mnogi osjećali, samo što nije bilo nikomu u interesu da je objavi. Biti

pošten, u politici — to jest biti otvoren, lojalan kao u privatnomu životu — znači, na žalost, biti nesposoban.

E r g o ko je pošten nije sposoban, to jest nije, ne može biti pravi političar.

Ako je već istina da su geniji i uopće umni ljudi rijetko i ljudi nepodmitljiva poštenja, onda još prije mora biti istina da su politički geniji i umnici rijetko kada čelik-značajevi. Ne dolazeći do Buckleova pretjerivanja prema kojemu je teško da pravi političar ne bude ujedno i zločinac, držim da ne bi bilo moguće naći u povijesti ime jednoga velikoga državnika koji bi bio uvijek postupao najskrupoloznijom lojalnošću i najmirnijom i najstrožom pravednošću.

Da se dobro razumijemo: ne tvrdim da su svi političari lopovi i da se o svima može reći ono što je Chateaubriand rekao o Talleyrandu i o Fouchéu jednoga dana kad ih je vidio gdje ulaze rukom o ruku u odaje Luja XVIII: V o i l à l e v i c e a p p u y é s u r l e c r i m e.[12] Tvrdim samo da političari ne mogu udesiti svoj postupak prema strogim i apsolutnim pravilima privatnoga morala, s jednostavnoga razloga što se ne može upravljati narodom pomoću istoga morala kojim se upravlja jednoga čovjeka.

Ako je vrlo teško da sposoban političar bude u isto doba pošten, skoro je nemoguće da bude pošten sektarac. Jedan mora na silu povrijediti osjećaj poštenja jer mora lagati, mora kupovati štampu ili parlamentske savjesti; drugi mora na silu vrijeđati osjećaj milosrđa jer se bez nasilja ne nameće nijedna sekta.

Tip poštena čovjeka po privatnomu moralu pruža nam onaj koji ne će da prolijeva krv, koji ne će da se pravi nasilja i nemoralnosti nikakove vrsti. Bi li taj čovjek mogao biti sektarac? Očito je da ne bi.

Već sam rekao da sektarci obožavaju odvažnost, i da je to obožavanje jedan od uzroka koji ih vuku na zločin. A sad, ako se hoće biti hrabar, prezirati vlastiti život i znati kidisati tuđemu životu, bilo u ratu gdje je ubijstvo zakonito, bilo u pobunama, u revolucijama ili atentatima, treba ne imati najvišega stepena onoga čuvstva milosrđa koji je spora tečevina

civilizacije, i koji, ako poboljšava u prosječnosti ljudski moral, priječi zato ili, barem, smanjuje pojavljivanje junačkih ljudi. Sektarac koji bi bio uistinu i duboko milosrdan, našao bi se u položaju političara koji je uistinu i duboko pošten. Ovaj ne bi privolio na to da uzdrma svoja načela o čestitosti niti zbog imperativne čežnje za vlašću, onaj ne bi privolio na to da uzdrma svoja načela o milosrđu niti zato da postigne svoj ideal.

Prvi, kad bi bio diplomata, ne bi nikada lagao te bi upropastio interese svoje domovine; bio bi pošten, ali nesposoban; drugi se ne bi usudio da se roti, ni, kao urotnik, da radi, pa bi vrlo loše poslužio svojoj sekti: bio bi, jednom riječju, i on kao sektarac pošten, ali nesposoban. A povijest ne bi imala ni Garibaldija koji je stvorio Aspromonte ni Antonija Carru koji je utukao omraženoga vojvodu Karla III, ni Cavoura koji hini da baca klipove pod noge kaprerskomu junaku, a zato ga potajice podupire.

Može se deklamovati koliko se hoće, ali je istina da se, koli sa svijetloga mjesta ministara ili upravljačâ narodâ, toli s mračnoga mjesta urotnika ili sektaraca, ne može ni misliti ni raditi čistom i strogo moralnom savješću privatna čovjeka. »U svemu se na svijetu hoće, govorio je Settembrini, malo laži, i to je kao so koja daje tek ako je ima malo, a zagorčava ako je ima mnogo. U političkim se stvarima hoće laži i nemoralnosti, pa može biti samo naivan čovjek ili licemjer ko to poriče.«

IV

Veliki i mali moral. Izreka Mirabeauova. Idealna politika.

Pa ipak ne manjka takovih koji vješto opravdavaju ovu laž i onu nemoralnost.

Mirabeau je rekao da la petite morale tue la grande,[13] i dobro je rekao, jer mali moral, to jest privatni, ubija veliki moral, to jest politički, tako da nam daje poštenih ali nesposobnih ministara, ili poštenih ali strašivih sektaraca.

Veliki je moral, koji čini zakonitim zločin kad je počinjen u neku altruističnu svrhu, u očima pravih sektaraca i pravih

političara, mnogo plemenitiji nego mali moral, koji ne bi dozvolio da se počini taj zločin.

A ne može se poreći da u nekim slučajevima sektarci i političari imaju pravo.

Ako ima polja na koje se mora primijeniti načelo da svrha opravdava sredstva, onda je to polje politika. Svrha da se spasi domovinu može, na primjer, opravdati, kao sredstvo, bilo koji zločin. Ali bi to načelo koje smrdi malo suviše po jezuitizmu i makijavelizmu, trebalo nešto suziti: trebalo bi reći: svrha opravdava sredstva koja su toj svrsi nužna. Nužda bi, u ovim slučajevima, bila uzda zloporabama i čuvarica moralnosti. Kad bi koji državnik ili sektarac počinio zločin da postigne neku svrhu koju bi mogao isto tako postići na drugi način, taj bi čovjek bio doista, i u političkomu pogledu, zločinac.

Ali nije uvijek to kriterij kojim se odlučuje.

Ono što je važno, nadasve u politici, jest uspjeh. Uspjeh rješava svake krivnje, pa i suvišne: i obratno, neuspjeh dovlači krivce na optuženičku klupu.

Otvorenje je suezkoga prokopa bila ogromna prevara, izvedena istim zločinačkim majstorijama kao i Panama: ali je bila ovjenčana općenitim odobravanjem jer je uspjela, dok je Panama doživjela brodolom u skandaloznoj parnici, jer je pretrpjela fiasko.

Kao u privatnomu životu, tako i u političkomu, treba biti zlikovac na veliko i ženijalan zlikovac ako se hoće da zločin, mjesto robije, dade nekomu moć i časti. Mali lupeži dolaze pred sud, lupeži se koji kradu milijune vozikaju u kočijama i nazivlju svoje krađe spekulacijama.

Tako se i umni sektarci uspinju jednim ili s više zločina do svemoćnosti, dok osredњi sektarci bivaju kažnjeni ili zapadaju u smiješnost, i za njih više niko ne pita. Tipski su primjeri ovih dvaju slučajeva Napoleon i Boulanger.

Tako ministri ili zastupnici koji su počinili kakovu nedelikatnost ili kažnjivo djelo, ali su intelektualno mediokriteti pa nisu znali izbiti politički uspjeh iz tih nemoralnosti, gube vlast i štovanje javnosti, dak nasuprot ministri ili zastupnici koji su

počinili težih i brojnijih zločina, ali su bili vrlo umni ljudi pa su znali da izvuku iz njih korist koju je bilo moguće izvući, ostaju i nadalje moćni, laska im se i zavida.

Usprkos svojoj uljuđenosti, mi smo još u moralnomu stanju onih divljih plemena koja hvale i nagrađuju krađu na veliko, a preziru je i kazne ako se ograničuje da krade neznatne stvari.

I Lombroso je tvrdio da moralnost ili nemoralnost nekojih političkih djela dolazi samo od njihova uspjeha ili njihova neuspjeha.

Govoreći o pobunama i revolucijama, rekao je da se prve razlikuju od potonjih samo po uspjehu. Doista kad bukne kakav buntovni pokret na političkomu, vjerskomu ili ekonomskomu polju, ne može se uvijek znati hoće li taj pokret biti revolucija ili pobuna. To se može predvidjeti, ne može se reći pod istinu. Uspjeh daje zakoniti ili nezakoniti značaj tomu pokretu. Pobjeda daje ustanku ime revolucija; poraz mu daje ime pobune.

Pobjeda uključuje pristajanje većine; poraz uključuje, nužno, protivnu stvar; a pošto je prvi uslov da neki čin bude antisocijalan, naime zločin, to da bude djelo manjine, iz toga slijedi da taj čin, ako ga većina odobrava, postaje normalnim i zakonitim činom, to jest slijedi da je revolucija normalan čin,

Ovo se gvozdeno logično umovanje može prihvatiti s nekoga povjesnoga gledišta za kolektivne političke pokrete, kakovi su uprav pobune i revolucije. U ovim je slučajevima većina, ili broj, uvijek vrhovni, pače jedini sudija.

A što bi bilo kad bismo, osim na kolektivne pokrete, htjeli da uporavimo ovo umovanje i na ličnosti?

Bismo li mogli ustvrditi, kad francuska revolucija nije kažnjivo djelo, ako je posmatramo kao kolektivan pojav, da nisu bili zločinci ni uzročnici nekih najkrvavijih njenih epizoda?

Bismo li mogli ustvrditi da je Napoleon I bio moralan čovjek samo zato jer ga je Francuska htjela za konsula i za cara?

Ovdje, svak osjeća, kriterij uspjeha nije više dovoljan da nekoga opere i riješi krivice. I može se opetovati, za sud povijesti, ono što je neki talijanski ministar kazao za sud parlamenata: moralna se pitanja ne rješava majstorijama većine.

Uzalud se, dakle, kuša više ili manje oštrim i lijepim argumentima podati politici i njenim sretnim začetnicima lovorvijenac moralnosti.

Ali, ako većina ipak dopušta da se vrlo često politika i političari nisu služili poštenim sredstvima, tvrdi se ipak, ne znam s koliko iskrenosti, a držim prije onakovim licemjerjem štono je platonska počast kreposti, da politika mora biti i da može biti strogo moralna, i samo kad je takova da obilno rađa dobrim plodovima.

Neki filosof koji je parafrazovao Rabelaisovu izreku: znanost bez savjesti jest propast duše, napisao je da je: politika bez morala propast društva.

Pogibeljan je to aksiom, jer, ako ga prihvatimo, morali bismo priznati da društvo od svojega postanka nije drugo radilo no hrlilo u svoju propast, jer je politika uvijek bila bez morala.

A jamačno je, ako ne isto tako pogibeljna, a ono isto tako retorična, izreka Julesa Simona: političke vrline, ako ne izviru iz privatnih vrlina i nemaju svoje potvrde u njima, nisu no teatralne vrline.

Ja bih htio da Jules Simon dokaže da su veliki političari, korisni svojoj zemlji, bili, u većini, ljudi kreposni u privatnomu smislu: samo bi tada imao pravo; ali dokaz bi bio težak.

Sigurno bi — a ko se ne bi htio složiti s tim? — bio ideal da imamo poštenu politiku; no bi li ona mogla biti istodobno ženijalna, i prema tomu korisna i plodonosna? Možete li vi zamisliti neku veliku diplomaciju bez laži, neku jaku vladu bez samovoljnih čina, neku sektu sretnu a bez nasilja?

U prošlosti i sadašnjosti, sigurno ne; u budućnosti, strah me je.

V

Socijalna funkcija političkoga i sektarskoga zločina. Nade socijalista. Polemika. Zaključak.

Zaključimo.

Dokazao sam da je politički moral na silu mnogo niži od individualnoga morala: rekao sam i ponavljam da, općenito, ljudi organski i apsolutno pošteni koji se odavaju politici postaju mediokritetima, dočim su ženijalni političari svi, više ili manje, nemoralni.

A Buckle je dokazao da je štetnije za narod da ima za upravnike smetenjake i neznalice, nego da ima upravnike zločince, jer blesast upravnik pušta slobodne ruke stotinama hulja, dočim lopov krade i počinja zlodjela sam; i stoga treba željeti nekomu narodu prije ovoga nego onoga, a pustiti naivnima i sentimentalnima neka tvrde protivno. Analogno je govorio Renan: »Više vrijedi nemoralan narod nego narod fanatičan; jer fanatična mnoštva zaglupljuju svijet, a svijet osuđen na glupost nema više rašta da me zanima: milije mi je gledati ga kako umire.«

To je žalosno, ali je suđeno, a možda je manje žalosno nego li se pričinja na prvi pogled.

U naravi je neki čudni i tajinstveni zakon kompenzacije po kojemu od zla nastaje katkada dobro, po kojemu je dapače zlo često nužno da stvori dobro.

Po Darwinovoj teoriji živu dalje samo one ustanove i organi koji su od ma koje koristi, jer, ako nisu od koristi, selekcijom uvenu i uginu.

Dobro: pošto se zločin neprestano sve više širi ako i ne biva intenzivniji, i nalazi nove oblike prema tomu kako napreduje uljudba, mora se priznati da i zločin mora proizvesti koji korisni učinak.

Ovu korist od zločina, koju se ne opaža lako u običnomu krivičnomu djelu, može se sasma dobro naći u političkomu krivičnomu djelu, koje je, bilo sektarsko, bilo patriotsko, uvijek bilo vrlo moćna poluga ljudskoga napretka.

Rat, koji je više nego zločin — čitava hrpa zločina na ogromnoj skali, ako škodi već bujnim uljudbama, valja priznati da potiče na vanredan napredak poluvarvarske narode.

Isto se može reći o ropstvu: danas je to vrlo okrutan zločin: vrlo korisna potreba u prvim stadijima čovječanstva jer je dozvoljavalo jednoj klasi ljudi, onoj koja nije radila, da misli. »Profinjenje običaja nije moguće no dokolicom, a ropstvo čini po prvi put dokolicu mogućom. Ono stvara klasu ljudi koji rade da drugi uzmognu misliti.«

Isto se to može reći o sektarskomu krivičnomu djelu koje, ako i umanjuje javnu sigurnost okoline u kojoj nastaje, sili zato očevidno bogate klase koje vladaju da misle na mnoge političke i društvene probleme koji bi inače bili ostali za dugo zanemareni ili zaboravljeni.

Tako je bilo u političkom pogledu u čitavoj Italiji u prvoj polovini prošloga vijeka: tadašnji su zločini proti ugnjetavalačkim vladama probudili duh samosvojnosti naroda i izazvali pomoć savojske kuće.

Isto se to, konačno, može reći o ženijalnu državniku koji, ako je i zločinac ili nemoralan, naknađuje svoje zločine ili nemoralnosti ogromnim koristima štono ih donaša svomu narodu, pobjeđujući neprijatelja na bojištu ili na još tegobnijemu diplomatskomu polju, davajući nov poticaj obrtima, umjetnostima, trgovini. A baš njegova nemoralnost, koja čini da prezire i prelazi preko svih onih moralnih zapreka štono bi zaustavile bojažljivu poštenu dušu, dopušta njegovu geniju da se razvije i da urodi dobrim plodom.

Postoji dakle neka društvena funkcija zločina koja nam ne samo objašnjuje zašto zločin ostaje i uvećava se s napretkom uljudbe; nego, dokazujući nam da je djelomice koristan, čini manje žalosnom konstataciju da on ima u politici nužno prvenstvo.

Cesare Lombroso, govoreći prvi o ovoj društvenoj funkciji zločina, bojao se je da će ga naopako tumačiti. Ne bi to bilo za nj nešto novo! »Ko zna, pisao je, da ljudi ne će držati moje riječi nastranom apologijom zla i hrpom paradoksa eda pri-

vučem rastresenu pozornost većine, mjesto da ih drže izrazom prosvjeda proti blatnoj bujici koja nam siže do grla i svih nas sramoti.«

Lombrosa nije dopalo ovaj put da bude krivo shvaćen, ali je dopalo mene koji sam bio poprimio njegovu misao pa joj podao veću primjenu i proširio je.

Naša je zemlja, na nesreću, tako retorična da ustaje proti onomu ko ima iskrenosti i odvažnosti da konstatuje zlo, mjesto proti onima koji su tako izopačeni da ga počinjaju. Ne usuđuju se reći političkim nitkovima da su nitkovi, pače ih trpe i hvale; ali ako neko ustvrdi da je njihova nemoralnost na žalost potrebita i doda da u mnogomu pogledu rađa dobrim plodom, onda izlaze jeftini Katoni štampe da proglase e je ovo nepoštena teorija, i sjemeništarskom gorljivošću viču prokletstvo.

Ne ću se ja braniti od optužbe da sam držao apologiju političkoga zločinca.

Ako sam, promatrajući činjenice i ne dajući se zavesti nekim krivim idealizmom, konstatovao (ne prvi niti ja sam) da je fatalna nemoralnost političareva često veoma korisna, čini mi se da nisam držao apologiju zločinca, nego samo da sam dokazao e se od zla rađa katkada dobro.

Ko bi se usudio danas ustvrditi da je Lombroso držao apologiju luđacima samo stoga što je dokazao da je ludilo često drug geniju?

Kao što nije istina da su samo zdravlje i normalnost korisne svijetu, jer su veliki bolesnici i veliki abnormalci uvijek bili najdjelotvorniji promicatelji napretka ljudskoga, tako nije istina da je samo poštenje izvor svega što je lijepo i dobro među nama; i zločin može, katkada, činiti dobra.

Psihijatri za koje genij, a u manjemu stepenu um, nisu no posljedice baštinjenih mijena bolesti, ne vide samo zlo u onomu balastu degenerisanih štono ih uljudba povlači u svojemu vrtoglavomu trku prema napretku; oni znadu da će se od onih degenerisanih roditi kasnije, kao cvijeće iz blata, sjajne manifestacije genija.

Tako i sociolozi ne vide samo neposrednu štetu od zločina što ih je počinio neki političar: oni znadu da će od tih zločina nastati kasnije uglađeniji i uzvišeniji društveni snošaj.

Porod je svake ideje, kao i porod čovjekov, uvijek okaljan krvlju.

A meni se čini utješljivim i pjesničkim kad mislim, kako je biser bolest školjke, kako je genij samo mijena bolova i nesreća štono ih sprema narav nepoznatom i mudrom inkubacijom, da tako ljudski napredak često nije no plod groznih zločina.

*

Ali ima neka druga optužba na koju mi je stalo odgovoriti.

Mi priznajemo, vele neki od mojih protivnika, da je dandanas politički moral niži od privatnoga morala, ali poričemo da je ta inferiornost vječna: tvrdimo pače da se može postići potpuno ujedinjenje ovih dvaju morala i da će ga se postići.

Oni što tako govore, socijaliste su. Oni misle da će, s došašćem socijalizma, iščeznuti posvema, zajedno s drugim grijesima buržoaskoga društva, i njegova nemoralna politika. I tako opetuju, neopazice, obmamu koja je odnjihala sve apostole svake revolucije.

Nisu li možda mislili iskreni apostoli francuske Revolucije da će poslije nje biti inaugurisano carstvo slobode, jednakosti i bratstva? A nisu li prvi socijaliste koji danas priznavaju da je ova sloboda vrlo malena, da je ova jednakost laž i da je ovo bratstvo licemjerje?

Da se dobro razumijemo.

Treba biti slijep da se zaniječe napredak koji je donijela francuska Revolucija, kao, u ostalomu, i sve revolucije koje nisu drugo no krize potrebne narodima da se uzdignu za jedan stepen na putu civilizacije, kao što je potrebna djetetu kriza puberteta eda postane odraslim.

Ali bi trebalo biti vrlo kratkovidan ako se hoće ustvrditi da je francuska Revolucija, kao i svaka revolucija, ostvarila s v e nade svojih preteča.

U kolektivnom se životu, kao i u privatnomu treba sjetiti, ako je logično zahtijevati m n o g o eda se postigne n e š t o, da je nemoguće dobiti sve što se zahtijeva.

Svaka je revolucija zaboravljala da društveni faktor može učiniti mnogo, ali da ne može posve i u kratko vrijeme uništiti antropološki faktor.

Čovjek će ostati čovjekom kakovim su ga malo po malo umijesili minuli vjekovi, a htjeti ga svesti na algebarsku olinu koja će se gibati po teoremima socijalističke teorije, to znači sanjati o nekoj neostvarivoj ili tako dalekoj budućnosti da nam nije nimalo stalo da je proučavamo.

Može se sviđati umu kojega socijaliste da zamišlja neko društvo u kojemu će moral bit savršen, kao što se može sviđati vjeri kojega vjernika da pomišlja neki o n k r a j u kojemu će se razjasniti neshvatljivo.

Ja lično ne vjerujem u ostvarenje nijedne od ovih hipoteza, a kad bih i vjerovao, ostvarenje bi im bilo tako daleko da bi ih učinilo igrom misli prije no praktičnom korišću.

Tako se može sviđati optimistama da predviđaju neko doba gdje će moral biti jedinstven i gdje će čitav svijet biti upravljan jedinstvenim zakonikom, a milijuni ljudi koji ga budu napučivali, da će živjeti u poštenu i bratskomu prijateljstvu između sebe; ali ja ovoj previše vedroj filosofiji, ne suprotstavljajući joj nikako svoj lični skepticizam koji ne bi ništa vrijedio, suprotstavljam činjenicu koja vrijedi mnogo, to jest činjenicu da će morati da prođe mnogo vjekova prije no se obistini taj san i da se mi moramo brinuti za budućnost najbližu i predvidivu, a ne za daleku i sanjarsku. Veliki problem našega doba, govorio je Renan, nije ni Bog ni priroda, nego čovječanstvo. A ja se usloboćujem da nadodam: čovječanstvo kakovo nam se ukazuje sada i kakovo je logično da će dugo ostati.

Ovo čovječanstvo ne daje znaka, na žalost, da slijedi plemenite ali metafizične ideale nekih socijalista, a s druge strane, kad bi i bilo bolje nego jest, ne bih vjerovao u postignuće ovih ideala.

Melchior de Vogüé rekao je da će rat biti neizbježiv dok između dva čovjeka bude jedna žena i komad kruha. Mi možemo reći, s manje apsolutnosti i više istine, da će utakmica i borba među ljudima biti neizbježiva dok intelektualna, moralna ili materijalna superiornost jednih ne bude izazivala zavist drugih.

A pošto je moralna i intelektualna jednakost nemoguća, a materijalna, ako i moguća, vrlo daleka, povijest će i nadalje biti za dugo vremena, u manjim, ali u bitnosti jednakim oblicima, borba između viših i nižih slojeva društva. To jest, imaćemo uvijek na silu neki moral klase ili politički moral koji će biti različit i stoga manje uzvišen od privatnoga morala.

Viši će se slojevi boriti sve uglađenijim sredstvima; niži slojevi oružjem na kojemu ima još varvarštine; jedni će imati prednost da nazivlju zakonitima svoje čine koji su pravi sektarski zločini; drugi će imati posmrtnu slavu što će znati da se njihove zločine nazivlje heroizmima; a biće potrebno oboje: koli nasilja onoga koji je dolje, da napreduje, toli zulumi onoga koji je gore, da obuzda napredak koji bi inače bio prenagao; ali će vredniji oproštenja biti uvijek sektarski zločinci odozdo jer oni nose sobom želju za boljim i veliki altruizam da se žrtvuju za potomke, a to razlikuje čovjeka od živine.

BIBLIOGRAFIJA

Aubry, La contagion du meurtre.

Bagehot, Lois scientifiques du développement des nations.

Bataille, Causes célèbres et mondaines de 1894.

Bentham, Traité des sophismes politiques et des sophismes anarchiques. Extraits des manuscrits de J. Bentham par Et. Dumont, Bruxelles, 1840.

Bonghi, R. Ignazio von Dollinger (Nuova Antologia 10 II 1890)

Bourget, Essais de psychologie contemporaine.

Brougham, De la démocratie et des gouvernements mixtes.

Buccola, La legge del tempo nei fenomeni del pensiero.

Buckle, Storia della civiltà in Inghilterra.

Cabanis, Oeuvres complètes.

Comte, Cours de philosophie positive.

Du Camp Maxime, Le crépuscule.

Espinas, Des sociétés animales.

Ferrero G., Violenti e frodolenti in Romagna (u »Il mondo criminale italiano« od Bianchia, Ferrera, Sighelea. Milan 1893).

— Morale individuale e morale politica (u »Riforma sociale, god. I, broj 11-12).

Ferri E., Socialismo e criminalità.

— I delinquenti nell' arte.

— Socialismo e scienza positiva.

Fouillée, La psychologie des peuples et l' anthropologie (u »Revue des Deux Mondes, 15 III 1895).

Garofalo, Criminologia.

— La superstizione socialista.

Goncourt, Journal.

Hugo V., Napoléon le petit.

Jacoby, Études sur la sélection naturelle.

Ihering, Lo spirito del diritto romano.

Joly, La France criminelle.

Joubert, Pensées.

La Bruyère, Des jugements.

Le Bon G., Psychologie des foules.

Legrain, Du délire chez les dégénérés ...

Littré, De l' établissement de la troisième république.

Lombroso C., La funzione sociale del delitto (u »Rivista di Sociologia, XI 1895).

Lombroso i Laschi, Il delitto politico.

Loria A., Problemi sociali contemporanei.

Macaulay, Essay sur l' histoire de l' Angleterre.

Maudsley, Le crime et la folie.

— Corpo e mente.

Maury, Du mouvement moral de la société (u »Revue des Deux Mondes, IX 1860).

Mazel H., La Synergie sociale.

Mazzini, Scritti. Pismo nekoga Talijana Karlu Robertu Savojskomu.

Messedaglia, La statistica della criminalità.

Moleschott, La circolazione della vita.

Montesquieu, Oeuvres complètes.

Morselli, L' eredità materiale intellettuale e morale del secolo XIX.

— Il suicidio.

Nordau Max, Degenerazione.

Petrone, La terra nella odierna economia capitalistica.

Proal, La criminalité politique.

Rambosson, Phénomènes nerveux intellectuels et moraux, leur transmission par contagion.

Régis, Les régicides.

Renan, Vie de Jésus.

Ribot, La psychologie anglaise contemporaine.

— Psychologie de l' attention.

Russel John, Essai sur l'histoire du Gouvernement et de la Constitution britanniques.
Schopenhauer, Il mondo come volontà e come rappresentazione.
Settembrini, Ricordanze della mia vita.
Sorel A., L'Europe et la Révolution française.
Spencer, La morale des différents peuples.
— Principes de psychologie.
— Introduction à la science sociale.
— Les premiers principes.
Taine, Les origines de la France contemporaine.
— L'idéalisme anglais.
Tarde, Études pénales et sociales.
— La philosophie pénale.
— Essais et mélanges sociologiques.
— Foules et sectes au point de vue criminel.
Tocqueville, La démocratie en Amérique.
Turati F., Il delitto e la questione sociale.
Vaccaro, Genesi e funzione delle leggi sociali.
Vanni, Saggi critici sulla teoria sociologica della popolazione.
Virgilio, Sulla natura morbosa del delitto.
Vogüé M., Explorations parlamentaires (u »Revue des Deux Mondes« 1 II 1894).

Prijevod citata na francuskom jeziku.

1 Mi, gospodo, imamo navadu da redigujemo na dugo i široko, točku po točku, ono što su drugi mislili; no mi ne mislimo.

2 Zašto da mijenjamo? Nama je tako dobro!

3 Usmjeliti se, to je tajna revolucijâ.

4 Neka ideja stvara uvijek svoje ljude kao što oplođeno jajašce izgrađuje svoje tijelo. Ona udubljuje, širi malo po malo svoje korijenje u tlu koje joj je bilo pripravljeno. Od prvoga koji ju je obrazovao, prelazi, imitativnom impresionabilnošću, naprije u jednoga samoga katehumena, zatim u dva, u tri, u deset, u sto, u tisuću njih. Prva je faza ove embriogenije udruživanje u dvoje: tu elementarnu činjenicu treba dobro proučiti, jer su sve slijedeće faze samo njeno opetovanje. Tomu je g. Sighele posvetio čitavu knjigu. Zločin je u dvoje dokazao da u svakomu udruženju u dvoje, bračnomu, ljubavnomu, prijateljskomu, kriminalnomu, postoji uvijek jedan sudrug koji sugestioniše drugoga te od njega kuje svoj otisak. A dobro je da je to dokazano, koliko bi se god moglo pričiniti suvišnim. Ovo je sigurno: pogledajte brak u kojemu nema ni vođe ni vođenoga: raspit nije daleko. U svim se parovima, ma kakovi bili, nalazi, više ili manje očita ili nejasna, razlika između sugestionera i sugestionisanoga. Ali kako udruženje raste pridolaskom postepenih novih članova, ova razlika ne prestaje da se očituje: ovo mnoštvo, na koncu, nije nikada no velik broj, i, kako god bila brojna neka zadruga ili gomila, i ona je vrst para, gdje je sad svaki pojedini sugestionisan po svima ostalima zajedno — kolektivnomu sugestioneru ubrojiv unutra i meneura koji vlada — sad čitava skupina po ovomu.

5 Zajedništvo je ideala i manire bilo milo tadašnjim umjetnicima (quattrocenta) kao što je nama mila potraga za originalnošću uz svaku cijenu. Oni su prihvaćali, željeli da samo nastavljaju neku tradiciju, da svaki od njih bude grana istoga velikoga stabla, pa niti grana, nego cvijet među cvijećem, minuta velikoga dana, etapa velike nauke. I stoga skup od mnogo njihovih djela pravi utisak tolike snage, i stoga je toliko snage još u svakomu od njihovih djela napose. Nešto ne znam šta polubezlična dopušta da vidimo, ako gledamo kroz fragmenat, ogromni napor koji ga je učinio mogućim. Katkada je pače fragmenat tako divan da se, za čas, čini da obilježuje najvišu točku o kojoj visi sve ostalo, i za toga časa, sav sjaj čitave škole obasjava najednom ime jadnoga čednoga radnika koji je, u svojemu podvrgavanju, imao genijalnosti u jednomu djelu kao najveći od velikih.

6 Ako se sliku nikada toliko ne hvali koliko kad vara oko svojim sjenama, svojim polusvijetlom, ko može naći čudnim što politika, kraljica umjetnosti, dopušta sofizme za neku plemenitiju i općenitiju svrhu?

7 Jedan mi je čas došla na um optužba proti Ravacholu: a nevine žrtve? No ja sam brzo riješio pitanje. Kuća u kojoj su se nalazili uredi društva Carmaux bila je nastanjena samo građanima: u njoj dakle nije moglo biti nevinih žrtava.

8 Društvene veze moraju biti svedene na najmanju mjeru za onoga koji hoće da upozna i izrekne istinu.

9 Jesu li izgubljene za svijet pouke koje nam je dala povijest, primjer svih velikih ljudi? Oni nam svi preporučuju zabitan život; svjetske su veličine koliba i kreposti; idimo i nastanimo se na obalama rijeka i zibajmo svoju djecu.

10 Iznuđivanje, trgovina, a često razbojstvo.

11 Narod je divan kako bira svoje predstavnike.

12 Evo poroka oslonjena o zločin.

13 Mali moral ubija veliki.

SADRŽAJ.

Strana:

POGLAVLJE PRVO.

Moderna kažnjiva djela i dva oblika sektarskoga zločinstva:

I. Jedna Montesquieuova definicija i jedan paradoks prof. Albrechtsa. Stari i novi zločini. Politička nemoralnost 5

II. Dva tipa civilizacije. Civilizacija s tipom sile i civilizacija s tipom himbe. Dva tipa kriminalnosti. Atavistička i evolutivna kriminalnost u individualnomu i u kolektivnomu zločinu 9

III. Zašto se razlikuju dva oblika sektarskoga zločinstva. Psihologija manjina 14

IV. Program ove knjige. Proročanstvo braće Concourt . . 18

POGLAVLJE DRUGO.

Razvoj socijalnih grupa: od gomile do sekte, do kaste, do klase, do države:

I. Prevlast gomile. Schopenhauerova prispodoba . . . 21

II. Prošlost i budućnost kolektivne psihologije 24

III. Kako nastaju socijalne grupe 25

IV. Razne kategorije gomila. Heterogene gomile. Homogene gomile. Sekta. Kasta. Klasa. Država 26

V. Pregled. Razni oblici kolektivne psihologije 32

POGLAVLJE TREĆE.

Psihologija sekte:

I. Epiktetova fraza. Granice kaznenoga problema. Pojedinac i okolina. Kako se mijenja ja u društvu i u sekti 35

II. Sekta je kvasac svake gomile. Primjeri. Pogibli i koristi od sekte 39

III. Što je sekta po Luigi Settembriniu. Kritika. Sekta i stranka. Njihove razlike i analogije 40

IV. Psihologija vođa u socijalnim grupama. Meneur u gomili i u sekti. Razlozi njegova ugleda. Značajke koje neko udruženje čine jakim i moćnim: poslušnost i vlast. Jedan list iz Gabriela Tardea 44

Strana:

V. Psihološka uniformnost sektaraca. U psihologiji sekte opetuje se psihologija primitivnih društava. Prispodobe i primjeri uzeti iz djela Taineovih i Bagehotovih. Taktika sektaraca u politici, u znanosti i umjetnosti. Prednosti i mane ove taktike 51

VI. Pregled. Novotarski značaj sekte. Ona predstavlja latentni i neprestani buntovnički značaj 58

POGLAVLJE ČETVRTO.

Privatni i sektarski moral:

Moral ne može biti jedinstven 61

I. Razni oblici morala. Moral prijateljstva i moral mržnje. Jedna stranica iz Herberta Spencera 62

II. Privatni moral i mnogo drugih društvenih morala. Porodični, sektarski, pokrajinski, patriotski moral. Zašto se razlikuju. Zakon održanja društvenih skupina 64

III. Sektarski i politički moral. Ljudi privatno pošteni koji su u politici nepošteni, Ferryeve i Bismarckove laži. Floquetova iznuđivanja. Panamiste. Arnahiste. Zakon koji razjašnjuje protuslovlje među privatnim i sektarskim moralom. Rodoljubni i sektarski zločin. Njihove analogije 69

IV. Drugi uzroci neskladu među privatnim i političkim moralom. Psihologija sektarca i političara 81

POGLAVLJE PETO.

Sektarski zločin:

I. Sektarski moral i, uopće, politički moral uvijek su manje razvijeni no privatni moral. Što bi mogao otale zaključivati mizantrop. Kritika i polemika 87

II. Politička i sektarska nemoralnost u svojoj biti, u svojim izvorima, u svojim posljedicama. Dokazi i primjeri . . 89

III. Mogu li političar i sektarac biti ljudi u istinu moralni? 94

IV. Veliki i mali moral. Izreka Mirabeauova. Idealna politika 97

V. Socijalna funkcija političkoga i sektarskoga zločina. Nade socijatista. Polemika. Zaključak 100

Bibliografija 107

Prijevod citata na francuskomu jeziku. . . . 111

E Sto